

**ПРЯШІВСКА УНІВЕРЗИТА В ПРЯШОВІ
ІНШТИТУТ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА І КУЛЬТУРЫ**

Анна ПЛІШКОВА

**ЛЕКСИКОЛОГІЯ
І СЛОВОТВОРІНЯ
РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА**

Высокошкольскый учебник

**Пряшів
2015**

ОБСЯГ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І СЛОВОТВОРІНЯ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА

Высокошкольскый учебник

© Доц. ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.

Рецензенты: проф. Др. Михайл Капраль, к. н.

доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

Языковый редактор: доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

Технічний редактор: Інж. Ярослав Гавріла

Видаватель: Пряшівска універзіта в Пряшові – Інштїтут русиньского языка і культуры

Выдана перше

Тоту публікацію ани никотру ей часть не мож репродуковати без згоды властника авторських прав.

Predkladaný text vznikol v rámci implementácie projektu: „Zlepšenie jazykových kompetencií študentov Prešovskej univerzity v Prešove v jazykoch národnostných menšín“ ITMS 26110230105. Projekt je spolufinancovaný z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu prostredníctvom Operačného programu Vzdelávanie.

© Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015

ISBN 978-80-555-1299-0

Передслово 7

I. ЛЕКСИКОЛОГІЯ 9

1 СИНХРОННА ЛЕКСИКОЛОГІЯ 10

2 ОСНОВНЫ ТЕРМІНЫ ЛЕКСІЧНОЙ СЕМАНТИКЫ 12

3 ЛЕКСИКОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВІ І СЛОВНИКОВІМ
СКЛАДІ ЯЗЫКА 19

4 СЛОВО І НАЗВАНЯ (ПОМЕНОВАНИЯ) 22

5 СЛОВО В ЛЕКСІЧНІЙ СІСТЕМІ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА 27

5.1 Пряме – номінативне значіння слов 27

5.2 Фразеологічно залежне значіння слов 28

5.3 Сінтаксично залежне значіння слов 29

6 ПРЯМЫ (ПЕРВІСТНЫ) І ПЕРЕНОСНЫ (ДРУГОРЯДНЫ)
ЗНАЧІНЯ СЛОВ 29

7 ПОЛІСЕМІЯ. ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧІНЯ І ПЕРЕНОСНЕ
ВЖИВАННЯ СЛОВА 33

8 ОДНОШІНЯ В ЛЕКСІЧНО-СЕМАНТИЧНІЙ СІСТЕМІ 39

8.1 Сїнонімія 39

8.1.1 Сїнонімічны ряды і їх структура 42

8.1.2 Абсолютны сїнонімы 43

8.1.3 Єднокорїнєвы сїнонімы 47

8.1.4 Парафразы і евфемїзмы як різновиды сїнонімів 45

8.1.5 Способы vznikания сїнонімів 45

8.2 Омонімія 47

8.2.1 Мїджїязыкова омонімія

Русиньско-словацько-українськы лексїчны паралелы 53

8.2.2 Мїджїязыкова омонімія в перекладах.

Мїджїязыкова омонімія з погляду частей речі 54

8.2.3 Русиньско-українська омонімія 57

8.3 АНТОНИМІЯ 59

9 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖІНЯ 65

10 РУСИНЬСКА ЛЕКСИКА З ПОГЛЯДУ ЄЙ ВЖИВАННЯ	76
10.1 Активний словний фонд	76
10.2 Пасивний словний фонд.....	77
10.2.1 Архаізми або застарілы слова.....	77
10.2.2 Історізми	80
10.2.3 Неологізми	82
ЛЕКСИКОГРАФІЯ	86
1 ХАРАКТЕРІСТИКА І ПРЕДМЕТ БАДАННЯ	86
2 ОСНОВНЫ ТИПЫ СЛОВНИКІВ	88
3 ХАРАКТЕРІСТИКА НАЙОСНОВНІШЫХ ЛІНГВІСТИЧНЫХ СЛОВНИКІВ.....	90
3.1 Тлумачный словник (толковый, výkladový)	90
3.2 Словник чужжіх слов	91
3.3 Термінологічний словник	92
3.4 Сінонімічний словник.....	93
3.5 Історічний словник.....	94
3.6 Етімологічний словник	94
3.7 Орфографічний словник	95
3.8 Фразеологічний словник.....	97
3.9 Фреквенчний словник.....	98
3.10 Ретроградный (інверзівный, оборотный) словник.....	98
3.11 Перекладовый словник.....	99
3.12 Орфоепічний словник.....	100
3.13 Діалектний словник	100
4 З ІСТОРІЇ РУСИНЬСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ	103
ФРАЗЕОЛОГІЯ	109
1 ПРЕДМЕТ БАДАННЯ І ЗАДАЧІ ФРАЗЕОЛОГІЇ	109
2 ФРАЗЕМА І СЛОВО	111
2.1 Ключовы (опорны) і факультативны слова фраземы	112
2.2 Семантичні одношіня міджі фраземами	113
2.3 Сінтаксічна будова фразем.....	115

3 КЛАСІФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНЫХ ЄДІНІЦЬ	118
4 ЖРІДЛА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	120
5 КУРТА ХАРАКТЕРІСТИКА РУСИНЬСКОЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	124
6 ПАРЕМІЇ І ПАРЕМІОЛОГІЯ	127
6.1 Присловки і поговорки.....	127
6.2 Праностікы	128
ЛІТЕРАТУРА	130

II. СЛОВОТВОРІНЯ	135
1 ТЕОРІЯ ТВОРІНЯ СЛОВ	136
1.1 Діліня засобы слов (словной засобы) з погляду утворености	136
2 ОСНОВНЫ ТИПЫ СЛОВОТВОРНОЙ МОТИВАЦІЇ	142
3 ДЕРІВАТОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВОТВОРНІЙ МОТИВАЦІЇ	145
3.1 Морфематічна штрктура слова	147
4 ДЕРІВАТЕМА – ОСНОВНА ЄДІНІЦЯ СЛОВОТВОРІНЯ.....	150
5 СЛОВОТВОРНА ФОРМА ДЕРІВАТЕМЫ	156
5.1 Морфематічна і словотворна штрктура слова.....	158
6 СЛОВОТВОРНА ОСНОВА	160
6.1 Словотворны основы залежны од части речі	161
6.2 Словотворны основы залежны од ступня мотівованости	162
7 СЛОВОТВОРНЫЙ ФОРМАНТ	164
7.1 Словотворный суфікс	165
7.1.1 Варіації словотворного суфікса	165
7.1.2 Варіанти словотворного суфікса	165
7.2 Словотворный префікс	169
7.2.1 Функції часословных префіксів.....	170
7.3 Граматічна морфема.....	171
7.4 Самостатны морфемы	172
7.5 Комбінований формант.....	172
8 СЛОВОТВОРНЫЙ ВЗОРЕЦЬ.....	174
9 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРІНЯ В РУСИНЬСКИМ ЯЗЫКУ.....	178
9.1 Типы морфологічного способу творіня слов.....	178
9.1.1 Афіксація.....	178

9.1.2 Безафіксальні словотвірні поступы.....	179
9.2 Неморфологічні способи творіння слів	179
10 СПОСОБИ СЛОВОТВОРІНЯ ОКРЕМЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧІ	180
10.1 Творіння називників.....	180
10.1.1 Творіння називників суфіксами.....	180
10.1.2 Творіння називників префіксами	183
10.1.3 Творіння називників сучасно префіксами і суфіксами	183
10.2 ТВОРІНЯ ПРИДАВНИКІВ	184
10.2.1 Творіння придавників суфіксами.....	184
10.2.2 Творіння придавників префіксами.....	184
10.2.3 Творіння придавників сучасно префіксами і суфіксами.....	185
10.3 ТВОРІНЯ ЧАСОСЛОВ	186
10.3.1 Творіння часослов суфіксами.....	186
10.3.2 Творіння часослов префіксами	186
10.3.3 Творіння часослов сучасно префіксами і суфіксами	187
10.3.3.1 Часослова утворені од мен.....	187
10.3.3.2 Часослова утворені од часослов.....	187
10.4 ТВОРІНЯ ПРИСЛОВНИКІВ	188
10.4.1 Творіння присловників суфіксами.....	188
10.4.2 Творіння присловників префіксами.....	188
10.4.3 Творіння присловників сучасно префіксами і суфіксами...	188
ЛІТЕРАТУРА	191

Передслово

Высокошкольський учебник *Лексикологія і словотворіння русинського языка* є першим самостатним високошкольським учебником присвяченим проблемам лексичної ровини синхронного русинського літературного языка. В першій і дотепер єдиній виданій високошкольським учебнику синхронного русинського языка на Словації (Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Сучасний русинський списовний язык*. Пряшів: ІРЯК ПУ, 2009) були в скондензованій формі подані найосновніші інформації зо вшитких языковых ровин языка і служив як основний приручник теорії сучасного русинського языка про штудентів бакаларської і магістерської форми штудійного програму русинський язык і література. З того видно, же сучасний карпаторусинський лінгвістичний контекст – з вынятком русинського языка бачско-сримських Русинів – з обективних причін терпить недостатком синтетизуючих лінгвістичних работ, котры бы представили цілостный образ словной засобы, корешпонуруючій із сучасным ставом лексикологічних бадань у славянських языках. Вдяка реалізації проекту „Зліпшіня языковых компетенцій штудентів Пряшівської універзیتی в Пряшові в языках народностных меншын“ (2013 – 2015), до якого были запоєны і учітелі з Інштїтуту русинського языка і културы Пряшівської універзیتی в Пряшові, быв створеный простор на написаня і выданя новых синтетизуючих учебників про вшиткы ровини русинського языка, враховано лексичной, што наїсто буде приносом про далший розвой високошкольських штудій русинського языка.

Концепція нашого учебника выходить з концепції подобных учебників лексикології выданных про словацькый, український або російський язык. До учебника сьме загорнули проблематіку теорії словотворіння як єго самостатну часть. Надвязали сьме притім на работы в першій ряді нашого високошкольського учітеля словацької лексикології проф. ПгДр. Юрая Фурдіка, к. н. (1935 – 2002), сучасного словацького лінгвісты проф. ПгДр. Юрая Долніка, к. н., і на работоты з лексикології кодифікатора русинського літературного языка на Словації доц. ПгДр. Василя Ябура, к. н. Як цінный здрой теоретичных інформацій сьме

схосновали научну літературу українську і російську, яку саме увели в бібліографії.

Як видно з обсягу учебника, він має класичну структуру – з обємом інформацій, потрібних про студентів даного студійного програму: од опису заміряня науки лексикології і характерістики основных термінів лексичной семантики, через проблемы одношіня в лексично-семантичній системі, характерістику русиньской лексіки з погляду походжіня і вживаня, лексикографію з частёв присвяченю історії і розвитку русиньской лексикографії, аж по теоретичны проблемы деріватології як науки, яка найвеце помагать росшырёваню засобы слов і русиньского языка. Каждый розділ учебника є доповнений практичныма задачами на укріплёваня здобытых теоретичных знань. Віримо, же учебник ся стане практичным помічником нелем про студентів русиністики, але тыж про ученых-русиністів, славістів, учітелів русиньского языка на розлічных ступнях освіти і т. д.

Наконець хочемо подяковати рецензентам книги проф. Др. Михайлови Капралёви, к. н. з Мадярьска і доц. ПгДр. Василёви Ябурови, к. н. з Пряшівской універзіты за їх цінны рады в процесі конціпованя і писаня учебника.

Авторка

I. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

1 СІНХРОННА ЛЕКСІКОЛОГІЯ

Предметом бадання лексікології є лексична часть языка, котра ся звичайно называть метонімічно (в змыслі „pars pro toto” – частёв ся означає цілок) як **засоба слов**. Знаме, же до той засобы належать таксамо вещесловны назвы, зато ся в лінгвістіці хоснує тыж назва **лексична засоба**, котра охоплює вшиткы лексичны єдиніці. Аналізуєчи лексичны єдиніці, на першый погляд можеме відіти їх пестрость: міджі нима суть неодводжены (немотівованы) слова, котры ся означують як значковы, деріваты і композіты, але таксамо здружены (вещесловны) назвы, або і фразеологізмы у функції лексичной єдиніці (напр. *вдарити ся по кешени – скельтовати ся*).

Лексікологія штудує лексичну засобу в єй розлічных аспектах:

1. Пестрость засобы слов детермінована діференцованостёв лексичных єдиніць з погляду їх будовы, котру в сучасности штудують самостатны піддісціпліны лексікології, як деріватологія, термінологія, ономастіка, фразеологія, штілістична і соціолінгвістична лексікологія.

2. Лексична засоба як сістема (сістемна або комбінаторна лексікологія), яку творять окремы языковы ровины, враховано лексичной, причім одкрывають ся сістематичны одношіня міджі лексичныма єдиніцями в синтагматичнім плані, т. є. закономірность споёваня єдиніць і опис їх споёваня до семантичных цілків.

3. Лексична єдиніця як семіотичный яв з типічнов білатералнов структуров, яку творить форма і значіня (семантика), і одношіня міджі формов і семантиков. У центрї є лексично релевантна морфематична будова, без знаня котрой ся не обыйде теорія словотворіня, лексична семантика, мотивація і т. д.

4. Лексичны єдиніці в бісіді. Бісідна (паролна) лексікологія приносить інформації о тім, што ся діє по зачленію лексичных єдиніць до контексту, штудує кооперацію моносемічної єдиніці з елементами контексту, модіфікацію лексичного значіня в розлічных контекстах.

5. Сінхронна дінаміка лексичной засобы. Задачов лексікології є бадання сінхронных змін в лексичній засобі. З єдного боку суть то спонтанны процеси, котры ведуть к архаїзації дакотрых єдиніць, прониканню нелітературных елементів до лексіки літературного языка, к семантичным змінам лексичных єдиніць і змінам єдних частей речі на іншы. З другого боку – збогачованя лексіки наслідком розлічных способів і поступів. Регістрація неологізмів і їх аналіза є уж традиційным компонентом науки о змінах в сучасній лексичній засобі, што веде к інтернаціоналізації лексіки і зроду новой піддісціпліны інтерлексікології.

6. Фреквенція лексичных єдиніць в текстї. Штатістична лексікологія зберать інформації о фреквенції лексичных єдиніць в текстах і глядять звязи міджі фреквенціов і другыма явами.

7. Порівнованя лексіки розлічных языків. Конфронтатна лексікологія штудує подобности і розділности міджі языками з оглядом на розлічны аспекти лексіки (контрастівна лексікологія є заміряна на діференції міджі языками). Баданя ведуть к сформованю лексичной тіпології языків (слідують ся тіпологічно релевантны згоды), а з другого боку ку конштрукції теоретичной бази фундованых перекладовых словників. Перша лінія виходить з потреби комплетізовати тіпологізацію языків (морфологічну, синтаксичну, фонологічну, але і лексичну), друга лінія є мотивована потребами перекладацькой і дідактичної практики. Конфронтатна лексікологія помагать одкрывати універзалії языка і высвітлєвати розділы міджі языками (Dolník 2007).

Поле баданя лексікології ся іщі вєще росшырить, кідь ку класічній „чісто лінгвістичній” лексікології прирахуєме псіхолінгвістичны і новішы прагматично-лінгвістичны баданя у сферї лексіки, заміряны на **концепты** (концепт = єдиніця знаня). Главно при порівнованю языків ся вказує як визначный знак перевязаность конкретных знань з контекстом культуры даного языка, т. є. роль „культурно-лінгвістичных” знань. Формує ся наука лінгвокультурологія, в котрій лексіка має визначне місце. Лінгвокультурологічна лексікологія є заміряна на баданя одношіня міджі лексичнов засобов даного языка і матеріалнов і духовнов культуров даной языковой громады.

2 ОСНОВНЫ ТЕРМІНЫ ЛЕКСІЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Лексикологія (з грецького *lexikos* – словный і *logos* – учіння, наука) є лінгвістична дисципліна, котра ся занимає баданєм **виразів/назв**, як *стіл* (слово), *Святий вечур* (здружена назва), *має звязаны руки* (фразеологічны єдиніці, фраземи), *ТАД*, *СКР* (абрєвіатури – скорочіння, значкы). Предмет єй баданя (слова, здружены назвы, фраземи, абрєвіатури) зве **лексічны єдиніці/лексемы** (кідь ся на них позераме як на єдиніці абстрактной сістємы языка, „langue“) або **лексії** (кідь думаєме на єдиніці бісіды, „parole“). Комплекс лексичных єдиніць творить **лексічну засобу**. Під лексикологію традиційно розуміме науку о лексичній засобі сучасного языка (сінхронна лексикологія). Опис засоби слов помагати выявити значіння слов з боку їх фунгованя в языку і бісіді.

Слово є основнов єдиніцїв, з яков ся нараблять в лексикології. Є то білатерална єдиніця языка, выражена певнов формов – групов графем з гранічныма сігналами (павзами, акцентом), котра має конкретне значіння. Словами або другыма выразами языка даєме назвы **єнтітам**, т. є. тому, што языком означуєме. (Єнтіта є будьякий мімоязыковий феномен – предмет, сотворіння, характеристика, процес, т. є. вшытко, што може быти предметом нашого думаня, є то штось, што єствує.) В научных роботах ся часто хоснує намісто терміну *слово* термін *лексема* (з грецького *lexis* – слово). Розумить ся під ним слово як структурный елемент мімо речового контексту, як єдиніця сістємы єдної з языковых ровин (порівнай: *фонема* – єдиніця звуковой ровины, *графема* – єдиніця писемной/графічної ровины, *морфема* – єдиніця морфологічної ровины, *лексема* – єдиніця лексичной ровины).

Лексіка не є лем проста сума окремых розметаных слов, є то барз складна сістєма внуторно організованых і закономірно попереязованых міджі собов словных єдиніць, неперестанно взаємно контактуючих. Під понятєм *лексіка* розуміме словне богатство языка, котре творить тзв. **словный (або словниковый) склад ці засобу слов**. У словниковім складі ся виділює найстабільніша часть, найвеце хоснована часть, ядро засоби слов, котра ся зве **основный словный фонд**.

Языкове значіння слова, т. є. ёго **семантика** (але тыж значіння сполня слов або фраземи) мож характеризувати як штрктуру семантично релевантных признаков. Репрезентує звичайне, т. є. переднаучне познаваня, яке ся бере як **наївне понятя**, як поверхній аспект понятя. **Логічне понятя** є обягова єдиніця думаня, котра є выслідком высшой уровни (научного) познания і репрезентують єй **терміны**.

Парадігматичне слово є єдиніцїв абстрактной сістємы языка, є то „словникова єдиніця“. **Шырше значіння** парадігматичного слова (подля компонентовой теорії) є штрктура *класіфікачных, генерічных (родовых) і шпеціфікачных семантичных признаков*. **Вузше значіння (семему)** творять лем *генерічны і шпеціфікачны признаки* (без „граматічных“ категоріальных ці субкатегоріальных данных, як наприклад у субстантивів суть *субстанція, яку мож або не мож зраховати, конкретность – абстрактность, апелативность – пропріальность*, при мужскім роді і *животность – неживотность*). У звязи з означінєм признаков значіння ся даколи вживати і термін **сема** (найменша, дале неділима часть значіння) ці **компонент** (ділима часть значіння). То значить, же суть три синонімы (близкы за значінєм) терміны на означіння ставебных частей значіння: **семантичний признак, сема, компонент**.

Обсяг є шыршым розумінєм значіння слова. **Обсяг слова** творить **значіння + мімозначінёвы елементы**. При вузшім виділіню значіння (як семемы), к мімоязыковым элементам належать категоріальны компоненти лексично-граматічного характеру з найвысшой абстрактной уровни штрктуры названя (*предметность, процесуальность...*), і секундарны елементы значіння, **імплікаты**, котры берут участь на одводжованю новых значінь слова, але в самім значіню не суть релевантны, зато не належать до „ядра значіння“ (семемы) ани до шыршого значіння.

Наприклад, при першім значіню слова *звізда* („обект, який світить на небі вночі“) сема („дачім перевышує остатніх“) не належить до ядра значіння, але є імплікованов частїв обсягу і стає ся релевантов у одводженім значіню слова *звізда* = „популярный чоловік, котрый своєв роботов перевышує других“. Мімозначінёвыма або і мімоязыковыма элементами суть **ноемы**, єдиніці познания, котры нам дають одборны інформації о названім предметі поверьє уровни звичайных знань.

Практична аналіза визерать так:

звізда (перше значіння слова: „обект подобный вецераменному обекту на небі вночі“):

- а) категоріалны + субкатегоріалны компоненти = субстанція, мож ї зраховати, апелатівна, конкретна
- б) генерічны (родовы) компоненти = обект на небі
- в) шпецифікачны (індивідуалны) компоненти = світить на небі вночі
- г) мімозначінёвы компоненти:
 - імплікаты = перевышує других; оптичний образ вецераменного обекту
 - ноемы (єдиніці одборных знань) = плазмовый круговый обект у весмірі з властным zdroєм енергії, котрый тримле погромаді ёго властна гравітація...

Сінтагматічне слово є слово вжыте в конкретнім контексті, у wypowiedі. Ёго компонентами суть „матеріална“ форма і актуалне значіння дане контекстом.

Попозерайме в далшім контексті на значіння слова *труба*.

„Ангельска *труба* є назва рослины *Datura/Brugmansia metel*. Найфреквентованішов є сорта *Brugmansia sanguinea* з красным червеным, але непахнячим цвітом. В порівнаню з нёв, сорты ангельских труб, які цвинуть набіло, нажовто і начервено, мають барз пахнячий цвіт, а главно навечур їх запах чути по цілій околиці. Домовинов ангельских труб суть теплы области Южной Америки. Ростуть як крякы або стромы аж до выšky 5 метрів. У своїй домовині цвинуть пізно – од кінця літа аж до першых морозів.“ (<http://www.pluska.sk/izahradkar/encyklopedia/anjelske-truby.html>)

Іде о здружену назву, котрой мотивом є слово *труба* (подля формы) і обща характеристіка цвіту на основі естетічного вызору. З контексту ясно выходить семема ключовой назвы „ростлина з цвітом подобным трубі“. В тім значіню ся валорізовав як релевантна сема первістно імплікований признак „форма – дутый предмет“. Хоць іде о „наївну“ представу формы, з научного погляду неправилну (порівнай характеристику обекту в ноемі), штандардне познання (наївне понятя) о трубі корешпондує з тов представов, яка са стала мотивуючим ядром про одводжене значіння слова – цвіт у „формі“ трубы.

Засоба слов є шырокий інвентар матеріалу, а потребов чоловіка є тот богатый матеріал спознати і ефективно з ним нарабляти. Тому помагать сістемна організація лексічной засобы, причім вживатель ся в сістемі свого языка спонтанно орьентує.

Кідь теоретічно позераме на сістемны одношіня в лексічній засобі, можеме поступати двома лініями: од формы к обсягу (**семазіологічно**), і од обсягу к формі (**ономазіологічно**). Лексічны єдиніці поставлены до таких одношінь творять організованы групи – **лексічны парадімы**.

Ономазіологічна лексічна парадіма (ОЛП) є група лексічных єдиніць выражаючих єдно понятя і одлишуючих ся шпецифічныма компонентами. Вникають тогды, кідь к обсягу, котрый хочеме назвати, выбереме потенціалны формы, т. є. назвы. Так вникають **сінонімы**. Наприклад, обсяг „словами выразити радость“ мож назвати: *тішыти ся, радовати ся, скакати, выскаковати, сміяти ся, плескати, вискати...* Окремым прикладом ОЛП є **паронімія**. **Паронімы** выділюєме на фоні формално близких сінонімів або антонімів з розлічным ступнём одлишности з оглядом на семантичны компоненти (з поступным наближованём к єдиніцям з неєднакым значінём – омонімам). Близко к сінонімам мають наприклад такы паронімічны пары, як *войновий* – *воєньскый, сердцёвый* – *сердечный*, к омонімізованим словам мать близко напр. пара *стрікати* – *стріляти* зо сполочным семантичным компонентом „прудко выпускаючи“. Выходячі із становленого обсягу, кідь ся групують назвы із значінём контрарности (одношіня міджі крайніма членами в конкретных сортах назв: *фарбы: біла – чорна*),

комплементарности („жена в одношіню к манжелству“: *оддана – слободна*) ці векторности (*выйти – зыйти*), іде о **антонімію**. Не вшыткы ОЛП суть еднако штруктурованы, наприклад тзв. тематічны группы хоць называють єден предмет (денотат), але їх шпеціфікачны семы не суть в опозиції. Наприклад, за обсягом „окрасный кряк“ можуть стояти лексеми *магнолія, рододендрон, олеандер*,... причім іде о шпеціфікачны гетерогенны субстанції (каждый кряк має свої шпеціфічны знакы).

Штруктура ономазіологічної лексичной парадігмы (ОЛП). Штруктура ОЛП є залежна од родовых (з погляду значіння надряджених) і типовых (з погляду значіння підряджених) понять і їх назв. Родова назва ся называє **гіперонім**, типова – **гіпонім**. Мінімалну ОЛП творить гіперонім і два гіпонімы, наприклад *кумове – нанашко : нанашка, діти – хлопець : дівча*. Уведжены назвы суть в гіперо-гіпонімічнім одношіню. Назвы *нанашко : нанашка, хлопець : дівча*, або і уж выше вжыты терміны *слово – здружена назва – фразема* ся называють **когіпонімы** (гіпонімы еднакого ступня абстракції у взаємнім одношіню). ОЛП може мати веступнєву штруктуру: *ростлина – кряк – ружа – дракова ружа; живе сотворїня – чоловік – жена – дівча* і т. д.

Семазіологічна лексична парадігма (СЛП) є внутрословна парадігма, котра є выслідком поступу од формы (конкретной лексеми) к ей семантичній штруктурі. Становлєванєм окремых значінь лексеми штудуєме її **полісемію** (многозначность). В полісемічнім слові на першім місцю є **основне значіння**, од котрого ся одводжує (**дерівує**) в процесі семантичної деривації друге, тзв. **одводжене значіння**. Одводжене значіння є тото значіння, котре ся базує на іншій значіню внутрі того самого слова. Основне значіння є базовым **мотівантом** на одводжованя далшых значінь в семантичнім одводжованю/деривації. Выслідне одводжене значіння є **мотіватом**. Міджі мотівантом і мотіватом у **полісемії** є **каузалне** (прічинне) **одношіня: значіння суть взаємно перевязаны**. (То є прінціпіалный розділ од омонімії, де суть лем формално ідентічны слова без семантичної звязи.) Порівнайме значіння слова *звізда*: 1. объект на небі, котрый світить вночі, 2. предмет, ростлина і под. у формі зізды, 3. популярный чоловік. Як видно, друге значіння слова має сполочный знак з основным значінєм „форма“, третє значіння є мотівоване імплікатом першого значіння „вынимати ся споміджі остатніх“.

Окрем основного (*першого*) значіння слова може быти мотівантом на одводжованя далшых значінь таксамо і *друге* значіння слова з оглядом на дакотре далше значіння. Тото значіння называєме **корїнєве значіння**. Наприклад, в слові *маса*, котре має штири значіння, видно поступну семантичну деривацію: перше значіння мотівує друге, друге є мотівантом (корїнєвым значінєм) третєго значіння а третє значіння мотівує (як корїнєве значіння) четверте. Слідуйте: *маса*: 1. *матеріал, маса каміня* (мотівант другого значіння), 2. *велика громада матеріалу* (мотівант = велике множество, квантіта), 3. *велике множество (людей): копа, громада* (мотівант = збіг, група), 4. *народ*.

Одношіня в семазіологічній лексичній парадігмі (СЛП). В рамках СЛП виділюєме опозичны одношіня, міджі нима **омонімію** (Dolník 2003, с. 82-88), обсяговы одношіня **імплікації** (метонімічне і **конверзівне** одношіня) і **класіфікації** (одношіня **метафоры, генералізації і шпеціфікації**) в рамках **деривачной** полісемії, і **недеривачне** одношіня в припаді **косемії**. **Омонімы** суть формално ідентічны і семантично неповязаны (дісьюнктны) назвы, напр. *патрон*: 1. покровитель; хто має зашіту над даким; 2. куля, набой до пушки. **Метонімія** є таким обсяговым одношінєм, при котрім в рамках семантичного одводжованя (деривації) ціле корїнєве значіння ся переносить до одводженого значіння, а то до позиції детермінуючого (підрядженого) члена. Наприклад: *одток*: 1. одтікканя воды, 2. заряджіння на одтікканя воды. Окремым прикладом каузалного одношіня імплікації є **конверзівность**. То суть такы перевязаны значіння полісемантичного слова, котры означають тот самый дінамічний признак (процес або став), але з позиції розлічных носителів ролей (агенса або паціенса). Можеме то відіти на прикладі: *гучати*: 1. *выдавати звук (сірена гучить)*, 2. *способлєвати гучаня (переладжованєм радіостаніць)*. В рамках класіфікачнх одношінь, котры не суть каузално детермінованы, але створены конвенчно, найзнаміша є **метафора**. Взякь перенешованєм части значіння (семантичного компоненту) із корїнєвого значіння до одводженого, а то до позиції детермінованого (надрядженого) елементу значіння, наприклад: *паньскый*: 1. *дотыкаться пана*, 2. *надміру добрый (паньскый живот)*, де ся мотівуюча сема „богатый, матеріално забезпеченый“

стає домінантнов частёв одводженого значіня. **Генералізація** vznikать зобщи́нём одводженого значіня, т. є. однятём шпеціфікачнóй сёмы в нїм у порівнянню із коріньовым значіньм, наприклад: *бігати* 1. *наскоро ходити на ногах (з хыжы до хыжы, од выгляда к выгляду)*, 2. *скоро ся рушати (очі му бігають з міста на місто)*. В тім припадї абстрагованём од сёмы (рушати ся) „на ногах” росшырило ся значіня на „рушати ся скоро” (в общім плані). Протиполом генералізації є **шпеціфікація**, т. є. звужіня одводженого значіня приданём сёмы навыше одводженому значіню. Наприклад: *дыня*: 1. *зеленина округлой або подовговастой формы (на варїня)*, 2. *солодка (грызача) жовта або червена дыня на їджіня без варїня*. **Косемія** є супроводным явом формального одводжованя (словотворїня), причім выслідны значіня в полісемантичнім слові „коекзистують” коло себе вольніше як в полісемії внаслідку нееднозначности дерівачных морфем префіксів або суфіксів. Слїдуйме: *русиніста*: 1. *одборник на русиністіку*, 2. *учитель русиньского языка*, 3. *штудент русиньского языка* (Orgoňová – Bohunická 2011, с. 23).

ЗАДАЧІ

1. Роздільте уведжены назвы до окремых груп лексичных єдиніць: 1. слов, 2. здружєных назв, 3. фразем, 4. скорочінь, 5. вольных словных злук:

Святый вечур, має сердце з каміня, водовод, УСБ ключ, пяте колесо на возї, ТАД, інтерне, СМС, Народны новинки, він як фалаток хліба, підбиваны грибы, шампаньске, французькы бандуркы, ероплан, Великдень, квасна капуста, жовта грудка

2. Напиште по три приклады на:

а) Фраземы:

б) Скорочіня:

в) Здружєны назвы:

3. Доповнийте по три когіпонімы к словам:

Мінерална вода:

Цибуля:

Ночна лампа:

Фіалка:

Мачка:

4. Найдийте гіперонімы к высше уведжєным рядам слов.

5. Яким терміном означуєме наслідуючий ряд слов?

Чоловік – родіч – муж – нянько

6. Доповнийте слова до ономазіологічнóй лексичнóй парадігмы:

Ростлина – дерево – – яліця –

Чоловік – – учитель –

7. Высвітлийте властныма словами основне значіня наслідуючих слов:

Курачий, фалошный, язык, тихый, кралёвский, огонь

8. Вжыйте слова з попереднєй задачі в словных злуках в одводженім метафорічнім значіню і высвітлийте го.

3 ЛЕКСІКОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВІ І СЛОВНИКОВІМ СКЛАДІ ЯЗЫКА

Опис словного (словникового) зложіня помагать выявити значіня слов з боку їх фунгованя в языку і бісідї.

Описуючі слово як лексичну єдиніцу, лексікологія диференцує в слові значіня **лексичны** (обсяговы) і **граматичны** (категоріалны). Основну масу слов каждого флектівного языка творять слова лексично-граматичны, то значіть такы, котры мають значіня і лексичне (обсягове), і граматичне (граматичны категорії), напр.: *несу, няньків, воду, дівча* ... – то суть змінны части речі. Дакотры слова мають лем лексичне

значіня, напр.: *добрі, вчора, там* і т. д., а значна часть слов має лем граматичне значіня, напр.: *в, на, і, жебы, ся, кідь...*

Рахує ся, же в розвинутых языках є понад 200 тисяч слов (дакотры словники мають аж до 400 тисяч слов). Не маме іщі створений такий словник русиньского языка, котрый бы охоплёвав цілу русиньску лексіку, можеме але сміло твердити, же русиньский язык ся розвивать. Хоць іщі є лем на зачатку свого возроджіня, і так має такий богатый словниковый фонд, же ся ним дадуть высловити вшиткы думкы, почутя, тужбы ці потреби чоловіка, подобно як і в других языках. Кідь буде мати русиньский язык можность дале ся розвивати, так є на найліпший пути добрі послужити як у каждоденній комунікації, так і в літературі, школі, науці і в других сферах жывота.

Каждый язык має велике множество слов, але не вшиткы слова ся в данім языку хоснують еднако часто. Богатство словника у бісідуючих росте з віком, з прибиванём скушеностей, з підвишованём освіти і в тіснім контактї з языком. Дітвакови, котрый зачінають бісідувати, вистачить пару слов, штирирічна дітина знає уж коло тисяч слов. Чім веце слов чоловік знає, тим має векшу можность выберати слова на творіння wypowiedі (выповіджіня). Выбір слов, то уж є штїлізація. В каждоденній бісїді (комунікації) хоснують люде барз мало слов – коло 500. Текст приповідкы, написаний на 10 странах, має од 500 до 700 слов. Чім богатший є словниковый фонд бісідуючого (автора wypowiedі), тим векшы має можности выбераня слов на переданя конкретных думок. У словниковім складї ся виділює найстабільніша і найвеце вживана часть, ёго **ядро**, респ. **основный словниковый фонд**. Ёго основными знаками суть:

- **історичность** (хоснованя тых слов протягом довгого часу),
- **невязаность** (вольне хоснованя),
- **способность споевати ся з великим множеством слов, а тым наростаня фреквенції їх вживаня.**

Основный словниковый фонд творять:

1. **Корїнєвы слова**, котры суть основов словотворїня даного языка;

2. **Слова означаючі основны понятия людского жывота** (*вода, земля, огонь, живот, смерть*), **родинны одношіня** (*брат, мама, тета, сын*), **чісловы, просторовы і часовы понятия.**

Тоты дві группы ся называють і **автосемантичны слова**, а є іщі една група слов

3. **Сінсемантичны (служебны)** – злучники, приназывники. Є дакілько класіфікацій словникового фонду, а то в залежности од критеріїв класіфікації. Найросшыренішов є класіфікація словникового фонду (т. є. вшиткых слов даного языка) на части речі. Такого розділїня ся будеме притримувати.

Кідь ся вернеме ку категоризації значіня слова, то треба повісти, же не вшиткы слова мають і семантичне (лексичне), і граматичне значіня. Тоты, што мають лем **лексичне значіня**, называють ся **автосемантичними**, а тоты, што суть **без семантичного значіня**, называють ся **сінсемантичними**.

Автосемантичны суть такы:

- а) Не мають граматичне значіня, лем семантичне: присловники;
- б) Мають семантичне значіня і граматичны категорії: придавники, назывники, чісловники і часосолова.

Сінсемантичны суть такы:

- а) Не мають семантичне значіня, лем граматичны категорії: міstonазывники;
- б) Не мають ани семантичне значіня, ани граматичны категорії, але мають граматичне значіня: приназывники (препозиції);
- в) Не мають ани семантичне значіня, ани граматичны категорії, ани граматичне значіня: часткы, злучники, чутеслова (лем звукоодразы).

4 СЛОВО І НАЗВАННЯ (ПОМЕНОВАНЯ)

Без того, жебы сьме ся пушчали до великой теорії, при высвітлєваню одношіня: матеріалний світ навколо нас – ёго передаваня словом, дуже просто бы ся дало повісти, же найобычайніша матеріалізація або реалізація людських почутків, представ і понять, котры дістає чоловік од околитого світа – то є їх **названя словом**. Є много дефініцій слова. Єдна з них є така:

Слово – звуковий комплекс сформований подля законів даного языка на выражіня обсягу детермінованого практичным животом людей, бісідуючих даным языком.

З того виходить, же **слово є основнов єдиніцїв**, котра в собі містить, як сьме уж увели, **граматічне і лексічне значіня**. Слово є інтегралнов частїв речіня (выповіджіня), в котрім ся од других слов одділять павзов. Ёго **основными знаками**, котрыма ся одлишує, напр. од морфем, суть критерії, котрыма є слово характерне:

1. **Знаковость** (є выражене знаками) – **слово то є языковий знак**, котрый ся складать з **означуючого**, то значіть **акустічного зображіня**, і з **означованого**, то значіть **лексічного понятя** (обсягу). З того виходить, же языковий знак споює в собі не конкретный предмет і ёго названя, але понятя і акустічний образ (напр.: понятя *стіл*). Практика доказує, же в розлічных языках ся за основу названя можуть брати розлічны признаки означованого.
2. **Окремішність слова** – проблем выдїліня слова в речовім контексті, огранічіня слова од остатніх слов має в лінгвістіці вєще теорій, але за основу діференціації слов ся все поважує ёго цілєва оформленость (*водовод, веде воду, веджіня воды...*)
3. **Тотожність слова**, або **єднотне значіня**, респ. єднотна штруктура значіня слова (кажде слово має в собі свою семантичну вагу). Называть явы обєктивного світа – *лампа, Пряшів...*, або їх признаки – *легкий, добрый, дома...*, квантіту – *пятьсто, два...*, вказує або одказує на други названы явы – *тот, тамтот, коли...*, вказує одношіня міджі явами – *дома і в школі, книжка на столі...*, одношіня бісідуючого ку выповідженому – *може прийду, мам лем пятьев-*

ровку..., респ. называть став бісідуючого звукоодразами – *ах, ёй, уаа...* Проблема тотожності, не лем ёго выдїліня в контексті, але тыж ёго спознаваня при далшім вжываню, повторєваню, в основі ся звужує на проблематіку розпознаваня омонімів (єднозвучны слова, але роздільны подля обсягу), напр.: *коліно* (у чоловіка, на водоводі), *перо* (з гускы, на писаня), *гума* (на гумованя, на скаканя, як матеріал...)

4. **Формална сціленость**, то значіть притомность граматічного одображіня слова платного про вшыткы ёго варіанты: *писати* – *пишу* – *писав бы єм...* Кідь мають языковы єдиніці розлічне граматічне одображіня, їх споїня є синтагматічне, переважно здружене поменования (*высока школа*), фразеологічна єдиніця (*як кіл у плоті*) або і вольне синтагматічне споїня (*помагати братови*).
5. **Звукова сціленость** – певна комбінація фонем, котру мож в тексті перемістити лем як цілок. Слово має все лем єден притиск: *поганяти, попереплітати, мама, ховзанка...*
6. **Непроникливість** – до слова не мож всунути друге слово. Кідь можеме міджі дві єдиніці всунути друге слово, іде о дві окремы слова, напр.: *высокий хлоп* – *высокий зароснутый хлоп*.

Кідь ся попозераме на функції слова, то треба сконштатовати, же **не вшыткы слова в языку мають функцію названя**, т. є. **номінатівну функцію**. Мають ей лем назывники, часослова, придавники, присловники і чісловники. Якраз на тоты ся замірює лексікологія як лінгвістічна дісципліна. Но ани з боку функції названя не мають вшыткы уведжены повнозначны части речі повноцінну номінатівну способность. Номінатівна способность конкретного слова в рамках частей речі ся проявлять у розвинутоості ёго основных штілістічных і експресивных признаков, можности фунговати в здружєных назвах і фразеологічных єдиніцях, можности фунговати як властны мена і т. д.

Абсолютну способность названя мають **НАЗЫВНИКЫ** (т. є. номінативы, од того є одводжений термін – номінатівна функція). З тым є звязане і велике чісло назывників у текстах (назывники творять приближно половину словной засобы языка). Они мають і способность богато розвивати семантичну штруктуру, мають множество семантич-

ных одношій (полісемія, синонімія, антонімія), часты семантичні посуны (звужованя, росшырёваня значіня, переношованя значіня), шырокі можности выражіня розлічных експресівных, емоціональных і штілістичных одтінків. Створюють богаты словотворны гнізда, дадуть ся створити із вшытких другых повнозначных слов а притім і самы служать як жрідло на творіня новых слов – одводжованём і складанём. Субстантывы суть основным жрідлом названь в научній термінології, суть і граматичным, і семантичным ядром найфреквентованішого тіпу здружених назв: *сліпе черево, киселина сірова, скок до вышкы...* Лем субстантывы можуть быти властныма менами: *Петро, Лаборець, Пряшів*, або вецесловны субстантывны назвы: *Демократічна партія, Русиньска оброда, Театер Александра Духновича...*

ПРИДАВНИКИ – суть важны при семантичнім звужіню і спрісінню означованого яву. В лексичнім значіню выступають з аспекту оцінёваня (при якостных придавниках: *довгий, легкий, мудрый...*) – з тым є звязана граматична категорія ступнёваня придавників, але выступають і з аспекту одношій (односны придавники: *школьський, гумовый, сестрин, курячий* і под.). Їх значіня ся конкретізує в контексті, в споїню з надрядженим назывником (*песій хвіст – песь натура, злата годинка – златый чоловік*). Зато суть про них тіпічны часты метафорічны посуны значіня. Мож з них творити богаты синонімічны ряды: *красный – красованый – парадный – феиный – бомбастичный*. В здружених назвах мають придавники важну функцію класіфікачну і розпознаваючу: *мачка домашня, гідроксід содный, паркінсонова хворота* і т. д., зато належать к засобам, котрыма ся досягує сістемность одборных термінів. З того, што сьме повіли але выплывать, же придавники не суть самостатныма названями. Ставають ся нима аж тогды, кідь ся субстантивізують: *главный* (чашник), *водова* (ондулація), *женське* (одділіня). Праві зато в порівнаню із субстантывами мають адъєктивы значно менший інвентарь словотворных засобів. Творять ся помірно легко од субстантивів (*стіл – столовый, масло – масловый*), менше од часослов (*грызти – грызача дыня, давити – давлены бандуркы*). Од адъєктивів ся новы адъєктивы творять кідь хочеме означіти модіфіковану інтензіту і субективне оцініня (*довжезный, величезный, престрашный*).

ЧАСОСЛОВА – мають шпеціалну позицію. Суть то названя несамостатно ествуючих дінамичных признаков. Часослово є централным речінётворным засобом, семантичным і граматичным центром речіня. З того выплывають і ёго лексичны характерістікы. Розлічны лексичны значіня часослов ся промітають і в нееднакій інтенції: часослово в єднім значіню выступають як особне, в другім як неособне, або наспак (*вонка падать додж – надавки лем так падали, страшити дітей – страшить му в голові*), даколи мать часослово в розлічных значінях і розлічне граматичне вязаня (*грати карты – грати на гусях – грати футбол – грати Гамлета*). Часослова суть найбогатшым жрідлом творіня одводжених а счаси і зложених слов. Приблизно 45% вшытких словотворно мотівованих слов у русиньскім языку мать часословну словотворну основу. Ту суть, правда, загорнуты і часослова утворены од часослов. Погляды на термінологічну функцію часослов суть нееднотны, видить ся але, же часослово ся у формі одборной термінології не хоснує. Зато часослова ся wyraзно хоснують у фразеологізмах – *взяти ноги на плечі, мати масло на голові, выстріляти патроны...*

ПРИСЛОВНИКИ – (названя признака признака). Мають значно обмежени способности названя. Їх міцна семантична залежность од фундуючих назывників і придавників і міцна синтактична залежность од номінативных словных частей речі у речіню (главно од часослов) їм значно звужує простор на семантичны посуны і властну словотворну активність. Векшына присловників є одводжена, їх властна словотворна потенція є дость слаба. Зо вшытких словотворно мотівованих слов мать лем 2,5% слов присловникову словотворну основу (*вчораиный, завтраиный, каждоденный, далекосяглый...*). У фразеологічных єдиніцях присловники часто суть факультативныма членами: *мати (добрі) підрізаний язык, быти (порядно) при собі...*

Шпеціалну позицію в лексичній ровині мають **ЧІСЛОВНИКИ**. Они выражають прісну квантіту, зато їх семантичны одношіня суть ясны. Прісне названя квантіты вылучує полісемію і синонімію, хоць суть і ту вынятки: *єден, периый* – полісемія, *другый, пара* – полісемія. Найпродуктивнішым словотворным способом творіня новых числовників є складаня (композиція). Слова, котры належать к іншым частям

речі і творять ся од чісловників, ся творять тыж складанём: *двойгра, стоножка, третёрядный, двойштоковый...* Чісловники мож збачіти у фразеологічных єдиніцях: *сто богів, тисяч чортів до нёй вошло, бісидовати міджі штирьма очами ...*

Слова, котры належать к іншым частям речі (МІСТОНАЗЫВНИКЫ, ПРИНАЗЫВНИКЫ, ЧАСТКЫ, ЗЛУЧНИКЫ, ЧУТЄСЛОВА) мають тыж місце у лексикології, но їх проблематика є шпеціального характеру (позерай автосемантичны і сінсемантичны слова і їх класіфікацію). Суть то слова з неповнозначных частей речі, но в языку належать к найфреквентованішым, творять „костру“ каждого тексту, но не суть носителями темы. Проблематика їх обсягу і функції належить переважно до морфології і синтаксису.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте правильно текст.

Брат оре. В осінні дні падають додж. Чітав єм байку Вовк і Ягня. Сытый голодному не вірить. Ой-ёй-ёй, але мі дав духа! Петро був у родині все другый. Наши дівки ідуть завтра на свадьбу. Подьте і вы, хлопці, бо буде смутно. Мій брат є музикант. Камарат зачав чітати книжку. Не може ся од нёй одорвати. В літі часто гырмить. Было мі смутно і тяжко. Біда бабі без хлопа. Дарьмо час тратиш, ту никого не є. Робить ся мудріяшом, але робота му смердить. Приснило ся мі таке чудо.

2. В текстї підкреслийте:

- а) автосемантичны слова,
- б) сінсемантичны слова.

3. Вызначены слова зарядьте к частям речі.

5 СЛОВО В ЛЕКСІЧНІЙ СІСТЕМІ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

Слово – основна єдиніця языка в цілости, і лексична єдиніця сама по собі. Каждє слово має своє значіня, т. з. реальный предметно-речовый обсяг, котрый є оформлений подля інформачных законів даного языка і є елементом цілковой семантичної системи словного фонду.

Як сьме уж повіли, лексичне значіня є властне лем повнозначным словам – субстантивам (назывникам), адъективам (придавникам), нумералиям (чісловникам), вербам (часословам), адвербіям (присловникам) і прономинам (містоназывникам), бо лем тоты означають різнороды явы об'єктивного світа. Служебны і модалны слова самостатне лексичне значіня не мають. Основа лексичных значінь не є єднака. В нашім языку розознаєме три главны тіпы лексичного значіня:

- **прямє (номінатівне або назывне),**
- **фразеологічно залежне,**
- **синтаксично залежне.**

5.1 Прямє – номінатівне значіня слов

Номінатівне значіня слов є основным тіпом лексичного значіня. В нім є одображена основна реальность, познана скutoчність, зато з ёго помочов ся означають і называють понятя. Оно творить основу взнику, екзистенції і фіксації вшитых іншых значінь слова. Каждє лексично-граматична категория є носителем шпеціфічної группы номінативных значінь. Субстантивы означають конкретны і абстрактны предметы (*книжка, школа, хліб, учитель, смілость, жытельство*). Адъективы означають признак, ці ознаку (*червеньый, малый, куртый, деревяный, людський*), нумералії суть назвами чісел (*єден, два, сто, тисяч*), верба означають процес діяня (*зробити, писати, стати, сміяти ся*), адвербіи – признак признака (*добрі, сміло, завтра, шумно*). Номінативна функція прономін є шпеціфічна, они не называють явы, але лем на них указують, выконуючі тым роль їх еквівалентів.

Номінативні значіння слів суть значно стабільні. Суть то слова з **основного словникового фонду**, як напр.: назви частей тіла, явів природи (*сніг, вода, буря, вітор*), назви рослин, звірят, птахів, але і фарбы і другы вонкашні знакы предметів (*червений, білий, малый, кылавый, желізный, красный...*)

Соціално і історічно усталены номінативні значіння слів вольно і без обмежіння функціонують в контексті. Споїня міджі собов творять на основі предметно-логічних закономірностей. Множество і пестрость споїня слів залежить од можностей реального обсягу слова. Напр. слово *годинка* може вступити до таких споїнь з другыма словами: *злата годинка, механічна годинка, дігитална годинка, годинка іде, годинка лежыть на столику, годинка є в оправі* і под. У вшиткых уведжених словных споїнях екзістує логічне одношіня субстантіва *годинка* з тыма лексічныма єдиніцями, котры з ним вступают до языкового споїня. Кідь міджі двома словами хыбує даяке логічне споїня, то міджі нима не може быти ани языкове споїня. Далшы приклады споїнь: аьдектів *деревяный* ся може споєвати із субстантівом *стіл, постіль, скриня, пліт, драбина, кросна...*, то значіть вшиткы спомянуты предметы суть выроблены з дерева, але слово *деревяный* ся не може споїти із словами: *бляха, скло, сведер...*, бо то бы не мало логічний змысел. Вербум *писати* ся вяже з адвербіями тіпу: *шумно, добрі, скоро* і т. д.

Номінативні значіння слів можуть дале выступати як основа про створіння синонімічних рядів, о чім будеме говорити пізніше.

5.2 Фразеологічно залежне значіння слів

В русиньскім языку, так як і в другых языках, є дость таких слів, котрых значіння є залежне од конкретного немінного споїня слів. Такыма суть найчастіше **слова з фразеологічно залежным значінєм**. Они ся реалізують звычайно лем у фразеологічных усталених споїнях (окрем них маме іщі термінологічно усталены споїня, напр.: *дескриптивна геометрія, часть речі, Высокі Татры...*) В таких споїнях слово звычайно страчат свій індивідуалный реальный обсяг. Переважно є то так, же в усталених споїнях функціонує лем даяке єдно значіння слова.

Наприклад, в усталених споїнях тіпу *тепле місце, терниста путь, білий світ, їсти очами* і т. д., фразеологічно залежным споїнем є лем єдно значіння слова: *теплый, тернистый, білый, їсти*. Тоты самы слова з інакшов семантиков вольно вступают до предметно-логічних споїнь: *теплый вечер, теплый чай, теплый вітор, терниста ружа* і под.

5.3 Сінтаксічно залежне значіння слів

Таке значіння найчастіше дістає **слово вжите в переноснім значінню** – на означіння характерістики особы, яву, предмету. Оно має, як правило, значно емоціональне зафарблїня – будь позітівне, або негатівне, напр.: *То не дівча, але вітор. Юрко є наш танк – ніч го не заставить. Сонечніця пяно гомбала головов у вітрі. То быв такий пташок, якого тяжко поглядати*. Ту платить то саме, як у фразеологічно залежных споїнь, т. є. в сінтаксічно залежных споїнях може выступати лем єдно значіння слова, а остатні значіння ся реалізують лем у вольных споїнях.

6 ПРЯМЫ (ПЕРВІСТНЫ) І ПЕРЕНОСНЫ (ДРУГОРЯДНЫ) ЗНАЧІНЯ СЛІВ

Прямы номінативні значіння слів безпосереднє вказують на **взаємне одношіня слова з явами обектївного світа**, котре ся історічно зафіксувало у свідомости вживателїв даного языка. **Пряме значіння є основов лексічного реального обсягу слова і про слово є переважно єго первістным значінєм**. Ведно з прямим значінєм і на єго основі, слова в языку можуть приберати і переносне значіння, котре vznikать наслідком перенесїня названя єдних явів, предметів, дій, знаків/признаків на іншы слова. Вдяка тому в языку мож єдным словом означіти дві і веце понять. Так vznikать **многозначность слів (полісемія)**, яка є єдным з найчастішых способів збогачованя словникового фонду языка. **Переносне значіння слова є все другорядне**, бо каждый перенос названя мож реалізувати лем зато, же новий предмет, нова якість ці нова дія суть чимесь подобны, то значіть мають сполочны признакы з уж ествуючіма, знамыма назвами. Переносны або другорядны зна-

чіня суть справила звязаны з первістным значінём, але розумлять ся як новы, окремы значіня, зато вживателі даного языка сі їх нігда не змішують. Тым ся але переносны значіня одлишують од переносного вживаня слов, котре ся вживають в бісіді як єден із способів придаваня wypowiedжіню даякой образности і выразности. Традично ся в языку виділяють **метафорічны значіня** (названя) і **метонімічны названя**. Метафоров і метоніміов ся будеме займать спеціално, но на основне поясніня уведеме пару фактів.

Метафора. Метафорічне названя ся реалізує за умовы, кідь ся сходять (подобають) основны знакы даного предмета або яву, кідь тоты свої назвы уж мають. Метафорічна назва може выхадити з подобности на основі форми предметів, розмірів, вонкашніх або внуторных знаків і т. д., напр.: *стріберный перстін* – пряме значіня, *стріберне волося* – перенесене значіня на основі фарбы, *златый перстін* – пряме значіня, *злата осінь*, *златы слова* – перенесены значіня, *острый ножик* – пряме значіня, *острый язык*, *остра напріка* – перенесене значіня, *ріка тече*, *кров тече* – пряме значіня, але *відро тече*, *стріха тече* – перенесене значіня. Такого типу метафори суть звичайны, а перціпенты і вживателі языка їх розумлять як неутралны значіня многозначного слова.

В языку суть і такы переносны значіня слов, же хочь суть цілково знамы, і так фіксують образный обсяг, напр.: *море зерна*, *море хліба*, *хмара людей*, *тепла стріча*, *на вершині славы*, *ружова представа*. При таких словах ся уж дає в словниках звичайно самостатне высвітління. **Метафорічний перенос є найактивнішым засобом збогачованя лексічного фонду языка в процесі розвою многозначности слов.**

Метонімія або метонімічне перенесіння значіня. Тото vznikать як наслідок асоціацій на базі просторовой, часовой ці логічной кореляції (взаємного одношіня), або на базі безпосередній близкости внуторного ці вонкашнього перевязаня предметів або явів, напр.: *класа* – містность, *класа* – колектів школярів, *хліб* – продукт, *заробляти на хліб* – заробляти грошы, *легкий хліб* – легкий заробок, *тенор* – голос, *тенор* – співак, *папірь* – матеріал, *папірь* – документ.

Не кжде метонімічне вивжытя слова ся завершує vznikом нового переносного значіня, напр.: *зів миску пирогів*, *розляв відро воды*, *читав Пушкіна*, *слухав Сметану* і т. д. Такы слова не суть новыма значінями, служать лем як штілістичный способ образной характерістікы предмета.

Функціналне перенесіння назвы як средство vznikу другорядных (секундарных) значінь ся реалізує перенесінём назвы з єдного предмету ці яву на другый тогды, кідь даны предмети мають штось сполочного у своїх функціях, напр.: *горіти* (дрыва, свічка) – *тварь горить*, *жаровка горить* (жаровка выгоріла), *зберати* (складати дашто на єдно місце, пораїти) – *зберати одзнакы*, *знамкы*, але і *зберати уроду*, *зберати* (в значіню скликовати, згромаджувати) людей ма мітінг і т. д.

Нерідко **переносне значіня є детерміноване вєце прічінами, не лем єднов**. Сучасно можуть впливати метафора, метонімія і функціналность, напр.: *ножка* (у чоловіка, звіряти – пряме значіня), але *ножка стола*, *ножка гриба*, *ножка інштрумента* – переносне, котре vznikать на основі подобности предмету але і подобности функції (*ножка* – „опора стола“, але і „опора гриба“).

Переважна часть слов русиньского языка окрем прямих значінь має і значіня переносны, або секундарны (другорядны), котры ся зъявили внаслідку вивжытя назвы єдного слова на поменованя різних предметів ці явів, то значіть, же **вєкшына слов у языку є многозначна**.

Треба але увести, же в русиньскім языку є даяка часть слов **єднозначных**. К ним належать **назвы дакотрых ростлин** (*ясен*, *клен*, *вільха*, *ліска*), **назвы птахів, звірят і рыб** (*олінь*, *воробель*, *курка*, *щука*, *синічка*).

К **єднозначным** словам справила належать **назвы-терміны з науки, політікы, умелецтва, культуры** і т. д. Але і міджі нима є дость многозначных слов, напр. *корінь* (слова і корінь строма), *операція* (в медицині і воєньска лексіка), *фаза* (фізіка, історія)...

Наспак, **многозначны слова не мають лем своє первістне значіня**, але часто в процесі розвитку, як сьме уж вказали, приберають і другы значіня. То значіть, на базі первістного номінативного значіня ся

розвивають далшы значіння того самого слова, а то, як сьме уж выше вказали, на базі **метафори**, напр.: *ручка* – дітини, але *ручка на ташці*, на даякім настрою – на *мотыці*), або на базі **метонімії**, напр.: *твердый* – *твердый як камінь* – основне значіння, але vznikло і споїня *твердый характер, тверда натура, твердый порядок, твердый закон, тверды условия, тверда зима* і под.; *папірь* – на писаня, але *папірь* як урядный документ. Многозначность слов в языку ся называць **ПОЛІСЕМІЯ**.

Полісемію просто мож охарактеризовати так: дві або і веце значінь можуть быти передаваны єдным словом, котре ся зве основне, а далшы суть од нёго одводжены і тыж служать на передаваня того істого значіння. Таким способом сі язык забезпечує можность повніше і шырше одразити языковима засобами істу об'єктивну скуточность.

ЗАДАЧІ

1. Попробуйте высвітлити значіння даних фразеологізмів.

Такий богатый, як церковна мыш. Так ходить до школы, як місяць поза хмары. Ніч не є таке, абы ся не минуло. Мудрый ся не чудує, а глупый не розумить. Махнув руков, як бог на Карпаты. Де дають – берь, де бють – утікай. Ростопене желізо не мож ковати. Так на ня позерать, як теля на малёвану капору. Така єм ту сама, як былъ у полю. Каждая хыжка – інакша варішка. Так ті ся хоче робити, як голодному псови воду хлєпати. Сытый голодному не вірить. Не хваль ся завтрашнім днём. Родины як вербины, а никого свого. Вишитко добре бите, лем горнець нї.

2. Вызначте в данім текстї: метафору, метонімію, порівняня, персоніфікацію.

Коткодаче, але ніч мудрого з єй рота не выходить. Петро летів такой до корчмы. Проквітать як ружа, але в голові пусто. Од рана чітам Мальцовску, бо мі треба робити реферат. На вишитко мусить мати папірь. Ёго язык був все деревяный.

3. Прочітайте приклады новодобых сінтаксічно залежных словных споїнь і метафор і высвітлийте їх.

*Позерайте, пришов до класы наш нарціс...
На таку чорну роботу ся ті выкашлам, поглядам сі ліпший бізнїс.
Хоць перейдеш білый світ, і так роботу не найдеш.
Наісто сі дав з веселых ростлинок, што му дома за виглядом бабка поливать.
По траві ходити є заказане.
По траві ся не ходить, по траві ся сміє.*

7 ПОЛІСЕМІЯ. ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧІНЯ І ПЕРЕНОСНЕ ВЖИВАНЯ СЛОВА

При класіфікації слов подля значіння треба памятати, же іде о высвітлїня таких понять як: **полісемія** (многозначность слов), **сінонімія**, **омонімія** і **антонімія**.

Лексіка русиньского языка (як і каждого другого живого языка) ся неперестанно збогачує і росшырює на основі глубшого многостороннішого познаваня людми об'єктивного світа, технічного прогресу, розвитку науки, культуры, уменя... Доповнєваня лексичного фонду языка є з єдного боку выслідком **словотворїня** (дерівації – одводжованя або словоскладаня), **перебераня слов з інших языків**, а з другого боку – **розвиваня многозначности**, то значіть вивживаня уж знамых слов на названя інших явів, через розвинутя у них інших, новых лексичных значінь. Способность слова сучасно (сінхронно) фунговати з різними значіннями ся называць **многозначностёв** або **полісеміов**. Основа полісемії є в тім, же każde значіння многозначного слова є даяков міров звязане з основным, первістным значінём, хоць міра близкости окремых значінь не є єднака. Напр.: аьдектів *тяжкий* має в русиньскім языку окрем іншого і такы значіння:

- а) такой, што много важить, мать велику вагу або гмотность (*тяжкий фалат желіза, тяжкий куфер, тяжке дрывно*),
- б) такой, што жадать велику енергію, намагу (*тяжка работа*),
- в) збавлений легкости, шыковности (*тяжкий крок, тяжкий дых*),

- г) наповнений тяжкостями, неприємностями (*тяжкий живот, тяжке годованя*),
- д) великий, сильний, глибокий з боку емоціональності (*тяжкий смуток, тяжкий жал, тяжкий плач*),
- е) барз важний, небезпечний (*тяжке пораніння, тяжка гаварія, тяжкий отрас мозгу*),
- є) неприємний в контактах (*тяжкий сполупрацовник, тяжкий учитель, тяжкий школяр* і много далшых тіпу: *тяжкий сон, тяжкы думы, тяжка ганьба, тяжка минувость, тяжка кривда, тяжкий люфт* і под.).

Вшитыкы тоты значіння (а істо і многы далшы) ся тягнуть, але не еднаков міров, к основному, первістному значінню, еднакому про вшитыкы з них, а то – *тяжкий предмет*, означуючий „велику вагу” (гмотность). Або наприклад, значіння полісемантичного часослова *двигати* в споїнях тіпу: а) *двигати чінку, двигати упавший предмет*, б) *двигати руку* (голосити ся), в) *двигати голос*, г) *двигати ся з землі* (вставати), д) *двигати погарик* (почеркати з погариками, припивати сі), е) *двигати выше* (руку), але і такы припады як: *двигати очі, двигати кліпайкы* (сігналізувати неспокійность, несподіваня). Далшы приклады: *двигати котву* – „одкотвити шыфу”, але і в змыслі перенесенім „одходити давыдкы”, *двигати о ступінь* – в змыслі „підвышовати якость”, *двигати ся д’горі* – „сідати на коня”, *двигати зайду на плечі* – „давати, класити” і так дале... І тоты споїня ся розвинули на базі основного значіння, котре мож росшіфровати як діяня наміряне на перемістніня дачого в напрямі здола горі.

Также **многозначность предпослаждать едность (еднакость) цілостного значіння при ёго семантичній різнородности**. Зато кжде конкретне значіння многозначного слова ся реалізує лем в данім конкретнім словнім окружінню, не в любовольнім контексті.

Условія реалізації окремых значінь полісемантичных слов суть різны. Суть залежны од приналежности слова к части речі і од ёго семантичної і штілової корелатії. Наприклад зато, же аьдектів у речінню функціонує передовшыткым у функції атрибута (придатку), так

субстантів, котрый ся з ним згоджує (в роді, числі і паді), помагать раскрыти ёго конкретне значіння. Кідь сі возьмемо за приклад аьдектів *міцный*, ёго значіння можемо легко спознати в таких споїнях, як: *міцный мотузок* (нитка, штранг), *міцна оціль*, *міцна влада*, *міцный страх*, *міцный мороз* і т. д.

Або наприклад, значіння многозначного часослова ся найчастіше выяснює тыж в споїню з належным субстантивом: *розвязати узел* – *розвязати недорозуміння*, *скоротити сукню* – *скоротити реферат*, *завести до хыжы* – *завести порядок*, *розбити погар* – *розбити камаратство* і т. д.

Перенесене значіння слова, котре є жрідлом полісемії, мусиме одлишовати од ёго переносного вживаня. Переносне значіння – то є едно із значінь полісемантичного слова, маюче пряме одношіння з основным значінєм і зъявило ся як наслідок перенесіння названя на іншый предмет на основі подобности, функції і т. д. Таке значіння є колектівно усвідомлене, фіксує ся в словниках, ясно ся розлишує в словных споїнях, в речіннях, в контексті.

Переносне вживаня слова ся од переносного значіння одлишує тым, же што до обсягу є індивідуальным, вживать ся лем в данім вузкім контексті і лем як способ умельської характерістікы. Не має самостатне значіння. В языку таке вживаня функціонує як **метафора, метонімія** або **сінекдоха**.

Метафора (од грецького METAFORA – перенесіння) – **то є сорта тропы** (од грецького TROPOS – зврат в бісіді), котра є **збудована на принципі подобности** і служить як еден із засобів зміцніня образности і выразности языка. Каждая метафора є переносно вжыте слово, яке служить як інштрумент образной умельської характерістікы. Метафору часто вживають майстры слова (поеты, прозаїци) в процесі образного умельського зображіння світа. Метафора є заложена на можности переносным вжытєм слова наново охарактерізувати предмет через ёго переменованя на основі подобности з іншым предметом. Є заложена на зближованню предметів подля:

- а) фарбы (*стріберна ялічка, до бронзова опалена*),

- б) форми (*круг недорозуміннь, сітька густых конарів*),
- в) мір(к)и, розміру (*капка радості, копа нещастя*),
- г) динамічності (*вибух радості, слимачій крок*),
- д) подоби дії (*вода/кров тече – стріха тече, відро тече...*).

У функції метафори можуть виступати різні частини речі:

- а) субстантивні (*ключ од щастя/серця*),
- б) ад'єктивні (*заспаний час, золотий день*),
- в) верба (*вітор гладив волосся, ніч вкочіла до ліса, наглодав їй зуб часу...*),
- д) адвербії (*тихонько надихався вечір, несподіванося прикрала ніч*) і т. д. Метафора може виражати сполучення слів або цілим висловлюванням, напр.: *Випив повну чашу нещастя, аж ся через край переливало*. Даколи ся ставать, же в процесі частого метафоричного вживання ся може дане слово зафіксувати в значенні далшого, другорядного значіння даного слова, чим ся розширює багатозначність слова, напр.: *сонце виходить/заходить, западать* і под.

Значіння полісемантичного слова, яке виникає метафоричним перенесінням, ся називають **лексикалізованими метафорами**.

Метонімія (од грецького METONIMIA – переименование) є **збудована на принципі близькості**. Подібно як метафора, є визначним інструментом зображення, основа котрого залежить од переименовання подля близькості на основі внутрішньої і зовнішньої подоби предметів і явищ. Помагають концентрувати ся на найвиразнішій деталі, і так припадає бісіді емоційний ознак.

Як метонімія охоплює досте широко сферу прояву і з'являть ся тогди, кідь:

- а) назва матеріалу ся вживає як назва предмету (*мала золото і брильянти на шийі*),
- б) назва предмету ся вживає замість того, що охоплює (*випив погар (води), два таніри (поливки)*),

- в) прізвище автора ся вживає замість його творів (*читав Сухого, слухав Моцарта*),
- г) назва країни, краю, міста ся вживає замість його жителів (*Підкарпаття худобніє, Пряшів виграв футбол*),
- д) назва предмету дії ся вживає замість самої дії (*перо Духновича кличе народ до возродження*),
- е) назва предмету ся вживає замість часу його прояву (*любити до гробу, учіти ся до старости*),
- є) назва предмету ся вживає замість одрізку часу (*бісидувати цілу драгу, співати цілу ніч*),
- ж) поменования дії, котра ся в данім об'єкті організує, ся вживає замість назви самого об'єкту (*іти на культуру* – в значінні „іти до культурного дому“).

Сінеклоха (од грецького SYN-EK-DOCHÉ – перебрання, приймання, розуміння, висвітлення) – є **основана на заміні назви чогось цілого назвов його часті**, то значить поменования предмету ці яви подля деякого його важного деталю, на котрий є заміряна позорність. Сінеклоха є власне якась сорта метонімія, бо і она ся базує на принципі близькості. Її специфічним знаком але є, же перша, подібна назва є звичайно ширша, а друга, конкретніша є вузша (хочь рідко може бути і наспак). Напр.: *жебы єсь ту не указав ніс* („жебы ту тот чоловік не ходив“), *моя нога ту не вкочить* („я ту вещь не прийду“). Сінеклоха є основана на кількіснім принципі, часто ся реалізує в єднотнім числі: *тяжко зароблена коруна* (грошы), *тяжко зароблений хліб* (тот істинний змісел), *наш народ мусив выдати много сил, жебы породити новых Духновичів, Павловичів, Варголів, Бескидів...*

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте приклади полісемії часослова *крутити* і висвітлюйте їх значіння.

- *крутити хвостом*
- *крутити повересло*

- крутити цигаретлю
- крутити волося
- крутити в руках
- крутити головов
- вітор крутить смітя
- крутити вухо, ніс, руку
- крутити дашто прочітане
- крутити (ся) в танцю
- крутити закручаник

2. Подобным способом найдите далшы значіня слов: *перо, мастити, стріберный.*

3. Укажете на прикладах многозначность слов: *златый, водити, малёвати, голова, лабка.*

4. Найдите в слідуячім тексті метафору і метонімію.

Мама постаріла, ей гавраняче волося постріберніло, але час ей з твари не стер тоту прекрасну материньску ніжність, котров ся призерать на свої діточкы. Тота ніжність ня провадить цілым моім жывотом. Злата осінь вже клёпкать на двері. Вільха коло маминой хыжы вже стрясла зо себе листя, но на кленах, ясенах і верьбах іщі де-там видно листок. У старім дуплавім дубі сі нашла бываня вывірка. Стріха на старій хыжці уж довгы роки тече, але сын ей не приходить поправити. Наісто нашов у світі легкый хліб, не здогадує ся на стару маму і стару хыжу – свої найвекишы дорогоцінності. Тварь му горіла од ганьбы. Моёв задачов на новій позиції было позберати чім веце людей на мімінг. Лабка на тім стілчати уж спорохнавіла, видно, же ей наглодав зуб часу. В потічку за селом сьме все нахапали повно рыб. Найвекишу радость сьме мали, кідь ся подарило хопити шуку або пструга, бо з них є мясо найліпше.

5. Вызначте в попереднім тексті єднозначны слова.

8 ОДНОШІНЯ В ЛЕКСІЧНО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ

8.1 Сінонімія

Сінонімами ся называють слова розділны подля звучаня, але близкы або аж єднакы подля значіня. То суть тоты приклады лексікы, кідь єден семантичний обсяг є споєный з двома або і веце розділныма виразами, напр.: *бісідовати, говорити, повідати, приповідати, наказовати, сплітати, гучати, воркотіти, бурмотіти, пищати, коктати* і т. д., або *ходити, іти, крачати, понагляти ся, шатовати, мотати ся, блукати ся, шпонтати ся, пхати ся, кывати ся...*

Сінонімы мож розділити на три основны группы:

- **Ідеографічны** (семантичны, понятёвы) **сінонімы**,
- **Штілістічны** **сінонімы**,
- **Семантично-штілістічны**.

Ідеографічны сінонімы – то суть такы сінонімы, котры означують тоты істы понятя, а єден од другого ся одрізняють додаточныма значінёвыма одтінками, т. є. обсягом семантикы, котра є характерістична про каждый з них. Напр.: *желаня, хотіня, жаданя, жадоба; фуявіця, метеліця, сніговіця, курява; правда, істина; досягнутя, здобыток, завоёваня, выбоёваня; бескрайній, безгранічний, безберегий, безмірний, незмірний, необсяжний, недоглядный; синій, белавый, лазуровый; важный, серьёзный, солідный, статочный, величный; основный, головный, главный, істотный, кардінальный; думати, гадати, роздумувати; хворіти, слабіти, недужати; красити, прикрашати, оздоблёвати; видніти ся, розвидняти ся, рябіти; фарбити, красити, малёвати* і т. д.

Можность передавати одтінкы того істого понятя ся забезпечує тим, же на ёго означіня в языку є веце слов, а з другого боку – потреба передавати семантичны одтінкы мотівовала vznik дакількох слов на вызначіня того істого понятя, то значіть, же была прічінов vznikнута понятёвых сінонімів. Понятёвы сінонімічны адъєктивы ся одлишують єден од другого тим, же выражають признак з додатковыма нюанса-

ми. Сінонімічні поняття часослова ся одлишують главно неєднаков інтензивностей означованого діяня. Субстантивні поняття синоніми називаючи то саме поняття, ся різнять міров вияву дачого (главно в абстрактных субстантивів). Поняття адвербіальні синоніми ся одлишують міров визначованої ознаки і інтензивности діяня, напр.: *скоро, наскоро, швидко; даремно, марно, збыточно; барз, дуже, міцно; ведно, покопі, громадно*.

Ідеографічні синоніми означають:

- а) ідентичні поняття: *учитель – педагог, шандарь – поліцайт, шаленый – дурный, чорт – дьявол* і под.,
- б) вузшы поняття: *писатель – прозаїк, публікувати – друкувати, учитель – асистент, маляр – графік, співак – сопраніста* і т. д.,
- в) шырше абстрактне і вузше конкретніше значіння: *екзистувати – жыти, виховати – навчити* і т. д.

Штілістичні синоніми – то суть такы синоніми, котры мають передовшыткым експресивно-штілістичну функцію. Бісідник ці писатель сі выберать вгодні синоніми подля своєї властной точки зору, напр.: кідь ся бісідує о смерті, може вжыти штілістично невтралне слово – *умерти*, але може вжыти і такы синоніми, котры будуть одповідати заміру бісідника (автора), конкретній ситуації, характеру описованої особи, выстигнутю заміру автора. Такы слова уж будуть штілістично зафарблены, напр.: *скончити, сконати, спочинути, выдыхнути, піти, скапати, здохнути, одыйти, лячі до гробу, заспати навікы, заспати вічним сном, пришов му кінець...*

Семантично-штілістичні синоніми – то суть синоніми, котры ся одрізняють значінёвыми одтінками, семантичним обсягом, емоціонально-експресивним зафарблїнєм, напр.: *шкаредый/шкаредный, брыдкий, паскудный, мерзеньый; безжалостный, бессердечный, крутой; торжество, триумф; біда, нещастя, смуток, лихота, горе; охотно, радо, із залюбов* і т. д.

Не вшыткы синоніми сучасного русиньского языка суть єднаков росшырены во вшыткых функціональных штілах. На основі того їх можемо розділити на дві групи:

а) Синоніми общо вжываны;

б) Синоніми корешпондуючі з конкретным функциным штілом. Напр., слово *ознаменя* є общо вжыване, але єго синонім – *рапорт* є росшырений лем в одборнім штілі, або: *речник – оратор, орач – ратай; вмішувати ся, мішати ся – вступляти, вплинати ся; розбабрати – росиолопати* і т. д.

Синоніми суть тыж розділны на основі фреквенції вжываня в языку і сфери вжываня. Наприклад, часослова *змиловати ся* є фреквентованіше вжыване, як єго синоніми *змилосердити ся* і *змилоствити ся*. Частіше ся вжывають наприклад, адьєктив *будущий*, як єго книжный синонім – *грядущий* і т. д.

Синоніми мають тыж розділны можности вязаня (споїня) з іншыма словами. Наприклад, вербум *отворити* має шыршы можности вступати до споїня з другыма словами (*окно, школу, конзерву, скриню, засідання, границю* і т. д.), як єго синонім *открыти* (напр. *горнець*), або напр. адьєктив – *основной* є фреквентованіший, як єго синонім – *глубокий* і т. д.

Як синонімії не є єднаков росшырений во вшыткых семантичних групах лексікы. Синонімія не є властна напр. термінології, бо терміны – то суть єднозначны слова. Кідь ся в бісідній практиці зъявляють синоніми про даякий термін, то вони суть будь абсолютно (або скоро абсолютно) ідентичны подля значіння, часом єдно з них виходить із ужываня або набывають інше значіння і детермінологізують ся. Як правило, не мають синоніми поменования конкретных предметів. Зъявляють ся лем тогды, кідь ся одповідны слова вжывають не в прямім, номінативнім значіню, але в переноснім, напр. синонім *капуста* к *голова* і т. д.

Не вшыткы части речі мають єднаке множество синонімів. Найвеце суть росшырены у адьєктивів, адвербіїв і вербів, што выплыває з їх значіння і функції в речіню. В русиньскім языку, подобно як і в інших славянських языках, скоро не є знама синонімія у прономін і нумералій. Находиме там лем рідко приклады тіпу: *хоцьякий, будьякий, вшелякий; всякий, каждый; сто, стовка* і т. п.

З цілём, жебы словникове багатство языка, в котрім ся находит і множество синонімів, было доступне штонайшыршому кругу перціпентів, зоставляють ся шпещіалны синонімічны словники.

8.1.1 Сінонімічны ряды і їх штруктура

Сінонімічны ряды споюють групи або мікросістемы слов з гра-нічнов близкостёв значінь, што означають тот самы́й яв обектívного світа. Кідь выйдеме з прикладу тіпу *смі́лый, отва́жный, хра́брый* і т. д., видиме, же синонімічны ряды ся складають із слов з єднакым основным лексічним значіньм, сполочным лексічно-граматічным за-членіньм, што наслідно детермінує тотожну їх дістрібую або кон-текстове окружіня. У вербалных синонімічных рядів беспрефіксалны часослова не входять до єдного синонімічного ряду з префіксалныма – они творять новий синонімічний ряд, напр.: *іти, ходити, крокова-ти, прямовати, ступати, шкынтати* і т. п., але – *выйти, выходить, выкочовати, вылізати* і т. п. є уж другый синонімічний ряд (подобно з префіксами *при-, роз-/рос* і т. д.).

Яв лексічної синонімії є прямо звязаный з полісеміов, зато **до сінонімічных рядів ся споюють лем слова єднозначны.** Тото саме мно-гозначне слово може входити до веще синонімічных рядів, напр.:

- *тихий, негосный, приглушенный* (спів, голос),
- *тихий, беззвучный, едва чутный* (ходжіня, поступ),
- *тихий, (по)вольный, ненагливый* (течіня, крок),
- *тихий, бесстаростный, спокойный* (живот, перебування),
- *великий, немалый, обровский, огромный* (водопад),
- *великий, значный, вызначный, престижный* (писатель, подія) і под.

До синонімічных рядів окрем слов можуть вступати і словны спої-ня, фразеологізмы, кідь суть еквівалентны даному слову, напр.: *вишты-ко од алфы по омегу – од зачатку до кінця – од головы по пяты; щеза-ти – пропадати – якбы до воды впав – якбы ся до землі провалив; позе-рати – їсти очіма – пасти очіма, кламати – обдурёвати – замалёвати*

очи – обкручовати коло пальця; (быти) тихо – тримати язык за зубами – як воды до рта набрати; хвалити ся – высоко ся нести – задерати ніс; перебівишовати – робити з мухы слона; едакий – такий істый – з єдного тіста; водни – серед білого дня; далеко – світ за горами – де лишкы дають добру ніч і т. д.

Субстантівы, котры входять до вербално-субстантівных споїнь, суть еквівалентны часословам: *брати до увагы – уважыти; давати поволія – поволити; робити хыбу – похыбити; полемізовати – вести полеміку; помагати – давати поміч; заваджати – быти на заваду; записовати – робити запис, вести запис* і т. д. Словны споїня такого тіпу переважно ся хоснують у книжнім штілі.

8.1.2 Абсолютны синонімы

В русиньскім языку суть слова цалком ідентічны своїм лексічним значіньм і емоціоно-експресівным зафарбіньм. То суть переважно слова з **невтральной** лексікы, напр.: *языкознание – лінгвістика; світ – козмос; ландшафт – країна* і т. д. Взякають різныма способа-ми:

- а) внаслідку міджідіалектної інтерференції: *боцан – боцок – бу-зок/бузёк;*
- б) внаслідку міджіязыкової інтерференції: *термометер – тепло-мір; індустрія – промисловость; резолюція – рішіня – узне-сіня; пілот – летець; шофер – водіч; бранкарь – голман; град – кріпость; вежа – башта – турня; асіміляція – сподобованя – приподобліня; воргово-ворговий – білабіалный; туберкулоза – сухота* і т. д. В другім припаді так можуть фунговати і дві перевзяты слова: *гесло – лозунг; ероплан – летадло* і т. д.

Абсолютны синонімы суть росшырены в рамках **термінологічної** лексікы: *горизонт – обрис; дескриптивный – описовый; квантитатів-ный – кількостный; окідація – окисліня; експонентный – указовый* і т. д. Переважна часть слов з категорії абсолютных синонімів ся ді-ференціюють звичайно подля сфери вжываня, причім домашнє слово з той пары ся вжывать в устній речі і в умелецькій літературі, а пе-

ревзятє слово звичайно в научній літературі (назви квіток, рослин, хворот, механізмів і т. п.). Даколи ся домашні назви вживають главно на поясніня чужих, перевзятых: *лабіалны – ворговы; лабіоденталны – воргово-зубны; асіміляція – сподобніня/приподобніня; палаталізація – змягшіня; орфографія – правопис* і т. д.

Таки синоніми в языку фунгують звичайно лем обмеженный час, поступно ся їх значіня росходить і многы з них выпадають з уживаня. Правдоподобно так ся стало зо словами: *голова (голов) – глава; воргы – уста; купець – гость* і т. д. Многы такы приклады можеме позоровати і в сучаснім языку, напр.: *ероплан – летадло; машина – влак; шыфа – лодь* і т. д.

8.1.3 Єднокорїнёвы синоніми

В сучаснім русиньскім языку в синонімічных споїнях находиме переважно розділнокорїнёвы слова. Але знаме і синоніми **єднокорїнёвы**, т. є. такы, котры мають сполочный корїнь. Функціонують у вшитых частях речі, правда, не в еднакій мірі. То суть справила суфіксалны, префіксалны або префіксално-суфіксалны лексічны утворїня. Міджі часословами (вербами) то суть найчастіше спрефіксованы синонімічны утворїня, напр.: *сох – сохнув; мерз – мерзнув; гаснути – згаснути; гасити – згашати; шмарити – вышмарити; охабляти – повыхабляти; веселити – розвеселяти; радовати – порадовати; тихнути – стихнути – затихати – перетихати* і т. д. Дакотры авторы тоту проблематику виділюють до особитой темы в рамках часослова – як способ часословного діяння.

Міджі єднокорїнёвыма субстантївами і адъєктивами находиме тыж синоніми створены суфіксално і префіксално, напр.: *тма – темрява – темїнь – темнота; вітаня – привітаня; рада – порада; дар – дарунок; славный – прославленный* і т. д.

Много єднокорїнёвых синонімів находиме і міджі адвербіями, напр.: *навколо – довкола, кругом* і др.

8.1.4 Парафразы і евфемізмы як різновиды синонімів

Парафразы (з гр. *наоколо, пля – пояснюю, говорю*) – то є описный зврат в языку або поетічна фігура, троп, з помочов якого ся передає обсяг іншого слова або выразу, напр.: *царь звірят – лев; чорне злато – рона; біле злато – бавовна; учитель народів – Я. А. Коменський; русиньский будитель/будитель Русинів – А. Духнович* і т. д.

Парафраза – то є переносне, описово-образне названя предметів (у шырокім змыслі), котре в дакотрых сітуаціях може выступати як контекстуальный синонім. Приближує ся до розвинутых метафор або метонімії і все несе в собі даяку оцінку, помагать выразности зображіня. Має різнороду штїлістичну задачу – напр. на виражіня патетичности святочного прослову, напр.: *великы носители святой волі (Кіріл і Мефодій)*; на виражіня іронічной або сатірічной оцінки, напр.: *жовтый діявол (злато); рудый мор (фашизм); владия пекла (діявол)* і т. д.

У функції контекстуальных синонімів ся часто выужывають і евфемізмы.

Евфемізмы (з гр. – *добрі говорю*) – то суть слова або словны споїня, котры непрямо, скрыто, уважливо або змягшено означають назвы даякого предмету ці яву, напр.: *важенный вік – старший; навікы спочіти – умерти; говорити неправду – одступити од правды; выдумовати – цитанити; нечистый, нечїста сила, злый – діявол, чорт* і т. д. Евфемізмы ся вживають главно в устній формі языка і в умельцькій літературі.

8.1.5 Способы vznikаня синонімів

Чім богатша і розвинутіша є лексічна синоніміка, тым богатший, розвинутіший і доконаліший є даний язык. Синоніми забезпечують максімально точне виражіня думкы в тых найтоншых одтінках і нюансах.

Лексічна синоніміка ся розвивать дакількома способами. Найчастіше синоніми vznikають путєм творїня новых слов од слов екзїстующих,

а то різними словотворними способами:

а) префіксацій: *выграти – перемочі; повивати – подувати; твір – витвір; плод – виплод; споконвіку – одвічно – справіку* і т. д.,

б) суфіксацій: *плеск – плескот – плесканя – плескотаня* і т. д.

Далшим жрідлом збогачовання синоніміки суть **слова іншоязычного походження**, котры ся вживають паралельно з домашніми словами, напр. *шпеціаліста – znaleць; фіаско – неуспіх; ренетат – зрадя; рарітний, унікальний – зрідкавий; фальшований – неправый; фантазіровати – выдумувати; заклад, основа – фундамент* і т. д.

Єдним із способів збогачовання синоніміки є **переберання слов з різних діалектів**, напр.: *підшуховати – зарывати; баламутити – обдурівати; обыстя – газдівство; курити – смолити, стежка – пішник, стодола – пелевня* і т. д.

Лексикальна синоніміка ся розвивать і з багатозначности слов, о чім сьме уж говорили высше.

ЗАДАЧІ

1. **Найдийте синоніми к словам:** *приємний, лїнивий, бісїдовати, теплий.*
2. **Зорядьте слїдуючі слова до синонімічних рядів (поможте сі контекстовим споїнєм):** *іти, лежати, біжти, вывалївати ся, розыйти ся, шкынтати, выштартовати, валяти ся, розлїзти ся, валити ся, валюховати, нести ся, летїти, вывалити ся, выкочїти, шкандыбати, розлетїти ся, машировати, выходити, выкатуляти ся, роспорошыти ся.*
3. **Створьте синонімічні ряди із слов:** *малый, тихый, красный.*
4. **Створьте синонімны фразеологізми к слїдуючим:** *Якый мїх, така платка; Позерать як теля на намалївану капурку; Робить з комара сомара; Несе ся як пава.*

8.2 Омонімія

Омоніми суть слова єднакого звучаня, але роздїлны подля свого значїня, напр.: *пара* (з воды) – *пара* (конїв). Розлишуєме двоякы омоніми:

А) Лексїчны омоніми,

Б) Морфологічны омоніми.

А) Лексїчны омоніми (з грецького *homos* – *єднакий, опута – мено*) – **то суть слова, котры мають єднаке звукове зложїня** (а переважно і графемічне), **але суть роздїлны, цалком самостатны подля свого значїня**, напр.: *бабка* (демінутів од назывника *баба*) – *бабка* (предмет на клепаня косы) – *бабка* (ростлина); *такт* (методїчна музична єдинїця) – *такт* (справованя ся жаданым способом); *блок* (на писаня) – *блок* (згрупованя єднаких або подобных предметів: домы, цеглы...); *травити* (травити ядом, травов) – *травити* (минути грошы) – *травити* (біологічний процес); *топити* (нагрївати містность) – *топити* (дакого у водї) і т. д.

Лексїчны омоніми ся споюють до рядів з мінімально двома словами з єдної части речі. Звычайно диференцуєме два тїпы лексїчних омонімів:

- **Повны лексїчны омоніми,**
- **Неповны (часточны) лексїчны омоніми.**

Повны лексїчны омоніми – **то суть слова, котры суть згодні у вшитких граматїчних формах**, напр.: *лавка* (на сиджїня) – *лавка* (через воду), *одберати* (зерно при кошїню) – *одберати* (невісту од родїчів перед вінчанков), *нота* (музичный термін) – *нота* (дїпломатїчний термін) і т. д.

Неповны лексїчны омоніми – **то суть слова, котры хочь належать к єдній часті речі, але система їх граматїчних форм не є цалком згодна**, наприклад, другый член омонімічного ряду не має багатозначности, напр.: *такт* (в музицї) – *такт* (выбране справованя), *класа* (містность) – *класа* (оцінїня дачого) і т. д.

Як сьме увели, омонімічний ряд звычайно ся складать з двох-трех слов. Вещесловны ряди мож стрїтити рїдко, напр.: *бокс* (шпорту) – *бокс*

(ізолювана містність в обході) – *бокс* (ізолювана скринька в шпиталю) – *бокс* (крем на боканчі).

Омоніми суть слова, які з явами реального світа корешпандують незалежно єдно од другого, між ними ніт ніяких асоціативних звязей, характерістичних про многозначны слова. Зато бы не мало быти проблемом вызначіти лексічны значіння омонімів в їх практичній реалізації. Правда, в лінгвістичній літературі і в лексикографічній практиці іщі не суть достаточны становлены об'єктивны критерії про вычленєваня явів омонімії і полісемії. Зато в многих словниках найдемо тото саме слово як полісемічне а в інших – як омонімічне. Як розпознаваючій критерій часто ся уводить слідууючій: **кідь мож найти єднакый сінонім к різным значінням – тогды говориме о яві полісемії, кідь го не мож найти – тогды то буде яв омонімії**, напр.: *теплый* – (розговор, час) – ту мож найти єднакый сінонім – *приємный*. Але ани тот критерій не мож розуміти як достаточный, бо го не мож выужыти все. Єднакы узнаваны критерії выдїлєваня омонімії і полісемії не екзистують, зато за главный критерій треба брати обсяг слова, єго одношіня к реальному світу, притомность або абсенцію внуторного семантичного звязаня між і єднакозвучныма словами. То значіть, же к омонімам задїлюєме лем такы слова, між і котрыма не є ніякого внуторного семантичного звязку.

Б) Морфологічны омоніми суть такы слова, котры представляють омонімію окремых граматічных форм, незалежно од части речі, напр.: *жену́* (генітів од назывника *женá* – *жéну* (теперішній час од часослова *гнати*), *плач* (назывник) – *плач* (імператів од часослова *плакати*), *мати* (назывник) – *мати* (часослово).

В рамках морфологічных омонімів выдїляєме:

а) Фонетічны омоніми (омофоны) – то суть такы слова, котры єднако звучать, але роздїльно ся пишуть, напр.: *везти* (на возі) – *вести* (за руку), *міг* (3. особа минулого часу од часослова *мочи*) – *міх* (назывник), *ніч* (назывник) – *ніч* (прономін), *Роман* (власне мєно) – *роман* (літературный жанер), *Коваль* (власне мєно – прызвіско) – *коваль* (общій назывник), *род* (граматічна категорія) – *рот* (уста), *дуб* (стром) – *дуп* (інтер'єкція), *допасти* (звершений вид часослова *па-*

дати) – *до пасти* (приназывник + генітів назывника жєньского роду, напр. *вхопив ся до пасти*) і под.

б) Граматічны омоніми (омоформы) – то суть слова, котры мають єднакый звуковий склад лем в дакотрій граматічній формі, напр.: *поле* (назывник) – *поле* (3. особа єднотного чїсла часослова *полоти*), *шыю* (акузатів назывника жєньского роду *шыя*) – *шыю* (1. особа єднотного чїсла часослова *шыти*), *віз* (назывник) – *віз* (3. особа минулого часу часослова *везти*), *косы* (номінатів/акузатів множного чїсла придавника *косый*) – *косы* (множне чїсло од назывника *коса*), *ногы* (генітів назывника жєньского роду *нога*) – *ногы* (номінатів/акузатів множного чїсла назывника *нога*).

в) Графічны омоніми (омографы) – то суть слова, котры мають єднаке графічне зображіння (написаня), але высловлюють ся роздїльно, в переважній мірі роздїльность у высловности є лем у акценті, напр.: *дорога* (назывник) – *дорога* (придавник жєньского роду), *мáла* (3. особа єднотного чїсла минулого часу часослова *мати*) – *мала* (придавник жєньского роду), *насып* (назывник) – *насып* (імператів од часослова *насыпати*), *жену* (1. особа єднотного чїсла теперішнєго часу часослова *гнати*) – *жену* (акузатів назывника жєньского роду *жена*), *замок* (назывник) – *замок* (предікат, інфінітів часослова – *замкнути*).

В русиньскім языку омоніми (як і омофоны, омоформы, омографы) vznikали і vznikajúть різныма путями в процесі історічного розвитку языка. Найчастіше ся зьявляють наслідком збігу звукового складу перевзятых слов із словами автентічныма русиньскыма або звукового збігу різних слов чужоязычного походжіння, а тыж внаслідку творіння новых слов єднакого звукового складу на основі домашнєй лексікы з помочов властных словотворных поступів. Рідше омоніми vznikajúть і внаслідку распаду многозначности слов і історічных змін у фонологічній системі русиньского языка.

Як приклады асімілюваня перевзятых слов і vznikу омонімів можеме увести наслідуючі: *клуб* (часть тіла чоловіка або звіряти) – *клуб* (молодежный, посланецький), *як* (адвербій) – *як* (з тибетського языка – велике рогате звіря), *ракета* (з німецького слова – технічний тер-

мін) – *ракета* (з французького слова – тенісова ракета), *тік* (нервова поруха) – *тік* (з англійського слова – сорта струму) – *тік* (інтер'єкція, звук годинки) – *тік* (тіп полотна – з голандського слова). Даколи ся омонімізують і слова з єдного мови: *метер* (єдиниця довжки) – *метер* (міра одношіня к дакому або дачому, мати неєднакий метер на каждого), *агент* (представитель організації, котрый сам выповнять служобны повинности) – *агент* (шпiон), *тіраж* (з французького слова – тяг в лотерії) – *тіраж* (множество друкованого видання, наклад).

Много омонімів виникають з домашніх слів посередництвом поступів деривації, напр.: *дорывати* (од *рыти*, докінчовати чінность рытя) – *дорывати* (од *рвати*, торгати – докінчовати процес рваня), *допасти* (завершений вид часослова *пасти* – допасти худобу) – *допасти* (завершений вид часослова *падати*), адвербії типу *боком*, *скоком*, *кроком* (як?) і форми субстантів з приназивниками: *бік* – з *боком*, *крок* – з *кроком*, *скок* – з *скоком*,... предікативы типу: *страх*, *час*, *впотемку* (страх о тім бісїдовати, час іти домів, впотемку ішов з цїнтеря) і їх омонімы – субстантивы.

В русиньскім мови ся омонімія поповнює наслідком збігу звукового складу слів по історичних змінах у фонологічній системі мови, напр.: *віз* (називник) – *віз* (часослово минулого часу мужского роду) і под.

Важным жрїдлом поповнїня омонімії є далший розвиток многозначности слів і поступна страта звязку міджі нима – поступным роспадом полісемії, напр.: *порох*, *ключ*, *лист* і т. д.

В русиньскім мови ся ясно виділюють дві групи омонімів:

- **Корїнєвы (або неодводжены),**
- **Словотворны (одводжены).**

Корїнєвы омонімы суть найвєще росшырены міджі субстантивами а рїдше міджі часословами і іншыми частями речі, напр.: *пара* (з воды) – *пара* (двоє), *мати* (називник) – *мати* (часослово), *діти* (називник) – *діти* (часослово – Діти, де же вас діти?).

Словотворны омонімы были вытворены із сполочных морфем

або з таких, котры ся збігли при розвитку мови своїм звуковим зложінєм, напр.: *зважовати ся* (на вазі) – *зважовати ся* (нахыляти ся), *росплюцовати* (робити плоским) – *росплюцовати* і *росплюцовати* (отваряти очі) – *росплюцовати* (розбрысковати), *скресати* (дерево) – *скресати* (іскру).

Омонімія – то є закономірний мовний яв. Омонімы виникають і вживаються в процесі поступного розвитку мови. Переважно суть штілістично зафарблены, т. є. мають і штілістичну роль в мови і тогды ся вживають як єден із способів творїня гри зо словами – **каламбурів** (словных грачок). Словны грачки ся часто вживають в літературі, і так помагають обернути позорность читателя на обсяг тексту із заміром гуморным, іронічним аж саркастичным. Напр.:

Я по полю
Бурян полю.

Лем бы не упасти
Бо буду у пасти.
Міг єм але притім
Вшеляк допасти.

Втікам од напасти
Бы-м не впав до пасти.

Незнаме світило
Понад сто років світило.

Утікам, а щі як
Кідь ня здоганянь як.

Чом єсь не сїв на віз
Та бы-м тя довше віз.

Діти мої, діти
Де же вас мам діти?

Розвою омонімії помагають **конверзія** – **яв, коли дане слово переходить к іншим частям речі без зміни морфологічного і фонетичного зложіння**, напр.: днесь *тепло* (предикатів), мусиме ся *тепло* одблечі (*тепло* – адвербій), до *обіда* зістало пять минут (*обіда* – генітів субстантіва), *дообіда* сьме были в школі (адвербій), *але* (злучник), *але* (частка), *ани* (злучник), *ани* (частка) і т. д.

Як синонімія, так і омонімія збогачують язык. Значіння синонімів і омонімів ся выяснює в контексті, а в бісіді конкретнов сітуаціов, напр.: *Я нашов ключ...* – бісідник скоро нігда не розознать, же таке речіння може мати пряме, але і переносне значіння, то значить – омонімічне, двойзмыселне. Ключом к выясніню є контекст.

ЗАДАЧІ

1. Утворьте пару речінь з:

- а) лексічними омонімами,
- б) морфологічними омонімами (омографами, омофонами і омоформами).

2. Найдийте в наслідуючих речіннях омоніми. Попробуйте створити властны речіння з омонімами.

Моя мала мала вчера високу горячку. Ліпше мати вишитко поробене, як бы ня мала мати огваряти, же єм лінива. Свою жену жену домів, бо ей робота чекать. Повів добру ніч, а веце не гварив ніч. Ліпше ся з дітинов на возі везти, як ей пішо за руку вести. Такий тяжкый міх, же єм го дале нести не міг. Не отваряй рот там, де не треба. Я не знав, же ваш род є такий славный. Высокий дуб ріс на берегу і єго кошата коруна была добров схованков про пташата. Він ногов дуп, а жабы до мочаря шуп! Мати в загороді цілый день поле, но буряну не убывать. Поле было таке довжезне, же не было видно єго конець. Цілый день мочу шматя, не дай божє одрайбати тот бруд. Выпив єм тільки воды, же цілый день лем мочу. Од рана до вечора лем шыю, а грошей все мало і мало. Не вішай ся мі на шыю! Дівча довго на машині не шыло, бо ся сконало. Вылізло шыло з міха вон! Насып до миски муки! Тяжкы муки сьме

пережывали, дівче моє, – заспоминала бабка. Хлопці біжали аж на насып, жебы збачіли машину з великого вароша. Двоє – то пара, но троє можуть заложыти хоцьяку політичну партію або обчанське здружіння. Яка з вас красна пара! З горнця утікать пара. Повна хыжа вас ту є, та де вас мам вишиткых діти? Ани постелей тільки не маме, діти мої. Тот ваш новий терок якось замок, гейтеже, куме. Замкну го на замок, жебы не втік. Хто грає на гусях, наісто познать гуслёвый ключ. Ключ к вырїшнію того ребусу єм довго глядав. Пан главный, плачу! Было мі з того до плачу. Маме голы руки! Ніч єм не годна взяти до руки, таку ей мам слабу. Бісїдує досвіта. Худобный паробок ся выбрав до світа. Лем бы діти здоровы были. Я бы хотів, жебы вовк летів.

8.2.1 Міджіязыкова омонімія

Русиньско-словацько-українськы лексічны паралелы

Русиньскый языковий простор ся находить на стыку двох славянських ареалів – выходославянського і западославянського. Найблизший выходославянський язык, з котрым приходить до контакту, є український, найблизшим западным контактним языком є словацький, счаси польський язык. Русиньскый норматівный язык був лінгвістами заряджений подля характерістичных знаків до выходной группы славянських языків, но як язык западо- і выходославянського пограніча має і дакотры характерны знакы западного славянського ареалу. Взаємный вплив теріторіально і языково близкых двох або і веце языків лінгвісты называють **міджіязыковов інтерференціов**.

Міджіязыкова інтерференція контактных языків з русиньським языком є слїдна у вишиткых языковых ровинах, хоць найвеце в **лексічній**, котра є найдінамічнішою з погляду культурно-сполоченьского розвитку, што значить, же до ній ай найлегше проникають чужді впливы. Єдным з таких впливів є і **переберання лексікы**. Проникання лексем з єдного языка до другого може быти повне (тотожність звуковой подобы – высловности; графічної (писаной) подобы; значіння і етімології). Дакотры лексемы але переходять з єдного языка до другого языка так,

же першы два аспекти (звукова подоба і графічна подоба) перейдуть до другого языка, причём дана лексема дістане цалком нову семантику (значіня). Така характэрыстыка ся адносіць ід омонімам.

Омонімы ся збліжуюць на аснове згоды або тотожнасці звуковай подобы – у высловнасці, як і з графічнаго боку, то значіць – рэалізацыі даной лексемы в пісаній подоби. Одлішны сьць але з боку значіня і етымолёгіі (походжіння). Окрем омоніміі в рамках єднога языка, лінгвісты вызначілі ай омонімы в рамках розлічных языків. Така омонімія ся называць **міджіяязыкова омонімія** і vznikаць наслідком міджіяязыковай інтэрфэрэнцыі.

Омонімія – vznikаць: 1. Будь в рамках того самого языка, або 2. Коекзістенцыі (формалным зьєдначінём) домашнёго і чужога перавзятого слова.¹ Нас будэ інтэресаваті другый прыпад – **міджіяязыкова омонімія** або (формалне зьєдначіння) домашнёго слова і чужога слова, хоць „чуже“ слово в нашім прыпадзі будэ слово хосноване в трёх або мінімално в двох як тэрытарыяльна, так і з лінгвістычнаго погляду блізкіх языках. Замірваем ся на слово (лексему), котре в еднакэй, або скоро еднакэй звуковай подоби, але не все в графічнай, бо сьць ту дві графічны сістэмы – азбука (русыньскый і україньскый язык) і латынка (славацкый язык) є хосноване в русыньскім, україньскім і словацкім языку і ёго перэтлумачіння в канкрэтных тэкстах з єднога до другога (або і трэцяго) языка. Вкажэме на дакотры прыклады того, як русыньскый язык фунгуе міджы двума блізкіма славянскыма языками – україньскым і словацкім і яков міров на нёго абідва вліваюць в лексічнай ровіні – в абласці омоніміі.

8.2.2 Міджіяязыкова омонімія в перекладах

Міджіяязыкова омонімія з погляду частей речі

Омонімія маць праме адношіння к речі, то значіць, же невгодне вжыта омоніма може запрычыніні роділну семантику. Звычайно то є в прыпадах блізкіх языків. Даколи маэме прэставу, же блізкі язык

нам не робіць ніякы праблемы в порозуміню, но якраз міджіяязыковы омонімы сьць, так бы повісці, неістов зонув на справне тлумачіння і наслідно порозуміння канкрэтнаго тэксту. Уведэме пару прыкладів словацка-україньско-русыньскых омоніміў і іх аплікацыю в сінтаксічных канштрукцыях в окремых кантакных языках.

Може найзнамішым прыкладом з практычнай камунікацыі міджы вжыватэлямі словацкаго, русыньскаго і україньскаго языка сьць два антонімы: **воняты** і **пахнуты**. Закры словацкэ **voňat'** значіць позітыўну характэрыстыку, в русыньскім кантэкстах (а таксама і в україньскім) лексема **воняты** значіць негатыўну кантэстацыю (Попель, с. 70). Напроты того, словацкэ **ráchnut'** в перекладзі до русыньскаго языка і до україньскаго языка выходзіць з іншай словотворнай асновы **воняты** і сігналізуе негатыўну кантэстацыю – **смердіти** (Бунганіч, с. 576). На ілюстрацыю уведэме прыклад поужыта лексемы-омоніма **voňat'/воняты/воняты** в речінію у вшытых трёх порівнованых языках:

Toto jedlo bude krásne voňat' po bylinkách. (слов.)

Тото їдло вонять по цілій хыжы, уж не є добре, не мож го їсти. (русин.)

Оця їжа воняє, термін її споживання напевно вже закінчився. (укр.)

Кус інакшым прыкладом міджіяязыковай омоніміі є русыньска лексема **чоловік** (славацкый эквівалент *človek*) і україньска **чоловік** (одповідать словацкому *muž, manžel, človek*; Попель, с. 479), а русыньскому **манжэл, газда**. В україньскім языку дешіфруе росшырену семантику омоніма **чоловік**, што можеме демонштраваті на прыкладах поужыта в сінтаксічнай канштрукцыі: *це мій чоловік* (укр.); *той чоловік дуже добрий* (укр.); *to je môj muž/manžel* (слов.); *tento človek je veľmi dobrý* (слов.); *то є мій муж/газда* (русин.); *тот чоловік є барз добрый* (русин.). Лексему **манжэл** в україньскім языку не найдэме в ніякім значіню. Як можеме позороваті, русыньскый язык має формалный модел лексемы **чоловік** тотожний з україньскым языком (враховано повноголося), але семантика даной лексемы корэшпонуе до словацкім языком, што найліпше видно в уведжэных сінтаксічных канштрукцыях.

¹ Ondruš, Š.: Lexikológia a lexikografia. In: Ondruš, Š. - Sabol, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, с. 226.

Далшым прикладом (уж лем українсько-словацької омонімії) є українське слово **клас** і словацьке **klas**. Словацькому слову **klas** відповідають українське і русинське **колос** (ту можемо дешифрувати як повноголося, типічний про виходославянськы языкы), причім українське слово **клас** має в словенчині семантичне значіння *trieda* (в русиньскім языку **класа**). Русинська лексема **класа** є тотожна з українськов (**клас**), што ся тыкає семантики, а лем з формального боку прияла словацький модел (женьський род). Приклади поужыты в синтагмах: *перший клас для кожної дитини найважливіший* (укр.); *перша класа про каждого дитвака найважливіша* (русинь.); *každý klas sa v jeho rukách prehýbal* (слов.).

Прикладом русинсько-української омонімії є лексема **подобати ся/подобатися**. Утвориме речіння на даны омонімы в обидвох языках: *Вишиты малы дівчата ся хотять подобати на попку Барбі* (русинь.). *Вам будуть подобатися оці туюфлі* (укр.)? Як видно, русинський язык має семантику тотожну із словенцінов (*подобати ся*, Русинська лексика, с. 317; *podobat' sa*, *Pravidlá slovenského pravopisu*, с. 319), причім семантика в українськім языку є цалком інакша (*подобатися* = *ра́ціт' sa*, Бунганич, с. 329).

То были приклады омонімії в рамках єднакых частей речі (назывників, часослов).

Нашли сьме і русинсько-українську омонімію на уровни розлічных частей речі. Таким прикладом є русинське словне споїня **все робити**: *Дівці ся не хоче все робити, хотіла бы ся і позабавляти*. Ту нам є з контексту ясне, же словне споїня **все робити** відповідають словацькому *vždy robiť/pracovať*: *Dievčine sa nechce vždy robiť/pracovať, rada by sa pozabávala*. То значить, є ту споїня присловника часу із часословом. Напроти того, омонімічне споїня в українськім языку: **все робити** – значить дашто цалком інакше. Є то споїня часослова **робити** з прономіном **вишитко** і значить у перекладі **вишитко робити** (*вишитко робити наспак*), або по словацькы *všetko robiť* (*všetko robiť naopak*). Подобным прикладом є і русинська лексема **саме** – містоназывник (*дівча было в лісі саме*) і українське **саме**, што выступлять у функції часткы або присловника (*праві, якраз*), напр.: *саме вчас, саме впору*,

а саме... (Попель, с. 399). То є приклад русинсько-української омонімії (омоформы *самé* і *сáме*), причім можемо позоровати і діштінктивну функцію акцента. Подобным прикладом русинсько-української омонімії в рамках розлічных частей речі є і русинська лексема **не має** (слов. *netá*) проти українського **немає** (слов. *niet*, Попель, с. 250). Порівнаєме слідуєчі приклады русинсько-української омонімії: *він не має ниякы грошы* (русинь.); *ёго тут немає* (укр.); українсько-словацької омонімії: *ёго тут нема* (укр.); *Netá žiadne peniaze* (слов.).

8.2.3 Русинсько-українська омонімія

З погляду материнського языка Русинів є важна міджіязыкова русинсько-українська омонімія. Она нам холем счаси може дати одповідь на вопрос, чом Русины не прияли нуканий їм український язык за свій материнський, хоць він є значно близкий, але мали потребу кодифіковати властный – русинський язык, што ся ай в році 1995 стало. Якраз міджіязыкова русинсько-українська омонімія нам може дати бодай лем часточну одповідь на тот соціолінгвістичный вопрос. Прото уведемо дакотры далшы приклады лексем, котры мають в русинськім языку цалком інакше значіння, як в українськім.

Українська лексема **квиток**, відповідають русинськым **превказ** (**превказка**), **легітімація**, причім русинський язык має лексему **квіток** (генітів множного чісла од назывника *квітка*), што значить в українськім языку **квітка**, **цвіт**. В русинськім языку споїня **кохати ся** має таку істу семантику, як в словенчині (*кохати ся поглядом на дашто...*), но в українськім языку є лексема **кохатися**, што по русинськы значить **любити ся** (*Петро з Маланкою кохалися здавна*). В тім одношіню треба высвітлити, же русинський язык має іщі єдно значіння споїня **любити ся** (слов. *ра́ціт' sa*), напр.: *Любить ся мі тота кабелка*. (русинь.) *Мені подобається ця сумочка* (укр.). В русинськім контексті находиме і такы споїня лексеми **любити ся**: *Темны фарбы ся мі перестаютъ любити. Любити ся молодятам треба, бо ласка є найцінніша на світі*.

Інтересным прикладом є і русинське слово **худоба** і українське **худоба** (к нёму словацький омонім **chudoba**). В русинськім языку **худоба**

ба мають дві семантичні значіння. На тій лексемі можемо таксамо добрі демонструвати взаємну словацько-русинсько-українську інтерференцію. Старший генерації є наісто ближше тлумачіння того слова в значінню – *dobytok*, напр.: *Выгнали худобу на пашу*. Таке істе значіння має слово *худоба* і в українському мові (велика рогата, Попель, с. 471), напр.: *В селі здавна розводили рогату худобу*. Но русинський мові знаєть іще єдно значіння даного слова, а то **худоба, худобина** в значінню *біда, недо-статок* (словацьке *chudoba*): *В тім краю велика худоба*. То значить, же семантика даного слова ся росшырила під впливом словацького мові.

Уведемо дакілька далшых прикладів міджіязыкової русинсько-української омонимії, котры сьме нашли в русинських текстах і сконфронтували із словником *Русинська лексіка* (РЛ): **приберати** (РЛ, с. 253): 1. дакого або дашто до даякого процесу, організації і под., напр.: *Приберали все новых людей*. 2. парадити (ся), напр.: *Прибрала ся, як до церкви*. Українське **прибирати** (Попель, с. 345, русин. – *пораїти*, слов. – *upratovať*); **всидіти ся** (*засісти ся надовго, всісти ся*, РЛ, с. 41) і українське **всидіти, усидіти** (не витримати на єднім місці, Попель, с. 457); русинське **закрити** (дакого, напр. перинов, РЛ, с. 78) і українське **закрити** (книжку, очі, школу, кордон, Попель, с. 131); українська лексема **побити** (побити ворога, Попель, с. 314) в конштрукції *мачуха дівчинку побила* бы сьме до русинського мові перетлумачили як: *мачоха дівча набила*, причім русинський омонім **побити** (РЛ, с. 212) ся хоснує в інакшій контекті (напр. *позабивати мухи*, або в контекті: *хлопи ся в корчмі побили*); українська лексема **коса** (волося, коса на кошнія траву, Попель, с. 188) одповідать русинським **коса** (на кошнія траву) і **коса** (волося); українське спойня **на заході** (захід сонця, Попель, с. 145) має цалком інакшу семантику в русинському контекті, де значить – *на тоалеті* (напр. *Бріх го розболів, зато сидів довго на заході*); українське **захват** (опоїня, надхнення, обсаджіння теріторії, атак, Попель, с. 144) в русинському контекті має звужене значіння лем на соматичні признаки, напр. *дістав жовчниковий захват* або *часто має захваты кашлю*; українське **зачаток** значить біологічний термін – *зародок* (Попель, 146), причім в русинському мові ся вживать в розлічних контекстах, напр. *зачаток рока, вишитко має свій зачаток*

і кінець, чому одповідать українське **початок** (од початку до кінця, *початок року, початок навчання*, Попель, с. 341); українське **зачати** ся таксамо хоснує в біології (в лоні матері, Попель, с. 146) і значить по русинськи **почати** (*почати дітину*, РЛ, с. 248), причім в русинському фолклорі є знама ай лексема **започати** (*як ся наша любов започала*). Таких припадів є намного веце і жадали бы сі подробніше баданя.

Як видно з нами презентованих русинських і українських лексем, їх формална штруктура може быти єднака, но семантично не корешпондують або значіння може быти вузко заміряне лем на даяку область поужитя в єднім мові, причім у другім може быти фреквентоване в шыршій контекті. Так може взникати неправилне порозуміння тексту при перекладах, хочь даколи ся нам видить, же дане слово з українського мові знаме, бо в материнському мові маме таке саме слово, што бы нас могло вести к неправилному уважованню о векшій близкості українського нормативного мові із русинським мові. Як видно на уведжених прикладах міджіязыкових русинсько-українських омонімів, вжитых у конкретних синтаксичних конштрукціях, не є то цалком так.²

8.3 АНТОНІМІЯ

Антоніми (із гр. *anti* – *проти* і *opota* – *мено*) – **то суть слова з протилежним** (протикладним, протиставним) **значінєм**. Они означають не цілково хочьке протилежне значіння (понятя), але лем понятя сполуодносно, споєне сполочным обсягом на основі протиставління. До антонімічних одношінь стають передовшыткым слова, котры мають якостны, кількостны, часовы і просторовы значіння, напр.: *высокий – низкий, довгий – куртый, веселый – смутный, ходити – стояти, бідніти – богатіти, война – мір, день – ніч, жывот – смерть, добро –*

2 Ближе позерай Копорова, К.: Міджіязыкова омонимія як вплив міджіязыкової інтерференції. In: *Studium Carpato-Ruthenorum* 2013. Ed. K. Koroová. Prešov: ÚRK PU, 2013, с. 163-170.

зло, смуток – радість, сила – слабость, легко – тяжко, мало – много, далеко – близько і т. д.

До антонімічних одношій не вступають вшитки слова языка, наприклад, слова означаючі конкретны понятя, а то: субстантывы з конкретным значінём, многы односны адъєктивы, многы верба (часослова) і іншы части речі. То є детерміноване тым, же слова з конкретным значінём (*папірь, будинок, рыба, деревяный, желізный, читати, копати* і т. д.) называють такы понятя, котры не мають прямы сполуодносны протилежны еквіваленты. Але зато є дость таких слов, котры хочь в прямім значіню не мають еквівалентны антонімы, але в переноснім значіню до антонімічных одношій вступають, напр.: *молга* (в значіню *темнота*) – *сонце* (в значіню *світло*); *Повный колос ся ид земли гне, порожній ся д'горі дре*.

Антонімічне споїня міджі словами настає і тогды, кідь назва єдного з предметів є з погляду емоціонального неутрална, а з другого, має в собі выразну емоціоналну оцінку, напр.: *кінь – шкапа, хыжа – палац* і под.

Протиставляють ся і слова означаючі особы мужского і женського роду, напр.: *хлоп – жєна, хлопчиско – дівча, сын – дівка, брат – сестра, баба – дїдо, нянько – мати* і т. д. Таке антонімічне протиставлїня находимє і в назвах людей подля міста проживаня, подля професії, подля соціальной приналежности і других, напр. *Бардеївчан – Бардеївчанка, Земплінчан – Земплінчанка, учитель – учителька, доктор – докторка, дружественник – дружественница* і т. д. Сфера антономів ся групує на протиставлїню поглавя нелем у особ, але і у субстантивів означаючих звірята, птахи, напр.: *кінь – кобыла, бык – корова, цап – коза, баран – вівця, когут – курка, гусарь – гуска, орел – орліця* і т. д.

В языку і даякы фразеологізмы суть своїм значінём ідентичны окремым лексичным єдиніцям, также можуть вступати до антонімічных одношій із поєдныма словами, напр.: *далеко – близько, за рогом, на досяг; вечур – водни, за білого дня* і т. д.

Єднов з важных особитостей антонімії є факт, же полісемантичны лексеми вступають до антонімічных одношій не во вшитках

своїх значінях, але лем в дакотрім з них, напр.: *спокийный* (жывот) – *тяжкый*; *спокийный* (хлопчиско) – *нервозный*; *спокийне* (море) – *бурливе* і т. д.

Даколи є і так, же єдно значіня слова ся протиставлять двом і веце різным значіням, напр.: *свіжый* (хліб) – *черствый*; *свіже* (мнясо) – *вуджене, старе*; *свіжа* (огурка, парадічка) – *квашена, накладана, солена*.

Антонімы в русиньскім языку суть **розділнокорінєвы і єднокорінєвы**.

Переважну часть антонімів творять **розділнокорінєвы** слова, якы цілым звучанєм ся протиставляють єдно другому, напр.: *молодый – старый, швыдкый – помалый, рідкый – густый, глубокий – мілкый, дорогий – туній, близкий – далекий, тепло – зимно, холодно, стрітнута – розлука, додавати – одоберати, стратити – найти, купувати – продавати, світити – гасити, будувати – валяти, скоро – пізно, тяжко – легко, зимно, студено – тепло, горячо, здолы – згоры, першый раз – послідній раз, давно – теперь, днесь – завтра* і т. д.

Другу групу, значно меншу, творять **єднокорінєвы антонімы**. Творять ся з помочов афіксів, котры придають словам протиставне значіня. Найчастіше ся творять адъєктивны, субстантивны і адвербіалны антонімы з помочов префіксів без-/бес, а-, анти-, де-, напр.: *хыбный – бесхыбный, рогатый – безрогий, логічний – алогічний, демократічний – антидемократічний, гігієнічний – антигігієнічний, організований – дезорганізований, надія – безнадія, моральность – аморальность, орьєнтація – дезорьєнтація, ідейно – безідейно, сіметрічно – асіметрічно* і т. д.

Вербалны єднокорінєвы антонімы ся творять префіксалным або суфіксално-префіксалным способом. Мож выділити дакілько пар префіксів, з помочов яких ся творять антонімы: *вы- – у- (в-); за-; од- – під-; од- – при; роз-/рос- – з-/с-; роз-/рос- – у- (в-); роз- – на- і де-*, напр.: *выбігати – вбігати, выдыхати – вдыхати, выводити – заводити, одбігати – підбігати, одскаковати – прискаковати, росформовати – сформовати, розскривати – скривати, намонтовати – розмонто-*

вати, (за)масковати – демасковати і т. д. Виходячі з того, вербалны афікси суть многозначны, ніт абсолютной закономірности при творінню нима антонімічных пар. Єднокорінёвы вербалны антонімы суть переважно властны часословам із значінём погыбу. Окрем того сьме уж при іншій проблематіці говорили, же многы лінгвісты проблематіку префіксных форм часослов односять к проблематіці різних способів часословного діяння, котре належить до области морфології.

Кідь говориме, же антонімы то суть протиставлїня слов подля їх семантіки, многы лінгвісты суть того погляду, же к антонімам не належать протиставлїня створены обычайным придаванём негуючой (zároгnej) часткы **не-**: *студеный – нестуденый, ходити – не ходити, тепло – не тепло* і т. д. Традує ся, же слова з частков **не-** вступають до антонімічных одношін лем тогды, кідь тота частка сігналізує нелем просте негованя, але з нёв ся творить (подобно як з хоцькотрым другим префіксом) нове слово з новов семантіков: *приятель – неприятель* (т. є. *враг*), *правда – неправда* (т. є. *лож, кламство*) і т. д. Але тот проблем не є такий простый, як ся на першый погляд видить. Чом бы не могли быти антонімами протиставлїня тіпу: *богатый – небогатый* (кідь ту може значіти – *худобный*) або *шумный – нешумный* (кідь ту може значіти – *шкаредный*) і т. д. Видить ся нам, же тот проблем стоїть десь на граніці негачії і антонімії і є проблемом недорішеним.

Яв антонімії не є єднако росшырений в окремых частях речі. **Найвеце антонімів є субстантївних**, переважно міджі абстрактным назвами, напр.: *любовь – ненависть, молодость – старость, темнота – светло, выход – запад, твердость – мягкость* і т. д. За нима наслідують **адъсктївны**, напр.: *твердый – мягкий, (в)острый – тупый, глубокий – мілкий, скорый – пізний, щедрый – скупый* і т. п., а далше **часословны**, напр.: *хвалити – ганити, карати – миловати, нагрівати – охолоджовати, россвивати ся – змерькати ся, выпроваджати – стрічати, приближовати – оддалёвати* і т. д. Дость часто антонімы находиме у **адвербїй**: *нагодно – закономірно, ужыточно – шкодливо, легко – тяжко, вночі – водне, розділно – доведна* і т. д. Дость **рідко** антонімы суть міджі **прономінами**: *вышиты – нихто, всякий – ниякий*, а іщі рідше міджі **нумераліями** тіпу невызначених (*много – мало*).

К антонімам належать звичайно слова єднакой части речі, дуже рідко найдеме вынятки тіпу: *свій – чужій, першый – остатній* і дакотры іншы.

В сістемі выразовых средств языка антонімы мають дость выразне місце. Їх штїлістїчна роль є главно в тім, же забезпечують контрастну характерістіку образів, предметів, явів. З їх помочов ся творять **антітезы**, які мають велику умелецько-выразову силу, бо предмет з різнородыма признаками ся приїмать глубше, яснїше на фонї протиставленого ёму предмету подля значіння. Зато майстры умелецького слова і публіцістікы бы їх мали шыроко вывжывати (*властный – чужій, чужій – мій; темнота – светло, ясный – хмарный* і т. д.).

Майстровскы ся вывжывать антонімія в **народній творчости**, главно в **присловках, поговорках, жартах, загадках** і т. д., напр.: *Ранній пташок дзёбак чістить, а нескорый – очі продерать. Чорна земля білый хліб родить. Говорити – стрібро а мовчати – злато* і т. д.

Присловкы ся даколи будують на тзв. скрытій антонімії, кідь мають іронічне значіння, напр.: *Такий добрый, же бы ты в ложці воды затопив. Давали, але з рук не пуцали. Увидиши тогды, як свою потыліцю.*

Много антонімів находиме в **фразеологізмах** – ідіомах: *ани гев, ани там; ани жывый, ани мертвый; сміх через слызы; впасти на дно – одразити ся од дна; жыють як два голубкы – люблять ся як пес із мачков* і т. д.

З помочов антонімів ся творять в языку і тзв. **оксімороны**, т. є. языковы фігуры, в котрых ся споюють дві понятя з протиставным обсягом, причім значіння єдного негує друге, напр.: *мовчкы мі повідж; бісїдуючі не повідж; жывый мертвый; страшно красна; богатый худобный* і т. д.

Вопрос антонімії в лінгвістіці не є дефінітівно дорішений. Неясности суть в семантїчнім і формалнім аспекті, а то в:

- а) **Становлїню антонімічных одношін** (семантїчний аспект);
- б) **Становлїню способів выражіння антонімічных одношін** (формалный аспект).

Антоніми – то суть слова з протилежним значінєм. Твердить ся, же є їх дуже много, бо каждый признак і każde діліня має свою протилежну сторону. Притім але не все є ясна основа той протилежности. Антонімами не можуть быти назвы хоцьяких предметів або явів протилежных у самій своїй основі, але явы і предмети єднородны, єдної категорії. Наприклад, слова подля таких крітерій:

1. Подля признаку: *світлый – темный, добрый – злый, голосный – тихый, веселый – смутный, смілый – боязливый, білый – чорный, высокий – низкий, великий – малый, куртый – довгий* і т. д.

2. Із значінєм простору, часу, множества, способу: *горі – долов, впереді – взаді, спереду – ззаду, вліво – вправо, нигде – всягды, рано – вечур, зима – літо, день – ніч, много – мало, мінус – плус, скоро – помалы, мудро – гупо* і т. д.

3. Протилежного діяння: *лігати – вставати, ходити – стояти, бідніти – богатіти* і т. д.

Єдно слово може мати і веце антонімів, кідь є протилежне даякій синонімічній групі, напр.: *холодный/студеный* – може мати за антонім każde слово, што означає штось *тепле*: *теплый, горячий, кипячий, розпеченый, розогрітый, розпаленый...*

За антоніми ся звичайно не поважають негованы выразы тіпу: *білый – небілый, мягкий – немягкий*. Але кідь за антоніми поважаємо слова з протилежним значінєм, чом потім не поважовати за антонімічны пары слова тіпу: *приємный – неприємный* (чоловік), *терпезливый – нетерпезливый* (дітвак), *безпечный – небезпечный* (небезпечный одпад). Або іншы приклады: кідь за антонімічну пару поважаємо слова *богатый – худобный, мудрый – глупый*, та чом не мож за таку пару поважовати і спіюня: *богатый – небогатый, мудрый – немудрый*, главно в контекстах, де не хочеме чоловіка якось уразити, то значіть, волиме ємніше означіня. Очівісно, тота проблематіка іщі лем чекать на рішіння лінгвістів.

ЗАДАЧІ

1. Спробуйте найти антоніми у звязи з розлічным контекстом ід даным словам. Можете збачіти, же дакотры можуть быти взаємно антонімами:

Чістый, добрый, великий, низкий, одпочінок, хворота, небо, старіти, пекло, вянути, вчера, земля, рай.

2. Утворьте на даны антонімічны пары речіня.

3. Выберите вгодны антоніми із скобок (штілістічно зафарблены і штілістічно неутралны) і створьте з них по єднім речіню:

*Шыковный (нешыковный, незграбный, незручный, невалушный);
Мудрый (дурный, немудрый, глупый, тупый, слабый);
Богатый (жобрак, худобный, бідный, немаєтный).*

9 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖІНЯ

Лексічна близкість славянських языків не доволює точно становити, котры лексічны єдиніці суть шпеціфічны або выключны про тот або інший славянський язык або діалект. Є то так зато, бо в кождім славянськیم языку є много тзв. цілославянських лексем. У сучасных славянських языках є коло 2000 слов основного словникового фонду, котры суть будь цалком (формално і семантично), або ходем счастья ідентічны. Переважну часть той лексіки творить **праславянське лексічне наслідство**, лем коло 20 з них было перевзятых до вживаня в попраславянськیم періоді, то значіть по Х. сторочу. Про тоты слова є призначне, же їх хоснує ціле народне сполоченство а географічно не суть диференцованы (Кореšný 1981).

Порівнюючі русиньску лексіку з різних атласів і словників (Панько 1994; Ганудель 1981, 1989, 2001; Латта 1991) із лексіков уведженов у роботах чеського славісты Ф. Копечного, Р. Вечерки і других, указує ся, же в русиньських діалектах Словакії є коло 1960 слов (із высше уведженов 2000 слов основной словной засобы), котры мають пра-

славянську лексичну основу а їх вживання є цілоторіаціональне, не є диференційоване ані семантично, ані формально, що є характеристичним знаком тих слів у вшитих славянських языках (Ябур – Плішкова 2004, 2007). Спомянуті слова належать к основному словниковому фонду і мож їх заділити к таким семантичним полям:

- **родина** (в широкім розуміню): *отець, мати, брат, сестра, сын, свекор, свекра, невіста, зять* і др.;

- **частини тіла**: *рука, нога, долонь, палець, локоть, челенок, пята, коліно, клуб, голова, чало/чело, ухо, око, волося, язык, борода, зубы, ребра, кість, кров, сердце* і ін.;

- **страви, їдла, напої**: *хліб, сіль, масло, сыр, молоко, сметанка, мед, колач, солонина, мясо, вода, пиво, вино* і т. д.;

- **містні назви поля, географічна характеристика світа, природи, як напр. верьхы, рікы, руды, мінералы і іншы субстанції**: *берег, долина, гора, верьх, скала, поле, мука, груды, потік, глина, попіл, порох, вапно, олово, желізо, стрібро, злато, гній* і др.;

- **назви часових одрізків, частей рока, явів позорованих над нами, назви часу, хвілі і др.**: *день, ніч, вечур, обід, місяць, літо, осінь, зима, сонце, небо, зізда, сніг, лед, роса, світло, темнота, вітор, додж* і т. д.;

- **назви настроїв і предметів хоснованих на газдівстві** (на полю і дома): *пила, клин, молоток, коса, граблі, вилы, ціпы, лопата, мотыка, плуг, долото, ножик, мітла, горнець, миска, корыто, кросна, сито, віз, колесо, санки* і др.;

- **назви флоры і фавны** (включно домашніх звірят): *бук, дуб, липа, береза, верьба, рокыта, малина, листок, квіт/квіткы/цвіт, оріх, ліска, пишенія, овес, просо, жыто, корова, кінь, теля, ялівка, бык, свиня, вівця, курка/курка, пчола, муха* і т. д.;

- **назви різних абстрактных субстантивів**: *блуд, бой, біда, ціна, честь, чудо, дар, дух, душа, гнів, голод, гріх, хвіля, холод, мудрость, мысль, памнять, покій, правда, радость, реч, розум, сила, слава, слово, страх, туга, віра, война, злоба, жаль, жывот* і др.;

- **адьєктивы означаючі**:

а) фарбы: *білий, чорный, зеленый, жовтый, сивый* і др.;

б) знакы людського характера: *быстрый, добрый, глухой, глупый, гордый, худой, хромый, хитрый, лакомный, милый, молодой, старый, німый* і др.;

в) знакы і признакы субстантивів: *высокий, довгий, малый, куртый, черствый, чістый, гладкий, глубокий, низкий, рівный, вузкий, широкий, жывыи* і под.;

г) деномінальны або девербалны адьєктивы: *бідный, дрібный, грішний, кырвавый, літній, любый, леньный, рогатый, славный, страшный, вічний* і др.;

- **часослова означаючі**:

а) людську чінность (главно роботу): *бавити ся, біжати, бити, брати, цідити, доіти, грабати, косити, ламати, орати, пасити, платити, плести, прясти, садити, терти, варити, вити, шити, знати, жати, жувати* і др.;

б) говоріня і думаня (*verba dicendi, percipendi*): *говорити, думати, просити, познати, гадати, слухати, чути* і др.;

в) біологічне і фізіологічне діяня, проявы або ставы людей і звірят: *боліти, дыхати, їсти, пити, жувати, жыти, літати, родити, сидіти, гнати, стояти, умерати* і т. д.;

г) псіхічны ставы і проявы: *бояти ся, хвалити, хотіти, каяти ся, кричати, сміяти ся, радовати ся, терпіти* і т. д.;

г) атмосферічны і природны процесы і ставы: *гырміти, дути, гнити, мерзнути, світити, цвинутти, ростити, горіти* і т. д.;

- **адвербіи утворены главно од адьєктивів**: *близко, далеко, давно, пізно, рідко, скоро, часто, мало, мило, велє* і под.;

- **приназывники і злучники**: *до, в, к/ку, на, при, над, під, перед, за, з, од, о, про, у; а, але, ани, же, жебы, бо, што, як* і др.

Із слів уведжених в роботі Ф. Копечного і інших лінгвістів о основнім цілославянськім фондї (Мельничук 1966, 1986; Супрун – Калюта 1981; Horálek 1960, 1962; Трубочев 1974; Večerka 1987 і др.), в русинськім языку (і його діалектах на Словакії) хыбить лем коло 25 слів, што представлять лем барз мале проценто. Суть то переважно

слова означаючи факти і поняття про русинський язык і регіон нехарактеристичні ці предмети нетипичні про животне оточення або штіль життя Русинів. З того виходить, же **основов словикового фонду русинського языка є праславянський язык**.

Хочь подля дакотрых лінгвістів (порів. напр. А. Мельничук, Ш. Ондруш і др.)³ главно з методологічних і теоретичних причін тяжко дефінітивно становити множество праславянської лексики і заховання праславянського словного фонду в окремих языках, важность Копечного рішіння зістає неспорним. Выразным знаком захованой праславянської лексики в славянських языках – включно русинського языка – є факт, же будучі значно різнородов подля свого характеру, є переважно єднотіпна своєв приналежностей к основному словному фонду і підлігати лем мінімалным змінам у порівнянню з іншима верствами лексики.

Хочь висока усталеность сполочного праславянського лексичного фонду у вшитых славянських языках їх зближує, але при вшитій близкості сучасных славянських языків в аспектї заховання праславянського лексичного фонду – міжні нима суть і значны розділы. Подля Ф. Копечного найвеце тот фонд заховав собі словацький язык а найменше – македонський.⁴ Можеме конштатовати, же русинський язык є з того погляду лем кус за словацьким, але перед чеським языком. Тото підтверджує нелем механічне зраховання захованых праславянських лексем, але тыж аналіза найфреквентованішых слов у словацьким языку, яку зробив Ш. Ондруш,⁵ і в українським языку, яку зробив А. Мельничук.⁶

Ш. Ондруш твердить, же ступінь заховання праславянського лексичного фонду мож указати і іншим способом, як то зробив Ф. Копечный, а то штатістиков одношіня старых славянських слов і пізніше

перевзятых слов подля їх фреквенції в языку. Выходячі з работы Й. Містріка⁷ о фреквенції слов в словацьким языку, Ш. Ондруш становив, же міжні першыма стома найфреквентованішима словами є 99 слов праславянського походжіння, лем 1 слово *мусити* є перевзятє (але іщі на зачатку розвитку славянських языків – із німецького языка), в другій стовці найфреквентованішых слов є сітуація єднака (99 : 1 – слово *хвіля* з німецького перевзятє в старшій добі), в третій стовці найфреквентованішых слов є сітуація знову така (99 : 1 – слово *народ* – грецько-латинського походжіння). Тото указує на факт, же **захованы праславянскы слова належать нелем до основного словного фонду, але суть і найфреквентованішима**.

Кідь сьме порівнали тых 300 слов з русинськими, пришли сьме на то, же вшиты ся находять і в русинським языку, што свідчить о близкості русинської лексики із словацьков (без становлїня фреквенції тых слов).

Кідь сьме таке порівнянє зробили із 300 найфреквентованішима словами українського языка, так ту была скоро повна згода з лексиком праславянського походжіння, але порівнянє із словами, котры не належать к праславянському фонду (а тых ту было омного веце як в словацьким языку – 29), дало такый вислідок, же в русинським языку з них 19 ся не находить (напр.: *обличчя, людина, раптом, завжди, кімната, наче, гетьман, мить, ніби, розмова* і др.), а дакотры ся хоснують лем в кус трансформованій формі (напр.: *жінка – жєна, хіба – хыбаль, справді, досправды, хвилина – хвілька, останній – остатній, зрозуміти – порозуміти, машина (авто) – машына (влак)* і др.).

Уж тото порівнянє указує, же поки іде о лексику молодшого пласту, ту уж є сітуація інакша. **Переважна часть молодшой лексики є згодна з лексиком восточнословацьких ці польських діалектів**. Свідчать о тім, наприклад, такы типичны про нашы діалекты назвы ростлин, як *бандуркы* (але і *крумплі, трумпакы*) і *татарка*, котрым у восточнославянських діалектах і языках одповідають цалком іншы еквіваленты (*картофель, картопиля; гречка, гречіха*). Тоты і многы далшы назвы были в славянським світі росшырены аж пізніше, в історічно новшім

3 Мельничук, А. С.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: Наукова думка, 1986; Ondruš, Š.: *Praslovanský základ slovenčiny v slovnej zásobe*. In: *Studia Academica Slovaca*, 5, Bratislava: Alfa, 1976, s. 295-316.

4 Копечный, Е.: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

5 Ondruš, Š.: *Praslovanský základ*, op. cit.

6 Мельничук, А. С.: *Историческая типология*, op. cit.

7 Mistrík, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: SAV, 1969.

часі. Русиньскы діалекты тоты назвы мають сполочны главно з восточнословацькыма і польскыма діалектами (позерай, напр. словник О. Галаги, Кошіце – Прешов, 2002), што свідчить о їх близших контактах в порівнянню з восточнославянськыма языками. А найстарша русиньська лексіка, маюча своє коріння в праславянськیم языку, є переважно ідентична з восточнославянськов лексіков (Ябур – Плішкова, 2004).

Виходячі з робот Габовштяка, Дзенделівського і далшых лінгвістів⁸ і на основі наших бадань можемо твердити, же великий пласт русиньской лексіки є сполочный з вихословацькыма і польскыма діалектами, причім тота лексіка не є характерістична про остатні восточнославянськы языки. З множества прикладів бы сьме могли vybrати такы: *барз, бискуп, боїско, боцан, брытов, буяк, варкоч, векийый, веце, частка, вінчовати, ворга, воргатый, вишелякый, вишелячина, ушыток/вишток, гадваб, гардый, гардо, гача, гев/гевка, гей, глобити, глубоко, гнедь, годинка, гута, гамба, гратя/граты, дыля, дышель, дійник, драбина, дротарь, дудкы (грошы), дуркати, жебы, жнива, заголовоч, замішка, зась, стык, Янко, ярець, ярёвати, кады, капры, каправый, качати, кедь/кідь, кешеня, кламати, кланіця, корназ, шмытня, когут, корба/корбля, коцур, кросна, лавка, лавча, навна/налпа, мішкарь, мішковавати, мыдло/мыдлити, на́раз, обыстя, офіра, паленка/палінка, парох, пацеркы, пергач, під, пішник, плаца, плюца, повала, повойник, подля, по́крутки, по́ливка, по́ловка, пота́к (на навиваня цівок), праві, прядкы, псота, райбати, рам, рано, редьков, роля, розвора/звора, сіменець, січкаря, склеп, склепарь/-ка, слыхы, смык, стеранка, стром, студня, студник, тады, трафити, труна, тунё, ушытко/вишток, фурик, хлоп, ховати, художный, цінтерь, ціпы, чалнок/чолнок, шатя/шматя, шваблик, шыковный, шумный, шумно/-і, шуфлада/-ка і много далшых*

8 Habovštiak, A.: *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov*. Bratislava: Veda, 1993; Дзенделівський, Й. О.: *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. Київ: Наукова думка, 1969; Грінченко, Б. Д.: *Словарь української мови, 1-4 т.* Київ, 1907 - 1909; Buřfa, F.: *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava: SAV, 1953; Czambel, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Sv. Martin, 1906; Kálal, M.: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*. Banská Bystrica, 1924; Дзенделівський, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*, 3 томи. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958 - 1993; Верхратський, І.: *Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. Записки Наукового товариства імені Шевченка*, XXVII, 1, Львів, 1899, с. 1-276; XL, 2, 1901, с. 1-280.

(позерай, напр. О. Halaga: *Východoslovenský slovník*. I. a II. diel. Košice – Prešov: Universum, 2002. 1395 с., около 50 тисяч слов).

Лем русиньско-восточнословацькы паралелы мож представити на таких прикладах, як: *белавый, блана (на окні), бранка, вайцак/вайчак, верабоже, вец, градська (грацька), да- (дахто, дашто, даколи, да-где, даякий), нигда/нігда, дас, дораз, дротовати, дротарити, закля, джвередло, зубадла, крижом, криста-крижом, куковка, кутач, лада, мерьковати, мыдловина, наглавник/воглавець, нащева/нащів, ноле, оле/одем, планка, портюк, спрічати ся, спрічний, стромик, фрїчка, холем, цмор, чертеж, чухати і много далшы.*

Дакотры сполочны слова русиньско-виходословацькы суть єднакы з южнославянськыма, напр.: *мачка, облак* (в значіню *окно, вигляд*) і дакотры далшы. З другого боку находиме в русиньскых і восточнословацькых діалектах тыж єднакы слова з восточнославянськыма языками, напр. *сука, серсть*, або лем з частёв того ареалу, напр. *качка, боцан* і под.

Є веце як правдоподобне, же про лексічне зложіння русиньского тексту умелецькой літературы буде коло половини слов з цілославянськым корінём, коло 30 процент буде єднакых з восточнословацькыма діалектами а остатні слова суть перевзяты із словацького языка, а то включно інтернаціоналізмів. В небелетрістичнім тексті кількість інтернаціоналізмів і чужжих слов іщі наростать. Точніший розбор треба випробувати веце раз на різних тіпах текстів а аж тот нам укаже, які слова хоснуеме. З повідженого але не виплывать, же в текстах є мало тзв. „чісто“ русиньскых слов. Лемже ту платить і далша конштатація, же „чісто“ русиньська лексіка є лем кус одлишна од лексічної бази остатніх славянських языків, а цалком одлишних слов не є дуже много. Але мають їх выштыкы славянськы языки, включно російского, білоруського, українського і русиньского (Ябур 1994), які в остатніх хыблять, што придає тым языкам пунц особитости. В русиньскім языку то суть слова тіпу: *билник, билінь, волосні, колосновати, колїшнята, нанашко, пліча, курчак, пішник, пырть, стрычний брат, тютчаный брат, ямарь, діл, дыля, полонина, рінь/ріни, лазиво, табішка, пивніця, порткы, повала, пуджало, валёк, чей/ачей, під і т. д.*

В русиньскім языку здомашніло много пожыченых ці перевзятых слов. Єден із барз старых пластів іншоязычного походжіня творять **слова споены з волоськов колонізаціов** (12. – 14. ст.), напр.: *ватра, ватралька, кошара, кошаровати, кляг, клягати, гелетка, колиба, грун, салаш, струнга, бача, бундаш, брындза, жентіця, ратиця, лялє, стрі-га* і т. д.

Розвой феодалізма, про котрый характерістичне было росшырі-ня ремесел і міст, на выході Словакії до якоїсь міры був звязаний з німецьков колонізаціов. Наслідком того ся росшырив і уяв пласт **ні-мецьких слов** типу: *апшток, бігляйз, вариштак, вінкель, гоблик, гак, драгов, дрелих, корба/корбля, левча, лаковати, майстер, рапшель, ряф, шафель, шруба, штахітка, шустер, шнайдер, фейдра, фіришток, цвик, цверна, цоль, цольшиток* і т. д.

Далшым каналом росшырїня русиньской лексіки была **німецька воєньска лексіка** типу: *абсентірка, багнет, твер, екзецірка, дефілір-ка, касарні, кольба, машингвер, патруля, регрут, райткы, райтовати, шрапнел, фрайтер, капраль, цуга, цурикати* і т. д.

Переважна часть слов німецького походжіня (і з вшитых остат-ніх чуждїх языків) была до русиньского языка перевзята через філтер словацького языка а часть через філтер мадярьского языка, напр.: *бата-тель, банда, барон, ваза, вана, гандель, гандлєвати, креденец, куфер, лайбик, луцерна, лустер, манжеты, мордовати, оловрант, поньва, пантлик, прічі, ревір, рула, сандалы, шаловати, шнур/шнура, шнурова-ти, шпарга, шпіц, шпыталь, турня* і т. д.

Внаслідку тісячрічного сполочного проживаня в єднім штаті з Ма-дярами до русиньского языка ся перебрала **мадярьска лексіка** каждо-денного вживаня, напр.: *биров, бановати, барнастый, бетяр, бетєга, бочкор/бочкоры, боканчі, біреш, ваковка, ваковати, валов, галиба, ганч, гамішний, губаня, гуляш, ердик, ешпан, югас, калап, кантарь, капюра, каріка, керть, кондас, кочіш, (в)оргонина, пулька, сара, саш, сиготы/сиготя, совгабиров, талпа, хосен, шаркань* і т. д. Тота проблематика є подробно описана в многих роботах підкарпатських і мадярьских лінгвістів (Джє 1996; Лизанець 1976; Udvari 1998; Udvari 1995).

Сусідство наших діалектів з польськыма тыж вплинуло позітивно на процес перебераня і каждоденного хоснованя **польських слов** типу: *ворга, тамба, томбарь, гарло, гартунити, джад, жгтрипати, кандра-тый, качмарь, незграбный, парьхы, підгарля, плянтати ся, ропуха, смаркатый, смід, старчіти, таркастый, стрямба, хлоп, шварный, штухати, шудля, шумный* і т. д. Тот процес але не був такий рос-сяглый, як перебераня з языка мадярьского або словацького, главно з єго діалектів.

Сполочный жылот на протяжіню може веце як тісяч пятьсто років русиньского і словацького народа на теріторії теперішнєй выходной Словакії, а тым самым і барз тісны каждоденны контакты русиньских і выходословацьких діалектів автоматічно мали за наслідок їх дінаміч-ну взаємну інтерференцію. Знаме, же домінуючов областєв прониканя словакізмів до русиньских діалектів є якраз лексіка (хочь мож позоро-вати вплив і в ровині морфологічній, синтаксічній, словотворній а сча-сти і фонологічній). Велике множество слов сучасного словацького лі-тературного языка вошло до каждоденной комунікації Русинів Слова-кії і стало ся інтегралнов частєв русиньских діалектів. Великий вплив на то має преса, масмедії, велика міграція жытелїв, приспособлєваня ся условіям каждоденного жылога в штаті і много далшых факторів. Є то лексіка типу: *баник, влада, валец, влак, главічка, доїчка, дренаж, дружество, зварачка, комбайніста, кравін, кырміч, машиніста, мла-тячка, ошыпарень, розглас, сілаж, тавіч, гутник, умелы гноїва* і мно-го далшых.

З уведжєных прикладів назорно видно, же з єдного боку, фонема-тічна подоба слов переважно ся приспособлює русиньскій, лємже з другого боку, до русиньского языка были перевзаты нєлєм самы слова, але ай дерівачны елементы, котры зачінають вытисковати первістны восточнославянськы, напр.:

а) суфікс **-арєнь** (*винарєнь, колкарєнь, ошыпарєнь*), хочь іщі суть функчны і паралелны формы із суфіксом **-арня** (*винарня, пекарня, цу-кранья, каварня*);

б) суфікс **-іста/-іта** (*гусліста, комбайніста, машиніста, тракто-ріста, гусіта, бандіта*), котрый цалком вытиснув восточнославянсь-ский суфікс **-іст/-іт**;

в) суфікс **-іч(-ка)** (*доїч/доїчка, кресліч/креслічка*), бо ніхто уж тепер в подобных прикладах не вживать бывший суфікс **-арь(-ка)**, хочь він є живий і продуктивний (*коминарь, столярь, корчмарь/-ка, малярь/-ка* і т. п.), а то зато, же з новов лексіков были перевзяты і ей дерівачны елементи.

На основі уведженого треба іщі раз підкреслити, же в посліднім періоді ся перебирають із словацького языка нелем окремы лексеми, але тыж дакотры формативны елементи, котры вытискують бывшы восточнославянськы форманти. Перебераны слова неславянського походжіння входять до словного фонду русинського языка переважно через словацькый язык. Зато словотворны форманти (суфікси, префікси) зістають такы самы як в словацькім языку, але в фонологічній (звуковій) ровині ся перевзяты слова приспособлюють русинській фонологічній штурктуруї.

До сучасного русинського языка ся в сучасности перебирають із словацького языка главно терміны зо сфери економії, культуры, техніки, політики і многих інших сфер сполоченьского жывота, котры переважно не суть згодні з українськыма лексемами, напр.: *влак, особый влак, накладный влак, ріхлик, іти влаком, наступити до влаку, выступити з влаку* і т. д. (укр. *поїзд, швидкий поїзд, пасажирський поїзд, вийти/виходити з поїзда* і т. п.). До системи засобы слов русинського языка ся перебирають і розлічны слова каждоденного жывота, як напр. поменования облечіння, обуви, бутору (теперь уж *набітку*), назвы обходів, хворот, ліків і т. д., котры в українськім языку мають цалком інакшу подобу.

Тота лексіка є свідком тісного, природного і довгорічного споїня Русинів Словакії із словацькым політичным, соціалным, культурным і сполоченьскым жывотом. Абсенція української лексіки в засобі слов Русинів свідчить о неекзистенції прямого і довгodobого контакту із сполоченьскым жывотом на Україні.

ЗАДАЧІ

1. Напиште слідуячий текст як диктат.

Дубе старый, озав ся высокый Явор – моє быстре і учене око і доцентський мозог і мій ніжный нюх обявили, же ты, Дубе

– не Дуб. Овечкы в кошарі бечали, бо гырміло і блискало од самого рана. Ты, хлопче, великий бетярь, але тота кандрата дівка з великыма воргами, што ся ті полюбила, дурна як талпа. Горі селом ся озывав спів регрутів. Газдынї їм наварили гуляшу, напекли закручаників, жебы ся не повідало, же в тім селі жыють гамішны люде. Принесли і домашнього вина, вівчого сыра і ковбасы... Недавно єм прочітала такый інзерат: Адоптую самостатного пензісту ведно з кварталём в особнім властництві. Винаренє днесь заперта, бо там были куклачі. То сущь днесь люде! Де звывкнеш ходити на вікенд? Я на фотбал, але мої родічі все мі лем до рук косу пхают, бо треба накосити травы про коровы і коні. Но мої руки были тяжкы як олово. Дідо ся пошкрептал по лысім тімяти і погладив пахняче за молоком головча внучіка, який сидів на ёго колінах і неперестанно гомбав ногами. Шустер все босый ходить. Уж єсь выбіглевала фірганты? Заокееанська шыфа одплавала скоро рано.

2. З тексту выпиште лексіку подля походжіння:

- праславянська лексіка:
- лексіка звязана з волоськов колонізаціов:
- гунтарізми:
- словакізми:
- чехізми:
- германізми:
- полонізми:
- англіцізми:
- інтернаціоналізми/европеізми:

10 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ЇЇ ВЖИВАННЯ

З погляду такого штілістичного споїня лексіки ділиме словный фонд на **активний і пасивний**, то значить на слова вживаны з великов фреквенціов і на слова вживаны з малов фреквенціов.

10.1 Активний словный фонд

Діференціяція лексіки є споєна главно з двома основными функціями языка і бісіды і з їх фунгованём у книжно-писмовій і в говореній формі.

Під книжно-писмовов формов языка треба розуміти такый штіл языка, котрый ся вживать в умелецьких і научных публікаціях а счас-ти і в журналістіці. Ту належать і тексты офіціальных писем, публічных выступів, рефератів, лекцій і т. д.

Говорена форма языка то є така літературна (списовна) бісіда, котру хоснуєме в школі, в роботі, в особных писмах і т. п. Звычайно ся реалізує в устній формі і єй главным знаком є ненученость.

Лексіка, сфера вживаня якої не є ограничена нияким штілом, ся называють **невтралнов** (або **общевживанов**). То суть найужыванішы слова тіпу: *ліс, хыжа, стіл, окно, еден, добрый, робити* і т. д.

На фоні якраз такой лексіки ся виділюють **слова штілістично зафарбены**, респ. **штілістично признаковы**. Виділёваня штілістично признаковых слов іде в двох лініях: „**знижованём**“ і „**звышованём**“ штілістичного значіня слова в порівнанню з неутралным штілом.

К **штілістично зниженій лексіці** належать тзв. **просторечны слова**, напр.: *підмастити, чортовы образкы, ужыти сі* і т. д., але главно тзв. **грубы слова** – вулгарізмы і лайкы, напр.: *фрас, гута, перун, сомар, дебіл* і т. п.

К **штілістично звышеній лексіці** належить чісто **книжна лексіка**, главно чужоязычного походжіня, напр.: *аспект, варіант, модіфікація, імпульз* і под., і **поетічна лексіка**, напр.: *мамонька, миленький, біле лічко, голенький дуб, свічокка, ножкы* і т. д.

Є много прикладів, кідь „звышеным“ або „зниженым“ значінем мінить ся не ціле слово, але лем єдно з ёго значінь, напр.: *обчістити* (топанкы од болота – неутралне значіня), *обчістити* (дакого од дачого, напр. в картах выграти од сполуграча грошы, або в значіню выкрасти – знижений штіл) і т. д.

10.2 Пасивный словный фонд

З пасивного словного фонду можеме увести такы категорії слов:

- **Архаізмы або застарілы слова**, напр.: *перст, чадо, глас* і т. п.;
- **Історізмы**, напр. слова тіпу *бирова, левенты, овода, желярь* і т. д.;
- **Неологізмы** – новы слова тіпу: *кемпінг, козмодром, вікенд, мобіл* і т. д.
- **Діалектізмы**, слова, котры ся хоснують лем на малій теріторії в окремых діалектах.

Приставме ся кус подробніше при кождім з уведжених тіпів пасивного лексичного фонду.

10.2.1 Архаізмы або застарілы слова

Архаізмы належать до пасивной части словного фонду русиньского языка. Класіфіковати дакотры слова як архаізмы мож лем в сінхроннім плані, з погляду сучасного языка, бо в інших історічных періодах были частёв кожденой лексіки.

Архаізація (старіня) слов проходить паралелно з процесом зроду новых слов ці з набыванём новых значінь екзистуючих слов. Обидва тоты процеси суть в лексичній сістемі єден з другим, впливають на взник архаізмів і неологізмів.

Архаічны слова не выпадають одразу із вживаня. З активної лексіки к пасивній переходять лем поступно, аж покы носітелі языка їх не забудуть. Дакотры цалком выпадають з языка, дакотры зась переходять як бы до лексичной резервы і поступно ся можуть знову вернути до активного жывота в языку. При тім переважно вивживають старый „обал“, котрый наповнюють новым обсягом (*бакалар, жупан* і т. п.).

Зложіння архаїзмів є різнорode, бо не мають єднакий ступінь архаїзації. Дакотры цалком вышли з ужываня, як напр.: *перст* (палець), *чадо* (дїтвак), *глас* (голос), *гудак* (музикант), *правотарь* (судця), *корець* (міра), *палець* (міра), *фелчарь* (непрофесіональний лічитель, доктор), *баталіон* (воєньський одділ, прапор) і т. д.

Другу групу творять слова, котры в сучаснім языку ся вжывають рідко, а то лем в дакотрых контекстовых сітуаціях: *тинта*, *грїфлик*, *табличка* (на писаня), *воістину*, *гайдук*, *глаголати*, *гонець*, *панцина*, *прах*, *суїта*, *шына*, *шыфонер*, *пенал* і т. д. Хоць належать до пасівного лексичного фонду, суть зрозумілы векшынї носителїв русиньского языка.

Кідь слово свого часу мало визначну номінатівну функцію і было росшырене в дакотрій сферї языка, то процесу старіня підлігало менше. Зато такы слова, як *глад* – *голод*, *глас* – *голос*, *воістину* – *досправды*, *глаголати* – *говорити*, *уста* – *рот*, *брань* – *битка* і т. д. суть знамы і в сучасности і вжывають ся у высшім (книжнім) штїлі языка.

Застарілы слова різнять ся міджі собов тыж тым, што властно запричинило їх випаджіня із фонду активной лексікы.

Єдны ся архаїзують зато, же ся вытрачають із жывота людьской громады (нима означованы предмети, дії, явы, понятя) під впливом екстралінгвістичных факторів. Іншы слова переходять з активного словного фонду до пасівного (або і цалком выпадуєть із языка) зато, бо выпадуєть із вжываня данов громадov людей, носителїв языка їх забывають, вытїснюють їх іншыма рівнозначныма словами, котры з дакотрых прічін ся здадуть вгоднішыма на названя тых самых предметів, подій, явів, понятя, на выражіня тых самых думок, того самого почутя.

Першу групу застарілых слов даколи называють **матеріальныма архаїзмами**, другу – **штїлістичныма архаїзмами**. Але на означіня назв зникнутых предметів, явів, понятя, т. є. вшиткого того, што належить до старины, історії, минулого, науки, культуры і т. д. частіше ся вжывать термін **історізмы**, котрый будеме вжывати і мы. А про вшиткы остатні застарілы слова ся вжывать термін – **архаїзмы**.

Архаїзмы вытисли з языка звичайно сінонімічны еквіваленты, а історізмы – ні. Архаїзмы ся вжывають главно із заміром придати описованому одтінок славноности, але ай комічности, іронії і т. п.

На розділ од історізмів, архаїзмы суть застарілыма сінонімами к словам сучасного языка з тотожным значінєм, котры функціонують в активній словній засобі. Зато ся вжывають лем з даякым штїлістичным заміром, мають даяку штїлістичну задачу.

Міджі архаїзмами найчастіше стрічає:

1. **Властны лексичны архаїзмы**, то значіть застарілы слова, вытїснены з языка словами того самого значіня, але іншой основой, напр.: *відати* – *знати*, *вікторія* – *вітязство*, *воліти* – *желати*, *денунціяція* – *удаваня*, *десниця* – *права рука*, *одесную* – *вправо*, *зріти-здріти* – *відіти*, *надзор* – *контроля*, *оний*, *анон* – *тот*, *тамтот*, *отверзати* – *отваряти-открывати*, *отчій* – *няньківський*, *перст* – *палець*, *пря* – *битка-звада*, *рать* – *войско*, *речі* – *повідсти*, *сіреч* – *то єсть*, *твердыня* – *башта*, *уповати* – *надіяти ся*, *уста* – *рот-воргы*, *чадо* – *дітина-дїтвак* і т. п.
2. **Лексично-словотворчі архаїзмы**, т. є. застарілы слова, котрым в сучаснім языку одповідають або слова того істого коріня, але з іншыма суфіксами і префіксами, або іншокорінєвы слова, напр.: *вартовник-варташ* – *стражник*, *віцун-віцух* – *віщій*, *вої* – *вояци*, *іміти* – *мати*, *інако* – *інакше*, *писмовець* – *писатель*, *словесо-словеса* – *слово-слова*, *врозуміти* – *успокоїти*, *чтяче* – *чітаючі*, *яко* – *як* і т. п.

Тота група ся дость широко доповнює архаїзмами, што їх вытїснюють ідентичны слова перебераны з інших языків, напр.: *ероплан* – *летаadlo*, *машина* – *влак*, *коляя* – *коляй*, *штрека* – *трать*, *шына* – *коляйніця*, *путь* – *драга*, *шыфонер* – *скриня*, *діля* – *подлага*, *дах* – *стріха*, *аниуг* – *облек*, *шуриц* – *фартух* – *застера*, *мачанка* – *омачка*, *шпаргет* – *спорак*, *шовдра* – *шунка*, *вершник* – *прикрывка*, *боканчі* – *топанкы*, *выплата* – *плат*, *істинный* – *правдивый*, *раб* – *отрок*, *уповати* – *просити* і т. д.

10.2.2 Історізми

Кідь vznikать потреба назвати тот або іншый предмет старини, заникнутый яв, понятя або подію, што ся одбыла в минулости, то обертаєме ся к лексичі того часу. Історізми ся вживають в історії як науці, в умелецькій літературі на приближіння минулых епох. Міджі історізмами ся дадуть виділити приближно такы группы:

1. **Слова, яки характеризують соціалне зложіння громады**, напр.: *желярь, імператор, князь, магнат* (вернуло ся назад із зміненым значінєм), *царь, царёвна/царіця, голота, підданий, отрок, мецан, слуга, невольник, челядник* (але не член родини), *мецанка, мецанкарь, левенты, овода, паньске/паніціна, попівске/попівціна, імперія, воєвода, найдух, кастелан, коморник, сейм/сойм* (вернуло ся назад), *шляхта, вельможя, велькоможный, везір, султан, хан, мыто* (вернуло ся назад), *десятина, чінда* і т. д.
2. **Назвы даколишніх урядників, воєньских шарж, адміністративных функцій**: *войт, биров, мещаноста, староста* (вернуло ся назад), *жупан* (вернуло ся), *губернатор* (вернуло ся), *нотаріш; гусарь, фрайтер, капраль, стотник, шандарь, есенбак, есаул, підбиров/кішбиров, столоначалник, стотник, копійник, канонір* і т. д.
3. **Назвы екзистуючих колись регіональных областей, організацій** і т. п.: *століця, жупа* (вернуло ся назад), *радніця* (вернуло ся), *містный народный выбор, окресный народный выбор, крайский народный выбор, земский собор, повереництво* і т. д.
4. **Назва заниклых звичаїв, старых обрядів, гер** і т. д.: *качки гнати, морену выношати, голя дюдя, просины, просовины, латканя, лопатки, пугы бити (грати)* і т. д.
5. **Назвы старых професій**, напр.: *боднарь/бондарь, углярь, дехтярь, коломазник, лучник, мечник/мечарь, колесарь; гувернант/гувернантка, локай, шустер, шнайдер* і т. д.
6. **Назвы старой зброї, муніції, воєньских реалій**, напр.: *копія, меч, шабля, бодак/баёнет/багнет, самостріл, лук, шп, мушке-*

та, панцірь, машингвер, гвер, таран, вузія, щіт, шлем/шолом і т. д.

7. **Назвы старых настроїв работы домашнёй і іншой**, котры ся уж не вживають в господарстві і виробі, напр.: *рало, соха, стык, кросна* і їх части, респ. настрої і предмети повязаны з тканєм: *бердо, нічелніці, цівка, потак, чалнок/челнок; терліця, сновалніця, куділь/куделька, веретено, мотовило* і т. п. (можеме додати і назвы іншых старых ремесел і настроїв зо сфери дротарьства, výroby деревяных предметів, напр. в корытарьстві, výroby возів і кінської зброї і т. д.).
8. **Стары назвы облечіння, обуви і прикрывок головы**, што вышли із вживаня, напр.: *бочкоры/верьпці/керьпці, кацабайка, кабат, лайбик/лайбик, ногавкы* (з домашнёго полотна), *подолок/поділча, пліча/опліча, онучкы, овинкы, тачі* (з домашнёго полотна), *губаня...*
9. **Назвы старых пінязей (грошей)**, напр.: *дудкы, гривна, грош, дінар, дукат, златка/златый, трайцарь, стріберняк/стріберный, таляр, флорін, філер, пенгы...*
10. **Назвы старых єдиніць міры і вагы тіпу**: *гон, десятина, коблик/кобель, жменя, корець, палець, локоть, міля, око, пасмо, фунт...*
11. **Назвы старого гратя і іншых надоб тіпу**: *шафель, шафлик, боденка, довжанка/довжанча, телетка, (о)палачка/опалка, корыто, корытко...*
12. **Мена і призви́ска історічных діятелів русиньского народа**, напр.: *Александр Духновіч, Добрянський, Павловіч, Кралицький...*
13. **Назвы народів, яки зіграли даяку роль в історії чоловічєства**, напр.: *Асирійці, Вавілонці, Гуны, Половці, Білы Хорваты, Келты...*
14. **Назвы бывшых релігійных організацій і їх представителів**, напр.: *чін тевтонський/тевтонці, домініканці...*

Історізми ся вживають переважно в научних і научно-популярних роботах, але тыж в умельській літературі орьєнтованій переважно на історичны темы.

10.2.3 Неологізми

Неологізми – то суть новы слова в языку, котры перавжно суть:

- **лексічны** – то суть такы слова, в котрых на тій або іншій етапі розвоя языка мають новый як обсяг, так і звуковий обал, напр.: *козмодром, кемпінг, вікенд, козмонавтіка, радіотелемеханіка* і т. п.,
- **семантичны** – в яких старый звуковий обал слова ся наповнює новым обсягом, як напр.: *узел, дуга, круг, клин, случка* і т. д.

Як лексічны, так і семантичны неологізми можуть быти выражены єдным словом (*актив, радіація* і т. п.), або лексікалізованим споїнем двох і веце слов (*козмічна лабораторія, комплексна автоматізація výroby, ядрова бомба* і под.).

Обидва тіпы неологізмів vznikають в языку на поповніня і обновлїня лексічного фонду на поменования новых предметів, научных обявів, новых явів, новых технологій і т. п.

З того видно, же зрод неологізмів выкликують різны причіны. К основным належать:

1. **Потреба людей давати назвы новым предметам, явам, поняттям, характеристікам, діям.** Є детермінована неперерывным розвитком сполочности, економікы, ідеології, науки і культуры, технікы і výroby. Так vznikли неологізми тіпу: *протон, нейтрон, біохімія, біотехнологія, кібернетіка, луноход, ескаватор, ескалатор* і т. п. В послїднім часі прибывають новых слов главно зо сфери компютерных технологій: *гардвер, софтвер, провайдер, мейл, інтернет...*; з области телефонной технікы тіпу: *мобіл, айфон, емееска...*
2. **Потреба людей замінити уж екзистуючу назву предмета, яву, поняття, якости, характеристікы, дії і т. п. іншов, точнішов**

(преснішов) назвов, зрозумілішов або зручнішов про комунікацію. Внаслідку того в різних часовых етапах ся зъявили слова тіпу *летаadlo* (місто *ероплан*), *стевард/стевардка* (місто *летушка*), *економка* (місто уступуючого – *учтовнічка*) і много замінених назв в области банковой сфери, економії, веджіня фірм і т. д.

3. **Желаня людей назвати образно тот або інший предмет, яв, поняття, якість, характеристіку, дію і под., главно в области умельської літературы на росшыріня умельсько-образной функції.** Зато такы неологізми ся звуть **умельськыма** або **штїлістичныма**, напр.: *вітор – поганяч крутить вертулями...*; *звуккрылый желїзный птах (ероплан)*... і т. д.

Неологізми подля значїня мож розділити до дакількох лексічно-семантичных груп:

- **Сполоченсько-політична лексіка:** *рух (hnutie), ескалація, сегрегация, апартеїд, глобалізація, Европска унія, европарламент, ультраправый, ультралівый...*
- **Новы терміны зо сфери науки, літературы, умельства:** *алгоритм, біоніка, біопродукты, біотехнологія, вірусологія, біохімія, геохімія, гідробіоніка, гіпнопедія, козмохімія, радіологія, сейсмологія, семіотіка, футурологія, фотоаналіза, телеміст, різны назвы антибіотік, різны сорты телетехнікы* і т. д.
- **Виробно-технічны терміны, які vznikли наслідком новых вынайджінь, здоконалінь** і т. п., напр.: *автоматізація, електронізація, гідроаеронавтіка, козмологія, стыкованя, атомоход, ультразвукowy препараты, дефектоскопія, турбоверчіня, раціоналізація різних областей виробной технології* і т. д.;
- **Терміны споєны з воєньсков техніков,** напр.: *автоматічны сорты зброї, різны тіпы ракет, ракетометы, носителі різних тінів вооружїня (хімічне, атомове, нейтронове і под.), антиракеты, радары* і т. д.;
- **Лексіка споєна з новыма поняттями в области культурно-сполоченського обслугованя жытельства:** *коженка, ботаскы,*

різны тіпы леднічок і морознічок, высавачів, автоматічних прачок і сушічок, домашніх пристроїв і т. д.;

- **Новы топонімічны назвы** і т. д.: *Старинський водоем, Домаша, Шырава, Буковский праліс* і т. д.

Неологізмы, як і застарілы слова (архаізмы, історізмы), то катэгорія історычна. Они ся беруть як новы слова до того часу, покі нима названы предметы, явы і т. д. зістаюць новыма про хоснователів, бісідніків, покі ся повно не засвояць і не перейдуць до актывной части лексічнаго фонду языка, тогды перестаюць быти неологізмамі, напр.: *телевізор, комбайн, бар'єра, галактыка, інтэрнат, індустрыялізацыя, трактарыста* і под.

ЗАДАЧІ

1. Найдзіце в умелецкім апісі *Осінь в лісі*:

- а) поетічныя слова,
- б) неологізмы.

Осінь в лісі

Горачы літні дні сунь уж порахованы, уж сунь помалы за намі. Слово собі просіць владкыня холодных, слотавых днів – осінь. Тота часть рока ся прыкраде кажды рік в еднакім часі, але фурт з інакшав цэрэмоніав.

З приходом осені ся мініць ціла прырода, котра сі аблікаць нову – пестофарэбну робу, в котрій домінуе златожовта, сытопомаранчова, чэрвеноруда аж бордовафіялова. Мініць ся шыётко навколы нас. З теплага зеленого літа ся часом ставать холоднішы, но зато фарэбнішы час осені. Часть рока, котра про векшыну людзей не є тов найоблюбенішав. Про прыроду є барз важна, бо ся поступно прыготовлюе на тугу, холодну зиму. Восені дозривать і урода, неаддумна про наш жывот. Овоцы стромы, іці перед тым, докы цалком стратяць свою богату зелену коруну, прытягуюць зрак дїтей – то на чэрвены яблочки, то на фіяловы сливки ці златожовты брїхаты грушкы. Прырода є властно такы маляр і модна ікона. І она ся хоче попарадыты тогорічным трендом в абліканю – надівать на себе штонайвеце

фарб. Коруны стромів на самы перед міняць фарбу зо зеленой на жовту, пізніше на помаранчову аж фіялкову, а кідь прыйде першы мороз, шыётко лїсты як кібы махнутём чаровной голузкы опаде. На драгах і ходніках є растягнуты покрывець лїсты, а холодны вїтор, званы тыж і поштарь прыроды, іх роздувають кады-тады до цілого сьвіта. До долин сїдаць молга, а зубате сонічко вказуе свої послідні лучы понад вершы стромів. Але уж не грїе, чім далє є веце морозыве, зато ся такой ховать за велікы доджовы хмары. Прырода є зунована. Звірыта ся прыготовляють на зимне спань. Лісамы ся озываць зограты орхестер, котрого прїмашом є маєстатны дуб. Шуму ёго лїсты контруе трїлкованя пташачой родінкы, котра ся ховать в ёго кошатій, но помалы прорїджуючій ся коруні. Дні сунь все коротшы і коротшы, тма ся дедалє скоріше втягуе до людських обысть. По довгих літніх днях є то не барз прїємна змінa. Не є нам по дяці ані все веце і веце неадбытны вїтор, котры нам передуе і найменшу щербінку на легкім облечіню і до лїц нам нажсене чэрвену фарбу. Грать ся і з бесчїсленным множеством шарканів, што крижуют небо. Діти ся радуют, любіць ся їм веселе танцёваня на небі. К балету на неконечна велікім белавім явіску ся прыдають і дїкы гускы, а образом, котры створіли на бесхмарнім небі, нам назначають путь, котров ся поберуть за теплом на солодкоромантїчны юг, рай тепла і сонця.

Нараз ся небо затыгуе. Зачінаць ляты. Дрїбны капкы падають на стромы, з котрых вїтор здув сухы голузкы. Тоты нам праскають під ногама як суха памятка на літо. Осінь має свою атмасферу, на котру ся треба позераты зблизка. Лем тогды ёй порозуміме.

(Яна Богуська)

2. Напішце 10 неологізмів з розлічных сфер науки і поясніце іх.
3. Напішце 10 історізмів і высвітліце іх абсяг.
4. Напішце 10 архаізмів і поясніце іх.
5. Напішце 10 архаічных слов звязаных з домашніма ремесламі, які ся захавалі в памяці вашых родічів, старых родічів, старых жытелів вашого села або міста, і поясніце іх.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

1 ХАРАКТЕРІСТИКА І ПРЕДМЕТ БАДАННЯ

Перед сучаснов лексикографів кожного языка стоїть важна задача – позбериати якнайвеще інформацій о словах даного языка без огляду на їх походжіня, епоху і призначіня. На основі того мож зробиати серъёзный крок к створіню тезаурусів народных языків, што є желанём лексикографів світа.

Сучасна лексикографічна наука переживає період бурливого розвитку. Видно тенденцію к все бівшій диференціації термінологічных і лінгвістичных словників. У звязи з тым тяжко дати ходем поверхній опис вшыткых ествуючих словників, зато зробиме ходем першый крок к тому, жебы сьме представили їх основны сорты, характерістіку найвызначнішых, з котрыма ся стрічаєме почас високошкольских штудій языка, і так порозуміли значіня і роль словників у животі чоловіка.

Лінгвістика має шпеціалну дісціпліну, яка штудує теорію і практику складаня словників – **лексикографію** (од грецького *lexis* – слово і *grafo* – пишу). Лексикографія має многосторічну історію, великы скушености із складаня розлічных словників і вызначны успіхы. Як една з вызначных дісціплін сучасной лінгвістики регіструє все бівшый розвой. Помагають тому неперестанно нарастаючі міджінародны контакты, потреба помочі штудіям мало пробаданных і мало аналізованных языків народів і народностей світа з цілём наповнити научны і общокультурны потреби общества. Хоснованя математічных метод у складаню дакотрых тіпів словників збогатило теорію і практику той лінгвістичной науки.

Што є то словник? Словник – то є ушорований в алфавітнім ці тематічнім порядку список основных слов, лексикографічно оброблених. В такім приручнику є ушорований список єдиніць языка (слов, словных злук і под.) з куртыма характерістіками або характерістіками позначених ним понять, або з перекладом на другый язык. Словник є єдным із результатів когнітивного діятельства людства, яке репрезентує культуру народа.

Словники выповняють інформатівну і норматівну функцію: суть універзалныма засобами інформацій на порозуміня того або іншого яву і найточнішов конзултацій о нормах языка.⁹

Творіня словників є достъ тяжка робота, зато же лексіка є найнестабільніша ровина языковой штруктуры, котру тяжко сістематізовати, бо семантічна штруктура многозначных слов ся неустанно обновлює – слова страчають єдно значіня і зарівно приберають єдно або вещь новых значінь.

З проблемом многозначности є споєный і вопрос становліня єрархії окремых значінь, входячих до семантічной штруктуры многозначного слова. Котре значіня треба раховати за первістне, а котре за одводжене?

Лексикограф мусить брати до увагы і явы полісемії і омонімії. Не все мож легко вызначіти, коли розлічны значіня многозначного слова ся уж одчленюють і створюють новы самостатны слова.

В языку не екзістують слова ізолованы што до семантічного одношіня. Лексічны єдиніці суть споєны міджі собов сінонімічныма, антонімічныма, паронімічныма, словотворныма і іншыма одношінями. Лем браня до увагы тых многостранных семантічных споїнь міджі словами помагать до якоїсь міры правильно зачленити і описати значіня слова.

І при граматічній характерістіці слов ся лексикограф стрічать з тяжкостями. Наприклад, видова диференціація часослова є споєна з проблемом тотожности і розділности слов. Не все є легко становити, ці із змінов вида vznikать або не vznikать нове слово, напр.: *веселити – розвеселити, будувати – выбудувати, приправлєвати – приправити* і т. д.

Слово з цілов ёго сістемов значінь, з граматічныма і штілістічныма позначками, з повинным ілустрачным матеріалом творить словникову статю. Штруктура словниковой статі залежить од тіпу словника.

⁹ Бібліографію словників русиньского языка попозерай в: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньский язык*. Redaktor naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 430-434, доповнене виданя з даякыма змінами 2007, с. 433-437.

Звычайно обсягуе:

- надпис (т. є. дане слово),
- акцентологічну і граматічну характэрыстыку слова,
- штэлістычную кваліфікацыю,
- формулу тлумачыня (тлумачыня),
- выбір ілюстрацый потвэрджуючых значыня,
- інфармацыю істэрычна-этымалагічнага характэру,
- бібліаграфічную інфармацыю.

Слово, отворяюча словніковую статую, звычайна называюць **надписом** або **выходным** словам.

Найважнішав частэв словніковай статі є вызначыня ці дэфініцыя слова, ёго растолкаваня, высвітліня. В словніках ся вызначуе правільны акцент, уводзяць ся асновны граматічны катэгорыі і формы, як напрыклад у субстантывів – форма генітыва аднотнаго чісла, род і чісло; у часослов (верб) ся звычайна уводзіць від, рэфлексівнась і т. п. То суть тэв. граматічны пазначкы. На кінцы словніковай статі ся ішчы звычайна дадаюць рэзны фразеалагізмы з даным словам.

Неабходным элемэнтам кожнаго словніка є умішчыня в ным тых слов, котры хочэме паяснці (тлумачці, высвітлэвці, перекладатці і т. п.), т. зн. перачісліня тых слов, уведжэных в дажкім парядку.

2 ОСНОВНЫ ТЫПЫ СЛОВНИКІВ

Сучасна лексікаграфія выдільуе два асновны тыпы словніків:

1. **Енцыклапедычны,**
2. **Лінгвістычны** (або філаалагічны).

1. **Енцыклапедычны словнікы высвітлююць не слова, але прадметы і явы названы тымі словамі,** то значыць, же ту ся даюць асновны інфармацыі о сучаснім ставі той або іншай абласці навуцы, інфармацыі о важных падзях, вызначных асобах, явах і под. В энцыклапедычных словніках пераважаюць з частей речі **субстантывы** (назывнікы), зато

там хыбуюць пронаміна (містоназывнікы), препозыцыі (прыназывнікы), конъюнкцыі (злучнікы), партыкулы (часткы), інтеръекцыі (чутэ-слова). Є ту тых мало адъсктывів (прыдавыніків), адвербій (прысловніків) і часослов (верб). В энцыклапедычных словніках є многа **властных мен** (прызвыск пісателів, учэных, політычных дятелів, малярів, кампозытэрів і т. д., назв штатів, міст, рэк, океанів, гор і под.). Энцыклапедычны словнікы абсягуюць многа **тэрмінів** з падробным апісам іх абсягу.

Енцыклапедыі ся роздільуюць на дві групы:

- а) **універсальны,**
- б) **шпэцыяльны.**

а) К універсальным належыць такы энцыклапедыі, котры ся не шпэцыялізуюць на дажкы адну абласць пазнаня, навуцы, але абсягуюць шыроку палету абласцей (эканомія, навука, культа, політыка і т. д.). Як прыклад можэме увесці такы словнікы: *Ottův slovník naučný*; *Malý encyklopedický slovník A – Ž* (1972); *Большая советская энциклопедия* (1950 – 1958); *Příruční slovník naučný, I – IV* (1962 – 1967); *Енцыклапедыя Славенська* (1977 – 1982); *Енцыклапедыя істэрыі та культа карпатських Русынів* (2010) і т. д.

б) **Шпэцыяльны энцыклапедыі суть такы, котры суть заміраны на адну абласць навуцы,** напр.: медыцынская энцыклапедыя; літэратурна энцыклапедыя; пэдагагічна энцыклапедыя; філаалагічна энцыклапедыя і т. д.

2. **Лінгвістычны словнікы – высвітлююць значыня слова рэзным спосабам, прычым прыносяць тых дакотры інфармацыі морфалагічнаго, сінтаксічнаго і орфоэпічнаго характэру, уводзяць прыклады ёго вжываня.** Значыня слова в лінгвістычных словніках ся інтэрпрэтуе або пасереднцвом того самаго языка, або словамі другога языка. На аснове того дільме словнікы на:

а) **Аднотычны** (тлумачны, талковы, výkladové), в котрых ся высвітлюе слово іншымі словамі того самаго языка;

б) **Перекладовы,** звычайна двотычны, дэ слова і іх значыня ся высвітлююць перекладам, т. є. эквівалэнтамі іншаго языка. Окрем

двоязычных можуть бути і многоязычны словники (три, штири, пять і веще).

Лінгвістичны словники ся розділюють тыж в залежности од їх намерованя (назначіня), розміру (великості) і од способа обробліня словотворной статі. З того погляду можеме диференцовати **академічны** (цілоязыковы, многоділны/многотомны) і **курты** (приручны) словники.

Окрем того можуть бути про різны цілі створены спеціальны словники, наприклад, школьскы, туристичны і т. д.

Спеціальным тіпом суть **термінологічны словники**, часто з десятками тисяч термінів і спеціальных виразів, як напр.: словники хімічны, технічны, воєнскы, медичинскы, ядровой фізики, метеорологічны і много далшых. З области языка є то напр. словник лінгвістичных термінів, який має і русинський язык (Панько 1994).

3 ХАРАКТЕРІСТИКА НАЙОСНОВНІШЫХ ЛІНГВІСТИЧНЫХ СЛОВНИКІВ

3.1 Тлумачный словник (толковый, výkladový)

Є то може **найросшыреніший** тіп єдноязычных словників, які суть найчастіше многотомны. У тлумачнім словнику слова ся высвітлюють нелем із семантичного і граматичного погляду, але таксамо з погляду експресивного і штілістичного. Уводить ся в нїм правопис і высловность слов, а даколи і інформації етімологічного характеру. Мож там найти тыж фразеологізмы, але не як самостатны гесла, але в рамках гесел тых слов, котры суть доміантныма у фразеологічных споїнях. Тлумачный словник сучасного языка зарівно є і **нормативным**.

Гесло тлумачного словника звичайно творять **лексічны, граматичны, орфографічны і орфоепічны інформації**.

З **лексічных** на першім місті треба увести **семантику** (значіня) слова. Кідь є слово полісемантичне, до словника ся дадуть вшиткы єго

значіня: наперед **основне** (ілюстрачный матеріал на уточніня значіня і вживаня слова ся выберать найчастіше з літературных творів), потім **перенесене** значіня. В геслі дале ся дає штілістична характеристіка слова а при перевзятых словах інформація о походжіню слова. Лексічна характеристіка слова звичайно ся кінчить прикладами на функціонуваня слова у фразеологізмах.

З **граматічных** інформацій ся уводять главно **формотворны суфіксы слов і їх основны граматічны категорії**.

Орфоепічны інформації то суть правила высловности слова.

В тлумачнім словнику ся уводять і скорочіня, котры характеризують слова з погляду штілістичной класіфікації, напр.: *арх.* (архаїчне), *гов.* (говорове), *діал.* (діалектне), *застар.* (застаріле), *ірон.* (іронізуюче), *книж.* (книжне), *поет.* (поетічне), *сленг.* (сленгове), *експр.* (експресивне), *пейор.* (пейоративне) і под. В словнику за граматічныма (граматічны форми, части речі і їх основны граматічны категорії) і штілістичныма інформаціями ся уводить скорочіня назвы языка, з котрого слово або єго корінь походить: *слов.* (слово походить із словацького языка), *англ.* (слово з англійського языка) і под. Із сучасных тлумачных словників русинського языка мож спомянути 4-томный *Словарь русинського языка* Юрія Чорія (Ужгород, 2013).

3.2 Словник чужіх слов

Словник чужіх слов має **двоюку задачу: высвітлять нелем значіня, але і походжіня чужого слова**. Зато ся в нїм уводить і язык, з котрого дане слово перешло до материнського языка.

Чудже слово в словнику не все є характеризоване граматічныма категоріями, ані єго высловность ся не уводить все.

Гесло словника чужіх слов є зложене доста економічно. За объяснёваным словом в скобках ся визначіть язык, з корого походить, і такой ся высвітлить єго значіня.

В словнику чужіх слов справа ся **не диференціюють властны чужі слова і інтернаціоналізмы**. Є то традичний приступ, подля котрого в такім словнику має бути „культурна“ лексіка, т. є. тлумачіня

лексіки наук, умелцтва, техніки, výroby, соціально-політичних явів і под. Словник такого типу нігда не може быти комплетный, зато вибір слов є часто звуженный з оглядом на адресата з тзв. общов освітов.

В словнику чужіх слов звикнуть быти і референції на походжіня чужого слова: споминать ся грецький, латинський вплив, а мало ся бере до увагы народный язык, з котрого могли быти слова перевзяты, т. є. обходить ся язык-посередник, через котрый ся чужі слова дістали до языка, в котрім є словник чужіх слов зложеный. Русинський язык як „молодой” літературный язык свій словник чужіх слов не має і про практичны потреби хоснує словацький академічний *Slovník cudzích slov* (2008)¹⁰ або *Velký slovník cudzích slov* (2006),¹¹ т. є. словники близкого языка, через котрый справила до русинського языка чужі слова переходять.

3.3 Термінологічний словник

Термінологічний словник кідь ся складать як єдноязычний, ёго **задачов є охопити понятия даной сферы науки, умелцтва і под. і ростлумачіти їх.** Обсяг терміну ся ростлумачіть посередництвом дефініцій, які ся переберають з научных монографій написаных вызначныма ученыма, реномованыма в даній сфері науки. Дефініція є основным диференціальным знаком міджі терміном і говорovým словом. Термінологічний словник ся складує в алфавітнім порядку. Може быти зо сферы медицины, права, хімії, математики, фізики, лінгвістики і под.

В сучаснім русиньскім языку – з оглядом на цілорусинський языковый контекст – є дакілько термінологічних словників з розлічных наук: з области **лінгвістичной термінології**,¹² з **области біологічної, географічної, історичной, математичной, музичной, обра-**

зотворчой, фізичной, хімічної і общотехнічної термінології,¹³ **метрологічної термінології**,¹⁴ **ботанічної термінології**,¹⁵ **церковной термінології**,¹⁶ **самосправной і сполоченсько-політичної термінології**.¹⁷

3.4 Сінонімічний словник

Сінонімічний словник обсягує **сінонімічны пары і ряды слов.** Каждый сінонімічний ряд ся зачінає основным, домінантним словом. Основне значіння домінантного слова сігнализує обсяг даного ряду слов.

Розлічны слова мають розлічну кількість сінонімів. Дві слова творять **сінонімічну пару.** **Характерістичным знаком сінонімічного ряду є то, же вшыткы слова суть з той самой части речі.**

Малы сінонімічны словники суть конціпованы як просте вырахованя повных і неповных сінонімів з даного сінонімічного ряду. Повны сінонімічны словники деталніше аналізують і описують семантику і вживаня сінонімів у языку. Сінонімічний словник часто хоснують писателі, новинарі і перекладателі. Малай сінонімічний словник є выданий і в сучаснім русиньскім языку. Ёго автором є Д. Поп (Ужгород, 2001).¹⁸

13 Варга, Д.: *Словник терминов сербскогорватско-руски и руско-сербскогорватски: Биология*. Нови Сад: Покраїнски завод за издаване учебнікох, 1970; *География*, 1970; *История*, 1970; *Математика*, 1969; *Музичне виховане и подобово виховане*, 1970; *Общотехнічне образование*, 1970; *Физика*, 1969; *Хемия*, 1970; Рац, Я.: *Словник биологичних терминов и виразох (сербскогорватско-руски)*. In: *Творчосц*, 5, Нови Сад, 1979, с. 65-104.

14 Кундрат, А.: *Народні метроніми українців Східної Словачини*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, XIII, Братіслава-Пряшів, 1988, с. 393-473.

15 Čižmarová, M.: *Botanické názvy v ukrajinských nářečiach východného Slovenska*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2007.

16 Ясик, М. - Барна, І. і кол.: *Словарь русиньской церковной терминологии*. In: *Artos*, X, ч. 1, с. 17, ч. 2, с. 19, ч. 3, с. 14, ч. 4, с. 14, 2014.

17 *Rečník samoupravnih i drugih društveno-političkih termina i izraza (srpskohrvatsko-rusinski)/Словник самоуправних и других друштвено-политичних терминов и виразох (сербскогорватско-руски)*. Нови Сад: Здружене наукових и фахових перекладателюх Войводини; Секретариат за законодавство Скупштини САП Войводини и Вивершней ради Скупштини САП Войводини, 1979.

18 Поп, Д.: *Русинський синонімічний словарь из украинськыма відповідниками*. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2001.

10 Kolektiv autorov: *Slovník cudzích slov*. Bratislava: SPN, 2008.

11 Šaling, S. - Šalingová - Ivanová, M. - Maníková, Z.: *Velký slovník cudzích slov*. Bratislava: SAMO, 2006.

12 Панько, Ю.: *Русиньско-русько-українсько-словенсько-польский словарь лінгвістичных термінів*. Пряшов: Русиньска оброда - Інститут русиньского языка і културы, 1994; Кочиш, М.: *Приручни терминологийни словник сербскогорватско-руско-українски*. Нови Сад: Руске слово, 1972.

3.5 Історичний словник

Засобу слов з минулых історичных епох розвою языка захоплюють історичны словники. Жрідлом на здобывання языкового матеріалу про них суть **языковы памятки**.

В історичнім словнику ся высвітлює історія слова, час ёго зроду як лексичной єдиніці, зміны в розвою ёго семантики, модифікація ёго словотворной штруктуры, зміны в ёго звуковій подобі і под.

Слова в тім словнику суть зложены в алфавітнім порядку. Уводять ся способы їх хоснованя в памятках. Гесло має справила таку штруктуру: в титулі ся уведе дане слово, потім даколи ёго переклад до сучасного літературного языка або даколи лем ростлумачіня в даякім контексті. Суть в нїм і даны **етімологічного** характеру. В сучаснім русиньскім языку такий словник заты wydаний не був, але приносом про русиньскый язык в данім аспекті може быти 28-томный *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*,¹⁹ який представлять книжный і народный язык (40 000 слов), враховано бісіды карпаторусиньской области. Выходить од року 1994 і хронологічно надвязує на 2-томный *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.* (Львів, 1977 – 1978).

3.6 Етімологічний словник

Етімологічний словник є шпеціалнов категоріов тлумачного словника. Суть в нїм домашні слова, слова перевзяты з давных і новшых періодів розвою языка, таксамо росшырены арготізмы, але і діалектны синонімы.

Задачов етімологічного словника є пояснити походжіня слов єдного языка або цілой языковой родини. Уводять ся в нїм інформації о тім, од котрой словотворной основы є слово створене, як vznikло, яке было ёго найстарше значіня і який признак ся внїс до основы названя. Етімологічний словник дає одповідь на то, скады походять і чужді слова, котры были перевзяты до лексіки сучасного літературного языка, бо такы слова ся в словнику чужжих слов не высвітлюють.

19 Гринчишин, Д. і кол.: *Словник української мови XVI - першої половини XVII ст.* Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1994 - .

При шорованю лексичного матеріалу єдного, але главно дакількох языків до етімологічного словника економічність собі выжадує **гніздованя слов**. За базове слово ся выбере або слово, навколо котрого ся групують одводжены слова, або „праформа“ реконштруована подля законів історічно-порівнюющей граматики і новшых методів реконштрукції старшых форм анализованых слов. На їх ростлумачіня ся вживають і слова з розлічных памяток, і близкы слова з розлічных языків. К геслу ся припоюють референції на научну літературу, в котрій мож найти інтерпретацію на потверджіня знамой етімології або на непотверджіня інакшого нагляду на ростлумачіня слова.

Сучасный русиньскый язык, подобно як ани словацькый, самостатный етімологічний словник не має. Про лінгвістичны потреби русиньского языка приносный є, напр. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (Прага, 1957)²⁰ або новше vydаня того самого автора,²¹ або український академічний 7-томный *Етимологічний словник української мови* (Київ, 1982 – 2012).²²

3.7 Орфографічний словник

В орфографічнім словнику справа не є ціле лексичне богатство літературного языка, ани не тлумачить ся семантика слов. **Орфографічний словник служить на то, жебы сьме ся з нїго дізнали як правильно написати слово, значіня котрого знаме.**

Орфографічний словник обягує слова сучасного літературного языка. Кідь даный язык має ай тлумачный словник літературного языка, котрый нормалізує сучасне вживаня слов, в орфографічнім словнику лем у мінімалній мірї можуть быти інформації о тім, як слова вживати. Кідь даный язык не має тлумачный словник, тогды до гесел орфографічного словника окрем семантично-граматичных інформацій справа ся уводять ай норматівны, які мають помагати правильно вживати слова літературного языка.

Орфографічны словники ся диференціюють подля обєму матеріалу, який обягують, і подля ціля, на котрый є словник призначений.

20 Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha, 1957.

21 Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968.

22 Мельничук, О. С., гол. ред.: *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1982 - 2012.

Перший нормативний *Орфографічний словник русинського языка* на Словакії (обсяговав приблизно 42 000 слів) був виданий як самостатна публікація колективом авторів на чолі з Ю. Паньком в році 1994 і служив як єдиний з кодифікаційних приручників сучасного русинського літературного языка.²³ Надвзявав на самостатну публікацію *Правила русинського правопису* з року 1994 авторів В. Ябура і Ю. Панька.²⁴ У зв'язі із змінами правопису в році 2005, сучасний русинський правопис на Словакії нормалізує новий орфографічний і граматичний словник *Русинська лексіка* з року 2007 авторів В. Ябура, А. Плїшковой і К. Копоровой,²⁵ котрий надвзяє на нові правила правопису русинського языка з року 2005 авторів В. Ябура і А. Плїшковой.²⁶ В словнику суть у правописно кодифікованій подобі захоплені найуживаніші слова словного фонду цілонародного русинського языка. Є адресований не лем школярям основних шкіл, студентам середніх і високих шкіл, але і учителям, журналістам, писателям і многим далшым ужывателям, то значить вшитым тым, хто потребує і хоче правильно вживати русинський літературний язык в писаній формі. В правописнім і граматичнім словнику суть у правописно кодифікованій подобі захоплені найуживаніші слова словного фонду цілонародного русинського языка. Хоць в школьській практиці, журналістичній, театрній, умельцькій літературі є велике снажіння вживати што до лексіки лем літературну норму, не все ся то дотепер дарить. Хоць вживаний язык має цілонародну платность, не все як при офіційній, так і при неофіційній комунікації ся дотримують літературні норми. На сучасній етапі розвою русинського языка є іщі тяжко з істотів твердити, же дана лексема є наісто уж літературна а інша – ні. При офіційній і неофіційній комунікації часто ужыває діалектні форми або елементи іншого языка

23 Панько, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшов: Русинська оброда - Інститут русинського языка і култури, 1994.

24 Панько, Ю. - Ябур, В.: *Правила русинського правопису*. Пряшов: Русинська оброда - Інститут русинського языка і култури, 1994.

25 Ябур, В. - Плїшкова, А. - Копорова, К.: *Русинська лексіка на основі змін у правилах русинського языка про основні і середні школи з навчальним русинським языком і з навчанєм русинського языка*. (Правописный і граматічний словник). Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

26 Ябур, В. - Плїшкова, А.: *Русинський язык у зеркалі нових правил про основні і середні школи з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

(головно словацького, але і англійського, українського, чеського, російського, мадярського, німецького і ін.). Головно в теперішнім часі, кідь суть масово росшырені розлічні форми комунікативних средств, поступно ся творить окрема форма народного языка, котру вживає найчастіше, тзв. штандартна форма (штандарт). При ній часто чути і жаргонні вирази, головно з области професіонального жаргону.

Літературна форма языка бы мала быти найдоконаліша. Лемже она ся формує не десять-двадцять років, як є то в літературнім языку Русинів на Словакії, але десятки і стовки років. Хоць автори ся старають виділювати в русинськым языку языкові (ці об'єктивні) штїлы (научний, публіцистичний, умельцькой літератури і іншы), найросшыренішим є говоривий (бісідний) штїл, котрий має много сполочного із штандартнов формов языка. Зато бы ся дало повісти, же русинський язык у своїй цілонародній формі обсягує літературну, штандартну і субштандартну лексіку а окраєво тыж областну і діалектну лексіку. Также уведжений словник обсягує головно цілонародну лексіку (літературну, штандартну і субштандартну), а в малій мірі тыж областну і діалектну лексіку. До словника суть загорнуты тыж особны мена і географічні назвы.²⁷

3.8 Фразеологічний словник

У фразеологічнім словнику ся тлумачать фразеологічні єдніці, прислівки, поговорки, праностіки з лексично-граматичного і експресивно-штїлістичного аспекту. К русинському языку і єго діалектам ся вяже дакілько фразеологічних словників: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини* авторів Н. Вархоловой і А. Івченка з року 1990,²⁸ *Фразеологічний словник лемківських говірок* Ф. Г. Ступінської з року 2012.²⁹ Близкий і практичний про вживате-

27 Ближе позерай Вступне слово. Ін: Ябур, В. - Плїшкова, А. - Копорова, К.: *Русинська лексіка на основі змін у правилах русинського языка про основні і середні школи з навчальним русинським языком і з навчанєм русинського языка*. (Правописный і граматічний словник). Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007, с. 3.

28 Вархол, Н. - Івченко, А.: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Братіслава-Пряшів: СПВ-ВУЛ, 1990.

29 Ступінська, Ф. Г.: *Фразеологічний словник лемківських говірок*. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2012.

лів русинського мови є словацький малий фразеологічний словник Е. Сміешкової,³⁰ котрий зазнав декількох видань.

Окремим типом фразеологічного словника є двоязичний фразеологічний словник.³¹

3.9 Фреквенційний словник

Фреквенційний словник виникає так, як слова складаються за частотності в текстах становленого розмаху, де суть слова зазначені за частотності вживання. Сучасний русинський мови свій фреквенційний словник не має. На Словаччині перший фреквенційний словник з обсягом 9 568 слів видав Й. Містрік в році 1969.³² Слова в таких словниках суть покладені од найчастотніших – по такі, які вживаються лем спорадично. На першому місці стоять – подібно як в інших фреквенційних словниках – помітні слова, слова з загальним значенням, багатозначні слова а наостанок слова з конкретним значенням, т. є. з низьким коефіцієнтом частотності. Фреквенційні словники мають про практику своє значіння, напр. при складанні підручників і словників з мінімальних кількостей слів, при створенні перекладу. Також можуть бути помітні про дослідження теоретичних питань лексикології, наприклад на порівняння словної засоби словянських мов.

3.10 Ретроградний (інверзивний, оборотний) словник

Слова в ретроградному словнику суть закладені в алфавітний порядок од останньої морфеми даного слова, напр.: танечніця, служніця, молодіця...

Ретроградний словник має практичний ціль: допомогти знайти римуючі слова з однаковим закінченням. В області лексикології допомагає дешифрувати неповні тексти, доповнити уривки слів, на основі фрагментів тексту ідентифікувати мову, стиль або автора тексту. Окрем того

30 Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

31 Kašić, J. - Petrović, V.-Ramač, J.: *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika: srpskohrvatsko-rusinski*. Novi Sad: Filozofski fakultet - Zavod za izdavanje udžbenika, 1981.

32 Mistrík, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: SAV, 1969.

може послужити як помічник у математично-лінгвістичних дослідженнях і на дидактичні потреби.

Сучасний русинський мови свій ретроградний словник не має. В близькому словацькому мови перший ретроградний словник заклали Й. Містрік в році 1976.³³ Зафіксував у ньому 134 000 слів. Коло кожного слова є інформація про його релятивну частотність становлення в текстах, морфологічна характеристика слів, інформації про словотвірні моделі і про розподіл окремих слів і словотвірних моделей у словнику і в тексті. (Приклад з словацького ретроградного словника: *azda, gazda, jazda, garazda...*).

Академічний інверзивний словник, який може ґрунтуватися на практичних потребах русинського мови, має і український мови.³⁴

3.11 Перекладовий словник

Найрозширенішим типом перекладового словника є двоязичний словник. **В ньому слова з чужого мови за перекладаються до материнського мови, або навпаки з материнського мови до чужого.** Про автора перекладового словника найтяжче є про кожне слово знайти в материнському мови його еквіваленти про відтінки значіння у відмінних контекстах чужого мови.

В сучасному русинському мови суть найрозширеніші двоязичні перекладові словники. Дотепер були видані: русинсько-словацький і словацько-русинський,³⁵ русинсько-російський і російсько-русинський,³⁶ сербсько-русинський і русинсько-сербський,³⁷ русинсько-польський і польсько-русинський.³⁸

33 Mistrík, J.: *Retrogádny slovník slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1976.

34 Бевзенко, С. Я.: *Інверсивний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1985.

35 Панько, Ю.: *Словацько-русинський словник*. А - О. Пряшів: Русинська оброда, 2012; Hnát, A.: *Krátky rusínsky slovník*. Trebišov, 2003.

36 Керча, І.: *Словник русинсько-руський*, 2 томи. Ужгород: ПоліПрінт, 2007; *Словник русько-русинський*, 2 томи. Ужгород: ПоліПрінт, 2012.

37 Рамач, Ю. - Фейса, М. - Медеші, Г.: *Сербсько-руски словник/Српско-русински речник*, 2 томи. Нови Сад: Университет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язык и литературу, 1995 - 1997.

38 Горошак, Я.: *Słownik łemkowski-polski, polsko-łemkowski*. Warszawa: Rutenika, 2004.

Менше видавані суть вецеязычны перекладовы словники. В сучаснім русиньскім языку вышов трязычный словник русиньско-українсько-російський і російсько-українсько-русинський³⁹ і штириязычный русиньско-мадярьско-російсько-український словник.⁴⁰

3.12 Орфоепічний словник

Орфоепічний словник пояснює висловність слов на основі прийнятих орфоепічних правил. Сучасний русиньський язык на Словакії поки не має самостатный орфоепічний словник, але часточный опис нормативной висловности мож найти в уж споминаних правилах русиньского правопису (Ябур – Панько 1994; Ябур – Плїшкова 2005), у високошкольскім учебнику *Сучасный русиньський списовный язык* авторів В. Ябура і А. Плїшковой,⁴¹ а найновше в році 2012 на дану тему написала і успішно обгаїла дізертачну роботу одборна асістентка Інштїтуту русиньского языка і културы Пряшівской універзїты в Пряшові ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.⁴² Тота робота в будучности ся може стати оснований на виданя орфоепічного словника сучасного русиньского літературного языка.

3.13 Діалектний словник

Задачов діалектного словника є захопити говорув лексіку єдного окремого села, регіону або етнографічної області, але тыж спеціальних термінів у сфері розлічных ремесел і домашній

39 Поп, Д.: *Русиньско-українсько-руський и русско-украинско-русинский словарь*. Ужгород: Карпато-русский этнологический исследовательский центр США, 2007; Алмашій, М. - Поп, Д. - о. Димитрій (Сидор): *Русиньско-українсько-руський словарь*. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2001.

40 Попович, С.: *Порунальний русиньско-мадярьско-русско-украинський словарьчик/Ruszin-magyar-orosz-ukrán összehasonlító zsebszótár*. Мукачово - Будапешт: Общество имени Александра Духновича - Вид-во Етнікум, 1999.

41 Ябур, В. - Плїшкова, А.: *Сучасный русиньський списовный язык*. Пряшів: Інштїтут русиньского языка і културы Пряшівской універзїты в Пряшові, 2009.

42 Копорова, К.: *Орфоепічна характеристика русиньского языка на границі выходо-і западославянських лінгвокултурных контактів. З основных принципів русиньской висловности*. [Дізертачна робота.] Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012.

выробы. На основі того найызначнішы з той категорії словників суть: **регіональний діалектний словник, спеціальний термінологічний словник ремесел і домашній выробы і словник арготу вандровных майстрів-ремеселників і похыжных торговців**.

Регіональний діалектний словник має ціль комплексно захопити словну засобу конкретного містного діалекту. Чім є територія менша, тым легше і за куртший час мож такой словник зложыти. Ёго комплексность і точность треба відіти нелем у кількості слов, але тыж в описі граматічных і семантично штїлістічных особитостей лексікы. Гесло ся складать з таких основных компонентів: **геслове слово, ёго граматічна характеристика, інформація о сфері вживаня слова, ростлумачіня значіня слова, контекст на ілюстрацію синтаксічных одношінь з другыма словами, семантичны одношіня з другыма словами, семантичны знакы слова, фразеологічна єдніця з описованым словом**.

В цілорусиньскім языковім і діалектнім контексті є много регіональных діалектних словників, а то ці з території сучасной северовыходной Словакії,⁴³ Лемковины (Польша),⁴⁴ Закарпатя (Україна),⁴⁵ Марамороша (Румунія).⁴⁶

Спеціальны термінологічны словники мають за ціль зозбрати лексіку (термінологію) із конкретной сфери ремеселной, польно-

43 Сірка, Й. - Муличак, Ю. - Баушенко, А.: *Короткий словник говірки села Ублі*. Зіген-Пряшів: ЕХСО, 1999; Горбач, О.: *Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брїд бл. Меджилаборець (Пряшівщина)/Die Ukrainische südlemkische Mundart des Dorfes Krasnyj Brid bei Medžylaborci im Prešov-Gebiet, Ostslowakei: mit einem Wörterverzeichnis*. Матеріали до української діалектології/Specimina Dialectorum Ucrainorum, випуск 2. Мюнхен: Український вільний університет, 1973. Передрук в: Горбач, О.: *Зібрані статті*, т. V: *Діалектологія*. München, 1993.

44 Rieger, J.: *Ślownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe „Semper“, 1995; Rieger, J.: *Ślowniczek gwary łemkowskiej z okolic Grybowa Władysława Mossóczego*. In: *Slavia Orientalis*, XXXVII, 2, 1988, s. 269-288.

45 Піпаш, Ю.: *Словник гуцульського говору в Закарпатті*. Мюнхен: Іван Жегуц, 2001; Жегуц, І.: *Матеріали до гуцульського говору в Закарпатті: говірка с. Берлебаши (Костилівка) р-ну Рахів у 30-х рр. - словник із додатками*. Мюнхен, 1999.

46 Горбач, О.: *Марамороська говірка й діалектний словник села Поляни над р. Русковою (Румунія)*. In: Горбач, О.: *Зібрані статті*, т. VIII. München: Український вільний університет, 1997, с. 276-323.

господарської або домашньої výroby, напр. дротарства, гунчарства, вівчарства,⁴⁷ ткацтва,⁴⁸ домашніх посудів,⁴⁹ традиційних домашніх страв і напоїв⁵⁰ і под. Тоти сфери в давніх областях домінували і передавалися з покоління на покоління. З нашого погляду уже переважає о архаїчну або застарілу лексику, бо частина із тих ремесел зникла а з нима одышла із вживання і корешпонує лексика. При складанні термінологічних словників ся захоплює вшитко, што корешпонує з конкретних сфер роботи. **Штруктура гесла є звичайно така: наперед ся уведе діалектний термін а пак його граматична характеристика.** Даколи в селі або регіоні ся вживають на тот самий термін дублетні форми, то значить, же в геслі ся уведуть обидві. Кідь на характеристику терміну нїт достаточной словной інтерпретації, в таких словниках ся вживають ілюстрації і фотографії.

Обидва типи словників ся складають або подля тематичних областей, або за алфавітом.

Словник арготу вандровних ремеселників і подомових торговців має барз мало слов. Тайный язык кісучьких або спішських дротарів обсягує до 200 слов. Гесло словника має просту штруктуру, подобно як в регіональному словнику: наперед ся уведе основна форма арготичного слова позначена фонетичною транскрипцією, наслідуює граматична характеристика слова, а пак його літературний еквівалент. Справила ся уводить слово в контексті тайного языка. Речіня в арготі ся переложить речінням в літературнім языку.⁵¹

Окрем уведжених, екзистують і інші типи словників: **Словник писателів, Словник омонімів, Словник антонімів, Словник сло-**

47 Дзендзелівський, Й. О.: Вівчарська лексика говорів Закарпатської обл. In: *Доповіді та повідомлення Ужгородського ун-ту*. Ужгород, 1959, № 4, с. 107-112.

48 Дзендзелівський, Й. О.: Ткацька лексика українських говорів Закарпатської області УРСР. In: *Studia slavica*, 1967, т. 13, с. 181-246.

49 Ганудель, З.: Назви посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини. In: *Науковий збірник Музею української культури*, 8, Пряшів, 1978, с. 249-292.

50 Ганудель, З.: *Народні страви і напої. Лексика українських говорів Східної Словаччини*. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво - Відділ української літератури, 1987.

51 Ondrus, P. - Horecký, J. - Furdík, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk : Lexikológia*. Bratislava: SPN, 1980, с. 216-217.

вотворіня, Словник скорочених слов, Сінтаксичний словник, Словник окремих чатей речі і много далших.

4 З ІСТОРІЇ РУСИНЬСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Оригінальні лексикографічні роботи у восточних Славян ся з'являють доста скоро. Далекими попередниками словників суть такзвані **глосы**, т. є. тлумачіння значіння окремих слов прямо в текстах або на маргіналіях старих рукописних книг. Традицію пояснювати незрозумілі і малозрозумілі слова глосами староруськы писарі-книгарі перевзяли од візантійських і старославянських.

Зборники глос – глосарії – были першими і найстаршими словниковими роботами. Найстарший глосарій, в якому было 174 слов, був найджений в *Кормчій книзі* (1282). До другої половини XVI. ст. глосарії были основних форм лексикографічної роботи. *Пересопницька євангелія* (1556 – 1561) має приблизно 200 глос. Глосы были матеріалом про перші староруськы словники.⁵²

Першов памятков староруського книжкового писменства, в якій были зафіксовані лексикографічно оброблені слова із словниками, є *Изборник Святослава* (1073). Понад 400 статей той рукописної книги тлумачить малозрозумілі слова Святого Писма, літератури, факты з історії, інформації о дорогоцінних камінях.

Першов знамов лексикографічних работ є рукописний словничок *Рѣчь Жидовскаго языка, преложена на Рускую, неразумно на разоумь, и въ єванѣлихъ, и въ Ап(с)лѣхъ, и въ Псалтыри, и в Пармиѣ и въ прочихъ книгахъ*, який ся заховав ведно з рукописом зборника церковних прав і законів, переписаним в році 1282 про новгородського архієпископа Климента. Регістер того словника творить 174 слов, переложених до староруського языка з многими церковнословянськими лексичними знаками.⁵³

52 Бенько, О. Я.: Скарбниця слів. [Мультимедіальна презентація.] Доступне на <https://onedrive.live.com>.

53 Німчук, В.: „Лексис“ Лаврентія Зизанія - перший український друкований словник. Доступне на: <http://litopys.org.ua/zyzlex/zyz01.htm>.

Кідь у XIII ст. было важно высвітлѣвати значіня слова іншоязычного походжіня, то в наступних сторочах взникать потреба перекладати і тлумачіти церковнославянськы слова. У словнику *Тлькованіє неудобь познаваемомъ въ писаныхъ речемъ, понежеположены сжтъ рѣчи въ книгахъ отъ началныхъ преводникъ ово Словенскы, и ино Срѣбскы, и другаа Българскы и Гръчѣскы, ихже неудоволишиа преложити на Рускый*, який ся заховав нецілый у рукописі з року 1431, пояснюють ся церковнославянськы слова тым самым церковнославянським языком.⁵⁴

Словники з років 1282 і 1431 были не перекладовыма, але в принципі тлумачныма: в них до реєстрового слова, взятого з текстів написаных церковнославянським языком, додавав ся таксамо церковнославянський еквівалент.

Зато, же жыва бісіда была далека од языка церковнославянського, наростала потреба складати перекладовы церковнославянсько-русиньскы словники. Першым друкованым словником такого характеру є словник Л. Зизанія, який вышов главно про школьскы потреби в році 1596 у Вілнюсі під назвов *Лексис Сирѣчь Реченіа, Вькратѣ(ѣ)цѣ събранѣ(ѣ)ны. И из словес(н)скаго языка, на просты(ѣ) Рускый Діжле(к)тѣ Истолѣ(ѣ)кованы* у книжці, яка ся зачинать букварём під назвов *Наука ку читаню и розумѣню писма словес(н)скаго, ту ты(ѣ) ѿ сѣй тройци, и ѿ вѣчловеченіи г(с)дни* і різними молитвами. В словнику є 1061 церковнославянських слов з народними еквівалентами. На розділ од попередніх словників у „Лексисі“ реєстрове слово часто ся перекладає синонімічними і семантично близкими словами: *брак* – *жени(т)ва*, *веселѣ(ѣ)є*; *баснь* – *казѣ(ѣ)ка*, *слово*, *байка*; *ланита* – *лице*, *челюсть*; *ярость* – *се(р)дито(с)[ть]*, *запалѣ(ѣ)чивость* і под. При окремих словах іншоязычного походжіня уводить шыроky тлумачіння енциклопедичного типу. На розділ од інших авторів, по першыраз Зизаній завів методу уводжованя церковнославянського слова в контексті, як перший уводить паспортізацію окремих реєстровых слов по перекладі до народного языка, а таксамо ставить в словах притиски. Мож повісти, же Л. Зизаній перший в історії русиньского языка розробив і вивживав основны лексікографічны методы спрацованя

словникового матеріалу. „Лексис“ Л. Зизанія одогравав визначну роль в історії цілої восточнославянської лексікографії. Став ся прикладом і інспіраціов про авторів многих далшых словників і граматік у XVII ст. Зизаніів словник приготував ґрунт про визначну лексікографічну роботу – *Лексікон славенорусский* Памвѣ Беринды, який нелем схосновав методы Л. Зизанія, але таксамо увів до свого словника скоро цілый матеріал „Лексису“ Л. Зизанія.⁵⁵

Першы пробы лексікографічної роботи, складованя словників русиньского языка конкретно про потреби віруючих Русинів в Угорську суть зареєстрованы у першій половині XIX столітя. Лексікографічны матеріали, які приготували П. Медвецький і М. Лучкай, зістали в рукописах і к нам ся дістали лем по частях. Знаме, же главно М. Лучкай много часу присвятив складованю граматіки про своїх родаків. Як сімпатизант панславізму рекомендовав, жебы церковнославянський язык ся став сполочным літературным языком про вшыткых Славян, подобно як функціонував латинський язык у многих народів западної Европы. Народну бісіду він не поважовав за вгодну на писаня літературных творів, зато написав латинську граматіку підкарпатського варіанту старославянського языка,⁵⁶ але, з другого боку, наполягав на тім, жебы священици в церквах проповідали русиньським говором языком. На поміч їм выдав два томы своїх проповідей народным русиньським языком *Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока на поученіє народнос* (1831) а в році 1841 зложив штириязычний русиньсько-латинсько-мадярьсько-німецький словник.⁵⁷

З далшых визначных лексікографічных работ, які мали своє значіння про розвой русиньской лексікографії, русиньского народного языка і культурного жывота Русинів, треба спомянути работы слідуєщих авторів:

- РАДОЛІНСЬКИЙ, А. А.: *Словарь к первому тому собрания „Русских проповедей“* (Будин, 1853). Тот російсько-німецько-латинь-

⁵⁵ Тамже.

⁵⁶ Lutskey, M.: *Grammatica Slavo-Ruthena*. Buda, 1830.

⁵⁷ Магочій, П. Р. - Поп, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 431.

⁵⁴ Тамже.

ський словник заінтересовав у першій ряді тих священиків греко-католицької і православної церкви, які ся школювали у Відню і німецький язык знали ліпше як російський. В тім словнику хыблять слова народного говорного языка Русинів.

- МИТРАКЪ, Александръ/MITRÁK, Sándor: *Русско-мадярскій словарь./Orosz-magyar szótár* (Унгваръ: Издание составителя, 1881). При складаню словника автор выходив із своєї проросійської языкової орьєнтації і пересвідчення, же літературним языком карпатських Русинів бы мав быти язык російський. Міджі позбєраныма словами, які Митракови помагав комплетізовати І. Сильвай, в словнику была велика часть таких слов, котрым Митрак говорив „областны“, т. є. русиньскы слова, бо были росшырены лем в карпаторусиньській области а нигде інде. Слов, котры суть росшырены на далшій території – українській – подля Митрака, є в словнику барз мало. Усвідомлюючи собі єго некомплетность, высловив надію, же тот недостаток заповнить якраз wydаний новий русиньско-мадярський словник Л. Чопея.⁵⁸
- МИТРАКЪ, Александръ/MITRÁK, Sándor: *Мадьярско-русскій словарь/Magyar-orsz szótár* (2 томы, Ужгород: Уніо, 1922 – 1928). Обидва Митраковы словники історіци оцінюють за найбівшы успіхы русофільской русиньской інтелігенції.⁵⁹
- CSOPEI, László/ЧОПЕЙ, Ласловъ: *Rutén-magyar szótár/Русько-мадярскій словарь* (Будапештъ: Мадярска корольска академия наук, 1883). Словник з приближно 20 000 словами указовав на близкость русиньских діалектів з малоруськыма. Таксамо по першыраз указує на розділ міджі російським і русиньським языком, який поважує за природный про Русинів. На основі того словника Чопей сформовав нову русиньску языкову норму на базі говорного языка Долинян (комітаты: Берег, Угоча і Мараморош), найчисленішой етнографічної групи Русинів Підкарпатської Руси. Богатый

58 Csorpei, L./Чопей, Л.: *Rutén-magyar szótár/Русько-мадярскій словарь*. Будапештъ, 1883.

59 Марочій, П. Р. - Поп, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 484.

матеріал, який Л. Чопей позбєрав у словнику, доволив му коншта-товати, же „русиньскій язык є самостатный і не може ся поважувати за діалект російского“.⁶⁰ Язык Л. Чопея викликав остру критіку русофільских активістів тогдышнього і пізнішого часу, які означили автора і єго язык за інштрумент мадярізації. Без огляду на цінность словника, в яким є зафіксована бісїда Підкарпатської Руси, словник не хосновали покоління сїмпатізантів русиньской народной орьєнтації.⁶¹

- КУБЕКЪ, Эмилій А./KUBEK, Emil: *Старославянскій-оугорскій-русскій-нѣмецкій словарь/Ó-szláv-, magyar-, ruthén (orosz)-, német szótár/Alt-slavisches-, ungarisches-, russisches-, deutsches Wörterbuch zu der heiligen Schrift* (Ungvár: Unio, 1906). В порівнялнім словнику автор тлумачить понад 5 500 слов, із сїнонімами є їх приближно 30 000, враховано народной лексіки.⁶²
- БЕСКИДЪ, Н. А./BESZKID, Miklós: *Magyar-orsz szótár/Мадьярско-русскій словарь* (Пряшев, 1920). Іде о перекладовый словник, причім в російськязичній части ся уводять лем слова російского літературного языка.⁶³
- ТОРОНЬСКИЙ, Емилій/TORONSZKY, Emil: *Мадьярско-руській правничій терминологичный словарь/Magyar-ruszin jogy műszótár* (Ужгород: Товариство „Просвѣта“, 1925 – 1927); МАЧИК, К. – ЕМЕЛЬЯНОВ, А.: *Мадьярско-русскій юридическій терминологическій словарь* (Кошіце, 1928). Авторы обидвох словників были віцепрезидентами кошіцької судной табулы. Е. Тороньскій виходив „з погляду о екзістенції самостатного русиньского языка“, а К. Мачик з погляду, же „на діалекті раціоналну научну роботу не мож базувати“.⁶⁴

60 Csorpei, L./Чопей, Л.: *Rutén-magyar szótár/Русько-мадярскій словарь*. Будапештъ, 1883, с. xxiii.

61 Марочій, П. Р. - Поп, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 810.

62 Ковач, Ф. і кол.: *Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина*. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької республіки, 1999, с. 318.

63 Тамже, с. 318.

64 Тамже, с. 318.

- BOKSAY, Emil – RÉVAY, Gyula – BRASCSAJKÓ, Mihály/БОКШАЙ, Емиліян – РЕВАЙ, Юліян – БРАЩАЙКО, Мих. szerk./ред.: *Magyar-ruszin szótár/Мадярсько-руський словарь* (Ужгород: Педагогічне товариство Підкарпатської Руси, 1928). Авторы прорусинської мовної лінії в Передслові пишуть, же „зложіння і видрукування мадярсько-русинського словника ся стало актуальним главно тогды, кідь русинський язык ся став урядным языком в школах, урядах і в сполоченськім животі підкарпаторусинської інтелігенції”⁶⁵.

Карпаторусинська лексикографія з об'єктивних причин стагновала почас цілого періоду пановання тоталітарного режиму в центральній Європі, т. є. од 50-х до кінця 90-х років ХХ. ст., з винятком Русинів у бувшій Югославії. Правда, бісида Русинів на Словакії, в Польщі і на Закарпаттю была предметом бадань учених-україністів, на Словакії переважно Русинів української народної і мовної орієнтації, котры были продуктивними при записованню і видаванню словників і атласів русинської бісиды, але лем в інтерпретації як діалекту українського языка (З. Гануделёва, В. Латта, Й. О. Дзендзелівський, Я. Піерер).

Ситуація в русинській лексикографії ся змінила аж по році 1989, коли доходить ку кодифікації русинського языка на базі живої бісиды Русинів – на Словакії (1995), счаси на Україні (1999) і в Польщі (2000), ку взнику першых мовных комісій, а наслідно і русинських научных інституцій. Обновило ся видаваня в першім ряді орфографічних словників, котры ся стали основними кодифікачними приручниками у высше уведжених країнах. Наслідно професіональні лінгвісти і колективи, але і нелінгвісти, просто патріоти і любителі бісиды свого родного села або регіону, ініціативно заставляли і видавали термінологічны, перекладовы і тлумачны словники. З новодобой русинської лексикографії можеме увести слідуючі роботи:

- ПАНЬКО, Юрій і кол.: *Орфографічний словник русинського языка* (Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994).

- ПАНЬКО, Юрій: *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів* (Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994).
- ПОПОВИЧ, Стефан: *Порунальний русинсько-мадярсько-русько-український словарчик/Ruszin-magyar-orosz-ukrán összehasonlító zsebszótár*: (Мукачово – Будапешт: Общество имени Александра Духновича – Вид-во Етнікум, 1999).
- CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena: *Słowniczek tematyczny: Szkoła : Polsko-łemkowsko-angielski/Angielsko-łemkowsko-polski* (Warszawa – Legnica: Stowarzyszenia Łemków, 2003).
- CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena: *Słowniczek tematyczny: Dom. Człowiek. Przyroda : Polsko-łemkowsko-angielski/Angielsko-łemkowsko-polski* (Warszawa: Rutenika, 2004).
- CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena – SANDOWICZ-BAKOWSKA, Wiera: *Słowniczek tematyczny: Praca : Polsko-łemkowsko-angielski* (Warszawa: Rutenika, 2006).
- АЛМАШІЙ, Михайло – ПОП, Димитрій – о. Димитрій (Сидор): *Русинсько-українсько-руський словарь* (Ужгород, 2001).
- ПОП, Димитрій: *Русинський синонімічний словарь из украинськыма відповідниками* (Ужгород, 2001).
- ГОРОЩАК, Ярослав: *Słownik łemkowsko-polski, polsko-łemkowski* (Warszawa: Rutenika, 2004).
- ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава: *Русинська лексика : Правписный і граматічний словник*. (Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007).
- КЕРЧА, Ігор: *Словник русинсько-руський*, 2 томы (Ужгород: ПоліПрінт, 2007).
- КЕРЧА, Ігор: *Словник русько-русинський*, 2 томы (Ужгород: ПоліПрінт, 2012).
- ЧОРИ, Юрій: *Словарь русинського языка*, 4 томы (Ужгород, 2014 – 2015).
- АЛМАШІЙ, Михайло: *Орфографічно-орфоепічний словарь ру-*

⁶⁵ Тамже, с. 318.

синського языка : посібник на помѣч гуманітарным народным школам, журналистам, редакторам русинських изданій, каждому пишуцому по-русинськы. Ужгород: Закарпат. обл. науч.-культуролог. о-во им. А. Духновича, Языкознателна секція, 2014.

- АЛМАШІЙ, Михайло – Ухаль, Михайло: *Русинсько-російсько-українсько-латинський словарь лінгвістичної термінології* : [493 термінів]. Ужгород : Закарпат. обл. науч.-культуролог. о-во им. А. Духновича, 2014.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

1 ПРЕДМЕТ БАДАННЯ І ЗАДАЧІ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Фразеологія є наука о усталених образних і експресивних словних spoїнях (фраземах). Дословно значить „учіня о зворотах в языку ці речі” (од грецького *frazis* – *зворот*, *выслов*, і *logos* – *поняття*, *учіня*).

Фразеологія є з лінгвістичного погляду шпещіфічнов областєв у кождім языку. З погляду общо приятого ділїня языка на языковы ровины є інтегралнов частєв лексичной ровины, респ. дісципліны лексикології – науки о словах, словных spoїнях. Якраз словны spoїня суть тіпичны про фразеологію, точнїше повіджене, суть то **усталены словны spoїня**. При становлєваню шпещіфікы основной велічіны цілою фразеології ся выходило якраз з діференціяції **вольных словных spoїнь**, котры ся клали до опозиції з **усталеныма словныма spoїнями**.⁶⁶

Подля ступня овладання фразеології конкретного языка мож оцінити уровень комплексного знання чужого языка, докінця ай материнського языка. Фразеологія є молода область, на Словакії ся зачала розвивати лем в 50-ых роках 20. стороча, а приблизно у 80-ых роках ся зачало научне бадання фразеологізмів у русинських діалектах, подля тогдышнєй термінології в „українських діалектах на Пряшівщині”.⁶⁷

Розмах фразеології (при русинській фразеології ся приставиме в іншій части) настав передовшыткым тогды, кідь ся під тым понятєм перестали розуміти лем присловкы і поговоркы, означованы і як **пареміологічны spoїня** (paremiologické útvary), о котрых будеме говорити пізніше. Бадання в области фразеології лінгвісты заміряли передовшыткым на **усталены словны spoїня**, причім народны присловкы і поговоркы перестають быти в центрі їх научного інтересу. Наперек тому

66 Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 20.

67 Івченко, А.: Фразеологія українських говірок Пряшівщини на загальноукраїнському та слов'янському тлі. In: *Наукові записки 18*. Упорядник Зузана Ганудель. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993.

фразеологія є друготнов областєв языка, котра надвизує на лексикологію (попри синтаксисі).

Фразеологічна єдиниця має в будові языка шпецифічну позицію ай зато, же не vznikать штандартным способом будованя: фонема – морфема – лексема – синтагма. Она vznikать якбы переоцінінем уж єствуючого словного споїня (синтагмы) тым, же му придає нову якість, респ. нове значіння, діаметрално одлишне од попереднєго. Визначный є і факт, же якраз того нове значіння, котре є приділене уж єствуючій синтагмі, дану синтагму усталює – становлює прісний порядок лексем у ній. Тот факт викликає у лінгвістів похыбности, ці vznik фразеологізма є вопросом синтаксичным, або скоріше семантичним.

Взник фраземы ся называють **фразеологізація словного споїня**. Імпульзы на vznik фраземы (фразеологізацію) можуть быти розлічны. Наприклад, можеме їх позоровати:

- у виражіню протиставлінь **позітів – негатів**: добрый, красный (позітів) – *добрый, красный пташок* (негатів),
- у потребі дати вислов до **часословной формы**: налада – *быти в наладі*, біда – *быти в біді*, сухота, сухой – *є то всуху* (є то впорядку), *мати сухоты* (1. абстиненчний синдром у алкоголіка; 2. быти без грошей),
- у виражіню експресивности: **перебівшованя – зменшованя**: *має грошей як половы, мудрый як радіо, парадна як передня хыжа, рычить як волінь, выгучав як верьба, дурный як сніп...*

Предметом фразеології суть усталены (сталы) споїня двох або веще слов, які мають характер семантичного цілку і творять ся в процесі бісіды як готовы словны формулы. Фразеологія окрем сполочных аспектів з лексикологіов має свої шпецифічны задачі: штудує особитости штруктуры фразеологічных єдиніць і механізм створіння семантичної цілостности споєных доведна слов, визначіння прічин їх фразеологізації. Далше ся фразеологія може занимати одношінєм фразеологізмів із словами, словныма споїнями і речіннями. Часто тыж выяснює історічно-етимологічны основы фразеологізмів, де уж є страчена внуторна ясность, а занимають ся тыж розвоєм фразеологічного зложіння даного языка.

Жебы диференцовати просте словне споїня од фразеологічного, котре є обектом учіння фразеології, про такы споїня звичайно ся вжывають терміны **фразеологічна єдиниця, фразеологізм** або новіший термін – **фразема**.

2 ФРАЗЕМА І СЛОВО

На першім місцю при розуміню **фраземы** треба вычленити одношіня фраземы ід **слову**, або наспак, **слова ід фраземі**. При характерістіці одношіня фраземы як цілку ку слову задефінуєме яку фразему маме на мысли: фразему із синтагматичнов штруктуры і номінативнов (називнов) функціов. Фразему, котра є носителєм конкретного значіння, а то як цілок, причім окремы лексеми (слова) той фраземы страчають (цалком або счаси) своє властне лексичне значіння, котре мають мімо даной фраземы. Ту мож положитьи дакілько вопросов: Зістає слово і позад свого вступу до фразеологічної єдиниці і по уведжєных змінах іщі все тым самым словом? В кождім припаді фразеологізації підлігать слово єднакым змінам? Яка є функція єднотливого слова у фразеологізмі? Суть компоненты фраземы взаємно рівноцінны?⁶⁸

Є дакілько (докінця і протилежных) поглядів, коцепцій – одповідей на даны вопросы. Наприклад, єднов з коцепцій є, же слово по вступі до фраземы зістає словом лем своєв формов, але не зістає скучным, таким істым словом, як было перед вступом до фраземы. Оно ся **десемантизує**, т. є. страчає своє первістне семантичне значіння.

Інша коцепція твердить, же слово і по вступі до фраземы, хоць ай страчає, або ослаблює свою семантику, заховать сі свій „штатут“ слова. Треба припомянати, же міра страты властного лексичного значіння слова не є при вшытких компонентах фраземы єднака. Праві зато не можеме быти згодні з теоріов, же по вступі до фраземы слово страчає „штатут“ слова. Суть ту ай далшы аргументы. Высвітлиме їх на прикладі фраземы: *выточіли ня* (в значіню „розыли ня“). Писатель Осиф Кудзей дану фразему інтелігентно схосновав у своїй „байці-за-

68 Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 48.

бавляйці“ о кліщови, котрый ся скаржить, же іщі лем рано, а уж „ня выточіли“. ⁶⁹ На чім ся закладує нова образность? На первістнім значіню слова „выточіти“ (выточіти, выкрутити кліща з тіла). Можемо конштатовати, же семантичны зміны, котры ся діють у слові по ёго вступі до фраземи, суть розлічного характеру і сили, і зато не мож уважовати о цілковій десемантизації даного слова.

2.1 Ключовы (опорны) і факультативны слова фраземи

За **ключовы** слова фраземи поважаємо такы, котры мають домінантну позицію у фраземі. Даколи ся означують термінами: **фразеологічний центр, опорне слово** або **ключове слово фраземи**. Приклад: *ту-там метати очами* (причём присловник *ту-там* у даній фраземі выступлять в значіню часового одрізку – *час од часу мече очами*), *метати очами, метати погляд, метати ся на вышиткы боки, метати компліменти, метати мудры думкы...* (ключове слово **метати**).

Факультативны члени ся в єдній фраземі находять, у другій суть нагороджєны іншым членом-словом. Фразема мусить быти усталєна в обидвох подобах – з факультативным членом, ай без нёго. В послїднім прикладї, наприклад, за факультативне слово можемо покладати слово **мудры**. Фразема фунгує ай з ним, ай без нёго, респ. оно може быти нагороджєне іншым факультативным словом (*метати думкы, метати мудры думкы, метати дурны думкы*).

Ключовыма словами фраземи можуть быти:

- **часослова**: *мати філіпа, вывалёвати очі, выливати сі злость на дакім;*
- **придавнікы**: *на то треба мати добрый жалудок, то є про мене тяжка (міцна) кава...*
- **присловникы**, напр.: *люблю тя до послїднєй коруны, має добрі підрізаный язык...*

З вонкашнєй сторони ся фразеологізмы одлишують од слов тым, же складовы компоненти слов – морфємы – не суть самостатныма єдніцями речі, але компоненти фразеологізмів суть цілы слова з власт-

ныма їм формами словозміны, котры суть способны функціоновати і мімо фразеологічных споїнь.

Лексичне значінє слова і фразеологічної єдніці тыж не суть адекватны, хоць даколи міджі нима є много сполочного, напр.: *нігда = кідь верьба ябко зародить; як на горі рак свисне; выдумати сі = выціцкати/выссати з палця; скупый = за євро бы сі дав коліно вертіти...* В даных припадах сьме значінє фразем передали єдным словом, але не вшыткы значінє фразеологічної єдніці мож вытлумачіти єдным словом, напр.: *замести перед властным порогом* (навести в родині порядок), причём дана фразема може быти вытлумачєна і так: „наперед зроб порядок у себе (у своїм внутрі, у своїй родині), аж потім можеш поучовати (вказовати на хыбы) другого“. Дость подобна на першый погляд є фразема: *выносити смітя з хыжы*, але єй вытлумачінє є інакше, а таксамо ся вживать ай в інакшій ситуації. Такый фразеологізм можемо вжити в ситуації, кідь хочємо когось із членів родини (близких людей, приятелів) поучіти, же не є добрі проблеми, котры ся дотыкають лем даной комуніты (родини, групи близких приятелів, сполупрацівників) выносити, образно повіджєне, „з хыжы“, але треба їх вирішити міджі собов. Подобныма фраземами, котры бы сьме могли дати до сінонімічного ряду суть: *што ся дома наварить, то ся дома ай зьїсть; не треба райбати брудне шматя перед чужжіма*.

Хоць фразеологічны єдніці суть генетично і подля формы словныма споїнями ці речіннями, они ся якостно одлишують од сінтаксичных єдніць тым, же суть сталыма цілостныма структурами і не будують ся каждый раз подля істых сінтаксичных моделів, як є то у речінь. При класіфікації фразем із сінтаксичного погляду ся приставиме в самостатній части.

2.2 Семантичны одношіня міджі фраземами

Так як міджі лексемами або міджі сінтаксичныма коншструкциями, ай міджі фраземами суть семантичны одношіня. Маємо на мысли вєце значінь, респ. одтінкы у значіню окремых фразеологізмів. Также явы, котры суть общо знамы з лексикології, як єдною з языковых ровин, по-

⁶⁹ Копорова, К.: Невычерпный студник живой воды: Рецензия на два сборники Оси-фа Кудзея - Байки-забавляйки і Мудрость живота. In: *Русин: культурно-християнський часопис*, XIX, 1, 2009, с. 14-15.

зоруємо і при фраземах: **полісемію, омонімію, антонімію** ці **сінонімію**.

Перший з явів – **полісемія** є у фразеології наного рідшим явом, як у лексичі, не є то але яв винятковий. Слідуючі тлумачіня окремих фразем в словацькім малім фразеологічнім словнику,⁷⁰ находиме при фраземі **трафила коса на камінь** таке ростлумачіня: а) „стрітили ся двоє твердоголовы, непіддайны люде“, б) „настали комплікації, появив ся odpor“. Таксамо при фраземі **мовчати як рыба** авторка дає дві тлумачіня: а) „быти тихо, ніч не говорити“, б) „не вызрадити тайну“. Порівнюючі семантику тлумачіня а) і б) мож сконштатовати, же од першого до другого розуміня даного фразеологізма настає посун у фразеологізації. Фразеологізація ся проглублює. Но не все то так є і не все мож точно вычленили два ступні, респ. проглублюючу ся фразеологізацію од єдного к другому тлумачіню даного фразеологізма. При істых фраземах але процес фразеологізації поступив до такой міры, же первістны дві подобны фраземы ся од себе семантично аж так оддалили, же ся стали **омонімами**. Правыма омонімами суть у фразеології такы фраземы, котры ся при звуковій згоді вызначують цалком одлишнов семантиков. Суть то фраземы, котры vznikли як выслідок самостатных фразеологічных процесів, то значить, же їх характерізує одлишна образность. Такых є але в языку мало. Млацек уводить приклад, котрый в контексті русиньской фразеології тыж мож увести: **настала ей година** (в значіню „породила“...), і **настала ей (последня) година** (в значіню „умерла“...).

Наного частіше але находиме **фраземы-сінонімы**. Так як в лексичі, ай ту vznikають сінонімічны ряды фразем. Напр. на скупого (надміру шпоровливого) чоловіка мож найти такый сінонімічний ряд фразем: *дав бы сі за евро коліно вертіти; руку не отварають, жебы вітор грошы не роздув; дав бы сі палець (руку) одрубати; двараз єдно бы їв, кібы му не смерділо...* На клебетного чоловіка мож найти такый сінонімічний ряд фразем: *языком як шаблєв швыкають на шыткы боки; меле як млинок; папуля му іде, хыбаль бы до рота воды набрав...*

За фраземы-сінонімы не мож поважовати такы (тыж о клебетнім чоловікови), котры vznikли на основі єднакой образности, напр.:

має острый язык; язык го свербить; має підрізаний язык; язык як брытов; язык як прайник; не втримать язык за зубами (ту фразеологізація vznikла на основі образности сполочного компоненту – *язык*, котрый ся находить у вшиткых уведжених фраземах).

Антонімія ся не находить у фраземах так часто, як то є у лексичі. Але кідь єствує у фразеології сінонімія, треба допустити і узнати ай екзистенцію антонімії.⁷¹ Україньска фразеологія має докінця ай антонімічний словник фразеологізмів.⁷² Подобно як в лексичі, і ту vznikать проблем одлишніня антонімічных фразеологізмів од варіант єдного фразеологізма, котрый ся вживають з єднаков фреквентованостєв як позитівна верзія, і творить антонімічну пару: **метати шыткых до єдного міха – не метати шыткых до єдного міха, єм як міхом вдарений – не єм як міхом вдарений**. Такы пары фразем треба поважовати за **модалны варіанты** того істого фразеологізма. Дакотры формы мають лем негатівну форму, позитівна ся не вживають, напр.: **не охабили на нїм ани сухой ниткы, не зістало єдно око сухе...**

2.3 Сінтаксічна будова фразем

Кідь говориме о сінтаксічній конштрукції фраземы, маме на мысли передовшыткым факт, ці фразема має подобу сінтагматічного споліня, або цілого речіня. Подля того крітерія мож розділити фраземы до чотырєх груп:

а) Фразы (будова простого або складного речіня). Ту мож увести приклады таких фразем: *Поволили му нервы. Страх має великы очі. Слава му вступила до головы.* Фраземы у формі складного підрядного речіня: *Хто другому яму копле, сам до нєй лєпне.* Шпеціалным тіпом фразем суть такы, в котрых є певна лем єдна часть (главна, або підрядна часть складного речіня), а друга часть не належить до фраземы, напр.: (выразнена часть є фразеологізм) **Коруна бы ей з головы не впала, кібы пришла до нас. Ай кідь ся на голову поставиш, ай так не зробиме тото, жебы сьме тя за того пияка оддали. Іщі велє воды**

71 Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 66.

72 Калашник В. С. - Колоїз, Ж. В.: *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ: „Довіра“, 2006.

70 Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

протече корытом Лабірця (корытом Лабірця можемо ай випустити), *доки ся так стане, як вы, куме, хочете*.

б) Фразеологічны обороты (звраты) Млацек характеризує як фраземи, котры мають у своїй синтаксичній будові домінантне часослово, зрідка є то менный тіп обороту. Богатство і пестрость часословных синтагм ся переносить ай до фразеології, также vznikajúť найрозлічнішы подля синтаксичной структуры фразеологізми, напр.: *не мати дня ани ночі; мати горячу голову; зістати продавати петрушку; метати горох на стїну; шити горячов іглов...*

в) Фразеологічны выразы (úslovía) суть такы фраземи, котры не мають у своїй структурі часослова: *чортови на хосен; бой на жывот і на смерть; свячена вода* (на лік – таблетку, котра не заберать); *дурный як сніп; парадна як передня хыжа; старый як Матузалем...*

г) Мінімална фразема. Усталене словне спойня, котре є зложене з єдного (рідше з двох) неповнозначного а єдного повнозначного слова. Найвычайнішым прикладом такой фраземи суть приклади спойня приназивника з назывником: *без дебаты; до ногы (вышиткы); о волос,* або спойня часткы з назывником: *за мак; ани фука; аж поза вуха...*

3 КЛАСІФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНЫХ ЄДИНИЦЬ

У выходославянських языках (хоць ани ту, ани в інших групах языків класифікація не є єднотна), ся найчастіше виділюють три тіпы фразеологічних єдиніць:

- **Фразеологічны зрощіня,**
- **Фразеологічны цілки** (єдности),
- **Фразеологічны спойня.**

Фразеологічны зрощіня (frazeologické zrasty) – то суть семантично нерозділны фразеологічны єдиніці, у котрых цілостне значіння не є мотивоване, што значить, же не впливають із значінь їх компонентів,

напр.: *набыти оскомину; відіти вишиткых святых; колоти очі, намастити кешеню; дати сі до трумпеты* і т. д.

Фразеологічны цілки (frazeologické celky) – то суть тыж нерозділны фразеологічны єдиніці, але їх цілкове значіння є мотивоване значінєм компонентів, напр.: *закусити до языка; як кров і молоко; выносити смітя з хыжы; вывести на справну путь; біла горячка* (хворота – delirium tremens); *бабкова влада*.

Фразеологічны спойня (frazeologické spojenia) – то є тіп фраз твореных реалізацій звязаных значінь слов, то значить, же ся вытворюють із слов з ограниченыма синтаксичныма спойнями, напр.: *захмури* – *тварь, чало, оберевы; дістати* – *страх, злость* (але не мож напр. – дістати радость); *плянтати* – *ногами, языком* і т. д.

Дакотры лінгвісты (Н. М. Шанскій⁷³) вычленюють іщі ай **фразеологічны выразы** (úslovía). Дефінують їх як словны спойня, в котрых кажде слово фраземи выступлять у своїм первістнім значіню, але в данім фразеологічним виразі може мати як дословне, так ай перенесене значіння, напр.: *Добрый сусід лїпший як родина. Хто ся боїть, не сміє до ліса. Не вишито злато, што ся блищїть*. Словацька лінгвістка Будовічова означіла такую групу словных спойнь за „чекателїв на фразеологізацію“.⁷⁴ К ним належать і фразеологічны выразы номінативного характеру, котры тыж называємо **усталены словны спойня**, напр.: *робочі (працовны) успіхы; висока школа; основна школа; містный уряд* і т. д. Млацек, наприклад, під фразеологічныма виразами розумить вышиткы синтагматичны фраземи, в котрых не є часослов, то значить, же то суть розлічны менны фраземи (назывниковы, придавниковы, містоназывниковы, присловниковы), напр. *колесо історії; крокодїлячі слызы; Авгішіїв хлїв; водне в ночі; на стары колїна...*

Є тыж много других спроб класифікації, напр.:

- образно-выразны сталы спойня: *выпустити червеного когута; догорїла свїчка (дакому); свїт за вочїма* і т. д.,

⁷³ Шанский Н. М.: *Фразеология современного русского языка*. Москва: Специальная литература, 1996.

⁷⁴ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 72.

- **споїня з метафорічними компонентами:** *ябло незгоды; слызы щастя* і т. д.,

- **сталы порівняня:** *хранити як око в голові; жыти як свиня в жыті* і т. д.,

- **сталы гіперболи:** *ани каноном не пробєши; не вартый ани за зерня маку; выгучав як верьба* і т. д.,

- **тавтологічны споїня:** *свиня зістане свинєв* і т. д.,

- **споїня на базі поетічної речі:** *правда – добрі, а щастя – ліпше; хвалы до повалы, а выслідок – по землю* (обміна фраземи: *хвала до неба – кылы до землі*),

- **еліптічны споїня**, што споюють усічениы сталы споїня: *рад не рад; хоць де/коли/кады* і т. д.,

- **термінологічны фразеологізмы**, што обсягають зложены терміны науки, техніки, умельської сфери, політики і т. д.: *култ особы; атомова реакція; розпад електронів; технічне кресління; умельцький переклад; технічна література* і много далшых,

- **афористічны фразеологізмы**, што выражають обобщаючі (обєдиняючі) заключіня: *приятеля познаш в біді; дати руку до огня за дакого* і т. д.,

- **ідіомы** – то вшиты словны споїня, котры стратили внуторну форму: *была не была; шайба хопить когось; сомарьска шапка; выпаленый шваблик; до шкаменту/шукменту (цалком); курячий слїп* і т. д.

4 ЖРІДЛА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Генетічна класіфікація фразеологізмів на основі їх жрїдел, найчастіше дефінує такы жрїдла:

- присловкы і поговоркы,
- професіоналізмы, котры набыли метафорічне вживаня,
- усталены высловы з анекдот, жартів і т. п.,
- цїтаты і образны высловы із Старого і Нового завіта,

- много рємінісценції з антїчных часів,
- переклады росшырєных чужоязычных высловів,
- тзв. „крылаты слова“ з творчости писателїв,
- памятны фразы вызначных людєй.

О фразеологічных лексічных ідіомах тіпу – *впасти до ока дакому*; або о фразах, што мають організацію простых або зложєных рєчїнь тіпу: *Што посїєши, то будєши жати* і т. п., будєме подрєбнїше говорити при характерістіці русиньської фразеології.

Тєпер ся іщі приставимє при тзв. „крылатых ці окрылєных высловах“ або „крылатых (окрылєных) словах“. Суть то словны формулації, якы ся часто повтєрюють в бісїді і походять як з народной мудрости, так і з высловів вызначных людєй. Можеме їх розділити на:

а) Окремы слова, тіпу: *Еден, Олімп, Парнас, Голгофа, Полтава, Сталінград, Дукля, Колумб, Прометей, Геркулєс, Златоуст, Гамлет, Дон Кїхот, Робінзон, Плюшкін* і т. д.;

б) Словны споїня: *мєртвы душы; мєншый брат; людське мнясо; білє мнясо* і под.;

в) Рєчїня: *Дотулити ся болячого мїста* і т. д.

Пєреважна часть тых выразів, слов, споїнь і рєчїнь належить до цїлєсвітового фразеологічного богатства і суть:

1. Антїчного походжіня:

а) старогрєцького: *ахілєсова пята; гордічний узел; дамоклів меч; драконьскы заканы; танталовы муки; прокрустово ложє; сізіфовска робота* і т. д.;

б) староримського: *гола правда; грошы не смєрдять; лукульска гостина; перєступити Рубікон; лабутина пісня; мовчаня – знак согласности; Картатєн мусить впасти; чоловік чоловікови вовком* і т. д.

2. Церьковно-книжного походжіня:

а) біблійного: *выпити чашу до дна; вогняны слова; голос (глас) вопіющого в пустынї; єрихоньска труба; притча во языцєх; продати/продати ся за миску лєнчі (шошовіці, чочки); книга жывота; ман-*

на небесна; норожний камінь; на роспутях многолюдных; не хлібом единым; око за око, зуб за зуб; пісня пісень і т. д.;

б) євангелічного: алчуці і жаждуці; блудний син; вовк у вівчій скорі; злоба дня; камо грядеши; каждый камінь крічить; ловці душ; нести хрест; ани на йоту; терниста путь; тернёвый вінець; тридцять стріберных; ходжіня по муках; невіруючий Фома; Хто меч підойме, од меча загыне; Хто не робить, тот не їсть; Вишитки за єдного, єден за вишитых; Послідні будуть першыма і т. д.

3. Переклади пам'ятних висловів з чужих мов з творів визначних людей, освоєні в різних добах:

а) німецького походження: ярь (весна) народів; на крилах пісень (Г. Гайне); згните болото; договір з дияволом; Стій, минуто! (Й. В. Гете); Мавр зробив своє діло, Мавр може йти; іскра божя (Ф. Шіллер); переоціню цінностей; на тамтїм бої добра і зла (Ф. Ніцше); предмет в собі; чисте уміня; чиста краса (І. Кант);

б) французького походження: бурька в погарі води (Ш. Л. Монтескє); варфоломійська ніч (Ф. Шатобріан); Од великого до смішного єден крок (Ж. Мармонтел); Злата молодеж; Іншы часи – іншы пісні (Н. Буало); Рыцарь без страху і погани; чоловік – звірь (Е. Зола); Людська комедія (О. де Бальзак); дозерати свою загороду; медовый місяць; Вишитки жанри суть добры, окрема нудного (Волтер); Мір домам (хыжам), война палацам; зачаток кінця (Ш. Талейран); спляча красавиця (Ш. Перро); Трьє мушкетери (Діма); арешт народів (А. де Кюстін); В торбі вояка лежыть маршальське жезло (Наполеон) і т. д.;

в) англійського походження: Быти, ці не быти; Умерти – спочити (В. Шекспір); Вишитки способи добры, кідь ведуть к цілю (або: Ціль оправдує спосіб) (Т. Гоббс); Час робить (працує) про нас (В. Гладстон); Шерлок Голмс (А. Копан-Дойл) і т. д.;

г) з інших неславянських європейських мов:

- **італійського:** Дантове пекло; Ай так ся крутить; Колумбове яйце;

- **іспанського:** Дон Кіхот з Ламанчі; боївати з вітровыми млинами; Санчо Панча; пята колона і т. д.;

- **белгійського:** синій птах/синє потя (М. Метерлінк);

- **данського:** аристократи духа (Х. Стефенс); голый король (Г. К. Андерсен);

- **норвезького:** любовный трикутник (Г. Ібсен) і т. д.;

г) Дакотри крилати вирази ся зродили в **Америці** і освоїли ся поступно на інших континентах, напр.: *последній могикан* (Ф. Куцер); *стрыко Сем*; *суд Лінча*; *студена война*; *вольный/свободный світ*; *час – гроши* і т. д.;

д) Крилати вирази з фразеологічного фонду **вихідних народів**, напр.: *выпустить духа з джбану/фляшки*; *тісяч і єдна ніч*; *воскрєсіння з мертвых*; *Загороды Семіраміды*; *Кідь гора не йде к Могамедови, та Могамед йде к горі*; *Сезам, отвори ся!* і т. д.;

е) Много крилатих виразів ся перевзяло з **російської класики**, напр.: *підписане – так з плеч долов* (А. Грібоєдов); *над розбитым корытом*; *скупый рыцарь*; *злата/золота рыбка* (А. С. Пушкін); *герой нашого часу* (М. Ю. Лермонтов); *демянова юшка*; *щукую имарили до воды* (І. Крылов); *мертвы души*; *сміх через слезы* (Н. В. Гоголь); *отцєве і діти* (І. С. Тургєнєв); *влада потемку*; *жывыи трун*; *зелена палічка* (Л. Н. Толстой); *Лем бы ся дашто не стало*; *чоловік у футрі* (А. П. Чехов); *Чоловік – то звучить гордо*; *Народжений плазится ся – літати не годен* (А. М. Горькій); *великий комбинатор*; *Остан Бендер* (Ільф і Петров) і т. д.;

ж) з крилатих висловів **інших славянських мов** сі уведемо як приклад ходем назву романа Я. Гашека – *Добрий вояк Швейк* і многи други;

з) між крилатими висловами ся хоснують і фрази з давньоруських жрідел, напр. із „Слова о полку Ігорєві“: *кыраве вино*; *орати тугу*; *сїяти смуток*; *ростікати ся мыслєв по дереві*; *буйны туры за землю Руську*; *О Руська землє, уж за шеломам (гором, холмом) єсь!.. Ці не добрі бы нам, братя, зачати*;

і) інші старші суть крилати слова з **літописів**, напр.: *Іду на вы*; *Мертвы сраму не імуть*; *не заганьбме землю Руську*; *мати руських міст*; *поставити род проти роду* і много далших.

5 КУРТА ХАРАКТЕРІСТИКА РУСИНЬСКОЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

В тій характеристіці будеме виходити главно з поглядів В. Мокієнка, професора Петербургской універсіты, котрый написав вступну статью к фразеологічному словнику лемківських (т. є. русиньських) діалектів Восточної Словакії Н. Вархоловой і А. Івченка. Згодні сьме з ёго конштатацій, же особите значіння має бадання фразеології таких областей, де суть різны діалектны і языковы граніці, бо того бадання підтверджує, же фразеологічний фонд має все змішаний характер і не має якусь чисто лем народну самобытність. Фразеологія іщі веце підлігати контакту зо сусідніма языковима системами як фонетика, морфологія ці синтаксис. Зато і бадання нашої фразеології має значіння як про україністику, так і про словакістику, але тыж славистику вообще.

Русиньська фразеологія має з єдного боку свою самобытність, але з другого боку є тісно споєна зо словацьков, польсков, українськов, російсков і цілославянськов фразеологів. В сучасности, напр. є омного інтензівніший вплив словацького окружіння як в минулости, і фразеологія ся освоює барз легко. Але русиньська фразеологія має і свою самобытність, шпєцифічны знакы, детермінованы тыма самама факторами, як і русиньскы діалекты: роздробленость, одділеность од української теріторії, културы, і релігійны контакты веце прозападны як провосточны, але і захованя старых форм з праславянського і церковнославянського языка і т. д. То значить, же походжіння русиньської фразеології є дость змішане, але основу має цілославянську (як і лексіка), о чім свідчать, напр. фразеологізмы тіпу: *мати молоко на бороді; ліїє як з відра; можеме му кіл на голові тесати; не рыба, не мясо (ани рыба, ани рак); тучный як бочка* і т. д. Дакотры фразеологізмы цілославянського походжіння споміджі восточнославянських языків ся заховали лем ту, напр.: *як за ніхтём бруду, або як чорного за ніхтём*.

Находиме ту часто і сполочны знакы з остатніма восточнославянськыма языками, як напр.: *кідь верьба ябко зародить* (нігда); *як на горі рак свисне* (нігда); *рости як верьба при воді* (скоро); *лем кість і скоро* (барз худый); *мусиш велё галушок/пирогів поїсти* (не скоро ся дашто

здобуде); *сам як палець* (цалком сам); *выціцкати/выссати з палця* (выдумати); *ани пришыти, ани приплатати* (недобрі повісти або зробити дашто) і т. д.

На русиньських фразеологізмах видно довгодобый вплив словацького языка і ёго діалектів, лемже і шырший чехо-словацькый вплив, напр.: *повісти по лопаті, мащений вишиткыма мастями; выйти на мізіну; зима як в псинцю; взяти ноги на плечі; велика рыба; зачати од Адама; знати як свої боканчі (топанкы); рости як з воды; робити сі добрый день* (з дакого); *на єдно копыто; бісидовати* (лябдати) *што слина на язык принесе* і т. д.

Як знаме, словенчина впливати нелем на русиньську фразеологію, але на вишиткы языковы ровины языка. Найбогатша є з того погляду лексіка тіпу: *стром, тромф, шунка, цімпер-цямпер* і т. п., што ся проявлять і в многих фразеологізмах, напр.: *стойть як пес о пята лабу* або *бігати як пес з пробитов лабов; прийти о розум* і т. д.

Переважна часть перевзятых фразеологізмів одражать конкретны соціолінгвістичны і екстралінгвістичны явы. Є то переважно найактивніше і найчастіше ядро словацької фразеології, што треба поважовати за збогачіння русиньського языка і ёго діалектів. Реалізує ся главно через медіи, як преса, радіо, телевізія, але і театр, кіно і т. п. Суть то нелем фразеологізмы літературного словацького языка, але ай ёго діалектів, приспособены (скалькованы) русиньському языку, напр.: *выбитый як поістки; вытрясений як дєтва; піти як намыдлений блеск* і т. д. Русиньський літературный язык доповнюють фразеологізмы з єднотливых діалектів, напр.: *добитый як кінь; веселый як дрозд; як студений тріс; як кібы ся мадрагулі наїв* і др. Находиме міджі нима і менше мадярізмів (*знати як свої боканчі; пьяный як левеш; ани гуңцута філера* і т. д.) і германізмів (*як у бочці гарінтів; аж дах праскати; як зорванный гвінт* і т. д.).

Фразеологізмы можеме згруповати подля різних семантичных значінь. Як приклад можеме увести:

а) Фразеологізмы із значінём „неможности“, напр.: *кідь верьба ябко зародить; кідь ся вода догоры/д'горі вберне; кідь з яліці листок*

одпаде; кідь на долони волос вырасте; кідь камінча корінь пустить; кідь сі увіджу властну потыліцю; на святого нїгда; на судный день; на штиридцатого мая; кідь зозуля/куковка на Новый рік закукаты; як море высохне; кідь на носі верба вырасте; як мертвый з гробу встане і много далшых.

б) Много фразеологізмів (може найвше) має значіння порівняння, напр.: *высокий як верба; необрубанный як граб; позерати як вывїрка; позерати як вовк; як у кобылі кышок; глупый як цап; має волося як кібы перун стрїлив до кефы; трїскаць як перун до березы; вырїхтовати ся як чорт на Русаля; бояти ся як чорт свяченой воды; мудрый як Соломоновы ногавїці; опив ся як сирота на Великдень; перевести/обаламутити як фїнанц козу і много далшых.*

в) Далшый способ групування фразеологізмів подля вжытых ключовых назывників, часослов і інших частей речі, напр.: „дверї“: *давати палці міджі чужді дверї; тїсно, же дверї не мож втворити; за каждым фалатком хлїба треба дверї отворяти; забыти за собов дверї заперти; заперти дверї (за дакым); кібы іщі єден пришов, та дверї не запреш; копытами дверї підперти; мати папулю як дверї і т. д.*

Фразеологія містить в собі народну мудрость, многосторїчну скушеность, позорованя і коментованя живота, сконцентровану до мудрых фраз з різних областей живота. Русиньска фразеологія не є іщі достаточно описана. Окрем публікацій З. Гануделёвой, словника Н. Вархоловой і А. Івченка, котры не охоплюють цілу область русиньских сел Словакії, треба продовжувати в збераню тых народных мудростей і зачати порівнєвати фразеологізми нашої области з фразеологізмами Закарпатської области України, Лемковины і інших областей, де жыють Русины і спробувати створити цілорусиньскый фразеологічний словник, што бы помогло ліпше познати і порівнати цілый восточно-славянський ареал в области фразеології.

6 ПАРЕМІЇ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

Фразеологічне богатство каждого языка є різнорode. Попри традиційнім діліню фразем (зрощїня, цілки, выразы) суть в языку і шпещіфічны сорты словных споїнь, котры стоять на граніці фразеології.

Позорность заслугують передовшыткым такы группы усталеных словных споїнь, котры были і в минулости розлічно інтерпретованы з погляду самой фразеології. Бісїда є о **пареміологічных цілках**, а тыж о цілках **непареміологічного** характеру. З пареміологічных цілків найзнамішы суть **присловкы, поговоркы** (porekadlá) і **праностікы**, тыж усталены **прірївнаня, крылаты выразы**.

Сама назва **пареміологія** має вше характерістік. Належать ту малы фолклорны жанры, котры мають своє властне значіння в рамках окремых культур. Тоты основны пареміологічны формы мож зачлєнити до фразеології лем в єй найшыршїм розумїню слова, а то як релативно вольный компонент той области.⁷⁵ Окрем пареміології предметом баданя фразеології суть ай усталены споїня непареміологічного характеру. Тыж треба сконштатовати, же фразеологія не охоплює баданя цілого пареміологічного фонду, напр. таких форм пареміології, як суть гаданкы, анекдоты і под. З другого боку, пареміологія не може до свого фонду зарядити, напр. выразы фолклорного походжіня, котры не суть окремим жанром, але суть уж лем языковым выражїнем.

На основі высшеуведженого мож сконштатовати, же пареміологія і фразеологія суть дісціплїны, котры ся на дакотрых місцях перекривають в области своего баданя (в присловках, поговорках, праностіках), але мають і свій властный предмет баданя.

6.1 Присловкы і поговоркы

Подля дакотрых бадателїв до фразеології належать лем присловкы, зато же ся можуть розумїти як в прямім, так і в перенесенім значїню. Поговоркы такый характер не мають. Но суть і цалком опачны

⁷⁵ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 126.

погляды, а то, же і поговорки суть інтегралнов частёв фразеології. В новших роботах ся вопрос присловок і поговорок рішить так, же в обидвох ся становлює фразеологічна основа, респ. фразеологічне ядро, навколо котрого ся групують вольнішы контекстовы компоненти.⁷⁶ Про лінгвістів але є важный і вопрос, як розрізнити присловку од поговорки. Сучасна теорія (нелем фразеологічна, але ай лінгвістична або і народописна) приймає тезу, же присловки і поговорки суть якбы екстрактом (концентратом) народной мудрости, скушености, котры мають образный характер. Розділ міджі нима є в тім, же присловки представляють нелем образну мудрость народа, але мають і дідактичну (поучну) функцію, поговоркам в тім одношію дідактизуюче послання хыбить. Граніця міджі присловками і поговорками не є єднозначна, бо даколи мають (хоць і непрямо) поучный характер ай поговорки: *Мы за вовка, а вовк за дверями* (поговорка). *Родины як вербины, лем никого свого* (поговорка). *Кум не кум, з черешні долов* (поговорка). *Од роботы коні дохнуть* (поговорка). *Пес ся не стече з біды, але лем з розкошу* (присловка). *Скупый двараз платить, лінивый двараз ходить* (присловка). *Мала грудка – самый сыр* (присловка). *Велё товкачів мало каши натовче* (присловка). *Лем там горазд, де не є нас, а там де мы, всягды дость біды* (присловка). Розділ міджі присловками і поговорками мож відіти скоріше в тім, ці ся в них поучный замір висловлює, або сі го мож лем додумати.

6.2 Праностікы

Характерізують ся як усталены фолклорны виповіді, котры vznikли на основі довгodobого позорованя природы і колобігу жывота в природі. Старша фолклорістика підкреслєвала прогностічний характер праностік, но тот знак не є типічным знаком вшитых праностік. Фолклорісты ділять праностікы на три группы (К. Палковіч⁷⁷), дакотры лінгвісты на штири (А. Меліхерчік⁷⁸) группы. Кідь рахуєме з тематічны-

ма і комунікатівныма шпеціфікама, предпкладають ся ходем штири группы праностік:

а) **Таки, котрыма выядрюєме просте позорованя (обсервацію) часового річного ціклу в природі**, напр.: *На Миколы – сніг по колы. По Петрі, тай по теплі. Їлій пророк – насилав ся до угорок. Май – в стодолі рай.*

б) **Таки, котрыма ся висловлює конкретна рада, што ся тыкать робот на полю**: *На Марка – угорки до ярка. Май – коровам дай.*

в) **Таки, котрыма ся на основі позорованя природы висловлює даяка рада до жывота**: *На святу Катерину сховай ся під перину.*

г) **Таки, котрыма ся висловлює даяка прогноза**: *Медардова капка штиридцять днів капкать. Много снігу, мало сіна.*

Праностікы суть цалком шпеціалным пареміологічным жанром. Суть то шпеціфічны сорты присловок і поговорок, котры ся визначують тематічным замірянём на природу і живот в ній. В тім одношію треба підкреслити, же праностікы обсягують в собі **пряме значіння**, а то в своїм ядрі, напр. *Май – в стодолі рай* (праностіка ся досправды односить к ярнёму місяцю – маю), або *На Миколы – сніг по колы* (на Миколы – в зимі). Праностікы ся зато розумлять як фраземы, котры стоять цалком на краю, ба аж на граніці фразеології, респ., іщі частіше ся розумлять як вирази, котры ся ід фразеології лем приближують.

З дакотрых далшых пареміологічных форм, котры, подобно як праностікы стоять на граніці фразеології, мож спомянути **сентенції, гномы, афорізмы**. **Сентенції** суть строго формулованы общі думкы, або нравны прінціпы, котрых бы ся мав чоловік у своїм животі притримувати. Кідь ся такий нравный прінціп висловлює віршованов формов, їднать ся о **гному**. Обидві тоты формы мають близко к необразным (гномічным) присловкам. Граніці міджі нима не суть але певны. Сентенції і гномы ся часто стають жрідлом новых присловок, або і фразем, але самы граніцю фраземы не перекрочать. Подобну характерістіку можеме дати ай **афорізму**, котрый є таксамо умелым вытвором. Шпеціфічным знаком афорізму є фігльєвность аж іронія, субектівность і строгость у виражію орігінальной думкы. Таксамо ай

76 Мокиенко, В. М.: *Славянская фразеология: Учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»* 2 изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.

77 Palkovič, K.: *Paronymá v slovenčine*. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/79, с. 133-137.

78 Melicherčík, A.: *Slovenský folklór*. Chrestomatia. Bratislava: SAV, 1959.

афоризми, як саме вище констатували, стають ся джерелом нових фразем, але самі межі фраземи не перевищують.

ЛІТЕРАТУРА

Батюк, Н. О.: *Фразеологічний словник*. Київ: Радянська школа, 1966.

Вархол, Н. – Івченко, А.: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів: СПВ – ВУЛ, 1990.

Večerka, R.: *Základy slavistiky a rusistiky*. Brno, 1987.

Habovštiaková, K. – Krošáková, E.: *Frazeologický slovník. Člověk a příroda vo frazeologii*. Bratislava: Veda, 1996.

Ганудель, З.: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини*, 3 томи. Братислава – Пряшів: СПВ ВУЛ, 1981 – 1989; Prešov: Exco, 2001.

Ганудель, З.: До структури та семантичної класифікації фразеологізмів села Пихонь. In: *Народний календар*. Пряшів: КСУТ, 1985.

Horálek, K.: *Úvod do studia slovanských jazyků*. 2. vyd. Praha, 1962.

Horecký, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 1989.

Дзензелівський, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*, 3 томи. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958 – 1993.

Даже, Л.: *Деловая письменность Русинов в XVII-XVIII веках: словарь, анализ, тексты*. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia*, 4, Nyíregyháza, 1996.

Dolník, J.: *Lexikológia*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003; 2. vyd. 2007.

Zátorecký, A.: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava, 1965.

Івченко, А.: Фразеологія українських говірок Пряшівщини на загальноукраїнському та слов'янському тлі. In: *Наукові записки*, 18. Упорядник Зузана Ганудель. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993.

Калашник, В. С. – Колоїз, Ж. В.: *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ: „Довіра“, 2006.

Korečný, F.: *Základní všeslovenská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

Копорова, К.: Міждіяязыкова омонімія як вплив міждіяязыковой інтерференції. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2013*. Ed. K. Koporová. Prešov: ÚRK PU, 2013, с. 163-170.

Копорова, К.: Невычерпный студник живой воды: Рецензия на два сборники Осифа Кудзея - Байки-забавляйки і Мудрость живота. In: *Русин: культурно-християнський часопис*, XIX, 1, 2009, с. 14-15.

Латта, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів: СПВ - ВУЛ, 1991.

Лизанець, П. М.: *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья : Венгерско-украинские межъязыковые связи*. Будапешт: Издательство академии наук Венгрии, 1976.

Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык* Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007.

Melicherčík, A.: *Slovenský folklór*. Chrestomatia. Bratislava: SAV, 1959.

Мельничук, А. С., ред.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: Наукова думка, 1986.

Мельничук, О. С., ред.: *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*. Київ: Наукова думка, 1966.

Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 2. vyd. Bratislava: SPN, 1984.

Мокиєнко, В. М.: *Славянская фразеология : Учеб. пособие для вузов по спец. „Рус. яз. и лит.“* 2 изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.

Общезакарпатский диалектологический атлас, 6 вып. Скопје-Кишинев-Москва-Warszawa-Bratislava-Budapest, 1989 – 2002.

Orgoňová, O. – Bohunická, A.: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. 2. vydanie. Praha: Columbus, 2012.

Palkovič, K.: Paronymá v slovenčine. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/79, с. 133-137.

Панько, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994.

Панько, Ю.: *Русинсько-русько-українсько-словенський словник літвістичних термінів*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994.

Плющ, М. Я.: *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа, 1994.

Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

Супрун, А. Е. – Калюта, А. М.: *Введение в славянскую филологию*. Минск, 1981.

Трубачев, О. М.: *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Москва: АН СССР, 1974.

Udvari, I.: *Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. Századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995.

Udvari, I.: Карпаторусинські букварі з XVIII століття. In: Zoltán, A., szerk.: *Nyelv, stílus, irodalom : köszöntő könyv Péter Milály 70. születésnapjára*. Budapest, 1998, с. 579-587.

Фонтанський, Г. – Хомяк, М.: *Граматика лемківського языка*. Катовіце, 2000.

Франко, І.: *Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. ТОМ I – 3*. Львів, 1901 – 1910.

Čižmarová, M.: *Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník*. Prešov: FF PU, 2002.

Čižmarová, M.: *O ukrajinskej a slovenskej frazeológii. Komparatistický náčrt*. Prešov: Filozofická fakulta PU, 2002.

Шанский, Н. М.: *Фразеология современного русского языка*. Москва: Специальная литература, 1996.

Ябур, В.: Дакотры знакы русинських діалектів Словеньска в порівнянню з руськими і українськими діалектами. In: *Народны новинкы*, IV, 32 – 33, 1994, с. 5-6.

Ябур, В. – Панько, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 1. класу середніх школ*. Пряшів: Русинська оброда, 2002.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 2. класу середніх школ*. Пряшів: Русинська оброда, 2003.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 3. класу середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2004.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 4. класу середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык в зеркалі нових правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

Ябур, В. – Плішкова, А. – Копорова, К.: *Русинська лексика на основі змін у правилах русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

Ябур, В. – Плішкова, А.: II. Літературный язык. Пряшівска Русь. In: Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej*, 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007, с. 147-209.

Ябур, В.: *Русинський язык (выбраны капітолы)*. Пряшів: МПЦ, 2002.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Сучасный русинський списовный язык*. Prešov: ÚRJ, 2009.

II. СЛОВОТВОРІНЯ

1 ТЕОРІЯ ТВОРІНЯ СЛОВ

1.1 Діліня засоби слов (словной засоби) з погляду утворености

Словна засоба языка (лексіка) є отворений комплекс єднословных і вецесловных лексічных єдиніць. З їх помочов чоловік як член той або іншой языковой громады охоплює реальный або віртуальный мімоязыковый світ. Называня (nomeninanie) є основный способ, яким познаваючий чоловік інтелектуально приймає окремы явы світа – ці в процесі їх познания, або в процесі їх творіння. Названя є зачатком (*Што то є?*) і завершінєм (*То є...*) познания як акту і процесу. То значить, же **лексічны єдиніці (лексемы) суть основными інструментами (prostriedkami) вербалізації познаного.**

Лексема є основный языковый знак. Складать ся з вонкашнєй форми (десігнатора) і штруктурованого обсягу (десігнату). **Вонкашню** форму творить ряд **фонем**, реалізованих в устній комунікації в подобі ряду гласок а в писмовім прояві як ряд **графем**. Так характерізований обсяг лексемы звичайно называєм **лексічным значінєм**.

Лексічне значіння може у свідомости носителів языка выступати як внуторно неросчлененый, респ. єго росчлененость не мусить быти языковима інструментами назначена. Обсяг лексем *ягода, слон, високий, добрый, спати, завтра, три, што* і многих іншых перціпієнт розумить як цілок і не потребує знати, чом є десігнанором (назвов) даного десігнату (обсягу) якраз тот, а не інакша вонкашня форма. То значить, же про нєго нїт причінного одношіня міджі десігнатом (обсягом) і десігнатором (назвов), т. є. не кладе собі вопрос, напр. „Чом слон має назву слон?“ Одношіня міджі десігнатом і десігнатором ся розумить як **любовольне**, респ. арбітарне, а слово як **немотівоване**.

На розділ од уведжених лексем, слова, напр. *ягідка, слоніця, зависокий, недобрый, поспати, завтрашній, третій, хоцьшто* і т. д., але ай *ягодовий, слонячий, вишка, подобріти, заспаний, дозавтра, тройка, штото* і т. д., перціпієнт може розуміти як носителів внуторно росчленених обсягів, причім тот росчлененость є назначена

окремыма языковима інструментами. Слово *ягод-ка* своєв **формов і значінєм** указує на слово *ягода*, але сучасно ся одбидвома компонентами од нєго лишить (*ягод-ка* = мала ягода). Подобно *слоніця* = саміця слона, *зависокий* = надміру високий і т. д. При тых словах уж вопрос „Чом дане слово ся зве так?“ має змысел, одношіня міджі десігнатом (обсягом) і десігнатором (вонкашнєв формов) мож высвітлити, новы слова суть з боку значіння і форми **мотівованы** іншыма словами. Їх екзистенція є основана на принципі **словотворной мотівації**.

Єднословны лексемы суть будь словотворно **немотівованы**, або **мотівованы**. Чеський лінгвіста Віліам Матгезуїс назвав **немотівованы** слова терміном **значковы** (суть то як кібы наліпки або значки называного яву), **мотівованым** дав назву **описны** (названий яв коротко описують).¹ Мірка заступлїня обидвох тіпів слов у розлічных языках є розлічна. В языках флективного тіпу, ку котрым належить переважна часть славянських языків, є мірка заступлїня значковых і описных слов у словній засобі приближно 1 : 2, т. є. єдну третину творять слова значковы а дві третини слова описны.

Слова з ядра словной засоби, т. є. найфреквентованішы, котры знають і вживають вшиткы носителі языка, суть переважно **немотівованы**. Зато переважно они суть базовима (мотівуючіма) словами (**мотівантами**), од котрых ся творять мотівованы слова (**мотіваты**).

Приклады уведжених выше указують, же на порозуміння і ефективного вживаня єднословных лексем не треба, жебы были словотворно мотівованы. Значить, же словотворна мотівованость описных слов є **надбыточным (редундантным)** явом. Але має своє значіння при переданю лексічного значіння менше знамых або менше фреквентованих слов. Кідь ся при порозуміню даякого тексту перціпієнт стрічать зо словом, котре передтым не знав, може холем згруба становити єго значіння з єго словотворных компонентів, кідь тоты корешпондують зо словами єму уж знамыма, порів. напр. слова *говорця* (тот, хто за дакого говорить), *передновембровый* (такый, котрый ся став перед новембром), *одзатковати* (вытягнути затку). То значить, же словотворна мотівованость приносить „главну інформацію“, т. є. счаси назначує

1 Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 24.

лексичне значіння слова доты, покы то є потребне, т. з. покы ся слово не стане знамым і не значне ся часто вживати, же „помічници“ словотворного назнаку лексичного значіння страчають в нїм свою функцію. В такім припадї словотворна мотивованість слова поступно слабне, а може ся і стратити – настає **демотивація** лексеми.

Кажде словотворно мотивоване слово переходить цікличним процесом од мотивованости к немотивованости, тзв. **демотивачным циклом**. Мотивованість і немотивованість лексем суть два крайны полы, міджі котрыма є ряд міджіступнів. Од немотивованых слов ся одводжують словотворно мотивованы слова; спочатку їх словотворне значіння совпадать (кгує са) з лексичным значінєм (*двойевровка* – двойєврова монета, *руськопотоцькый* – звязаний з Руськым Поток, *одвапнити* – збавити вапна і ін.). В процесі хоснованя слова в контексті ся єго значіння мінить, лексичне значіння ся од словотворного одхылять і набывають над ним перевагу, іде о тзв. **лексикалізацію** (*сердце* → *сердечный*: „милий, приятельский, щірый“). Тото прикриття мотивачных одношінь може піти аж так далеко, же лексичне значіння слова ся ставать до протикладу із значінєм єго словотворных частей (компонентів). Наприклад, слово *добродруг* в сучаснім языку не має значіння корешпондуюче з єго компонентами („добрий друг“), але має значіння „побігайко, авантюжник“ – з пейоративным зафарблінєм.

В довшім часовім періоді можуть настати і формалны одхыліня в порівнанню з мотивуючим словом, то значить же мотивованість слова слабне, або може і цалком зникнути. У многих слов уж лем етимологічна аналіза може одкрити їх первістну мотивацію: *стіл* (первістно корешпондовало зо словом *стелити*), *стром* (корешпондовало зо словом *стырмый*), *корыто* (корешпондовало зо словом *(с)кора*). Тота **страта формального і семантінчого одношіня** міджі мотивуючим і мотивованим словом ся зве **демотиваціов**. Слова як *стіл*, *стром*, але напр. і *дар*, *корыто*, *мотуз* і др. были первістно (генетічно) мотивованима, але в сучаснім языку (сінхронно) суть уж немотивованы. Міджі мотивованима і цалком демотивованима лексемами є много слов, котрых мотивачны одношіня суть в сучасности веце або менше неясныма, т. є. проявлять ся на них бівший або менший розпор міджі генетічнов і сінхроннов мотиваціов.

Демотивація ся може проявити:

- **на уровни формы:**

- хыбить мотивант, напр.: *вівторок* (порів. рос. *второй*),
- первістный мотивант ся высунув на периферію засобы слов, напр.: *гудак*, *гудаци* (часослово *гудати* днесь ся рідко вживають),
- формалны елементы словотворной штруктуры ся стали нежывима, напр.: *костра*, *мертвола* (первістны суфіксы -ра, -ола ся заховали лем в мало словах);

- **на уровни значіння:** лексичне значіння слова ся веце або менше одхыляють од значіння сінгалізованого єго словотворными компонентами. Напр. *столярь* не є лем „особа, яка выраблять столы“, *писатель* не є лем „особа, котра хоцьшто пише, *головный* не є „такый, котрый ся дотыкать головы“, але „найважніший, основный, центральный“ і т. д.

Демотивація є часто наслідком довгодобого частого хоснованя слова, єго бівшой фреквенції, єго поступного переходу до центра словной засобы. Тым ся до словной засобы дістане далше немотивоване слово, котре ся стає оснований про взник новых словотворно мотивованых слов. Рoste єго **мотивачный потенціал**, т. є. способность быти основным словом на творіня новых, зась словотворно мотивованых лексем. Так напр. субстантивум *обчан* ся стало мотивантом слов *обчанка*, *обчаньский*, *обчанство*, *обчаньско-правный*; слово *громада* ся стало мотивантом слов *громадный*, *громадян*, *громадка*.

Словотворна мотивація є одношіня принайменшім міджі двома лексемами – мотивантом і мотиватом. Пару лексем звязаных мотивачным одношінєм называє **мотивачна пара**. Лексему, ку котрій в сінхроннім плані не мож прирядити мотиванта, не мож поважовати за словотворно мотивовану. Правда, найдеме сітуації, в котрых нераз не мож ясно становити ани мотиванта, ани смер мотивації. Тогды собі мож помочі дакількома правилами, і хоць треба памятати, же ани єдно з них не платить абсолютно і без вынятків.

1. Формалне правило

Формалне правило говорить, же з двох морфематічно і семантічно корешпондуючих слов є **мотивованим** тото слово, **котре є од**

другого холем о єдну словотворно релевантну морфему богатше.

Наприклад: слово *ніж-Ø* ся складать з корінёвой і релачной морфемы, к нёму близке слово *нож-ик-Ø* (малый ніж) з корінёвой, дерівачной і релачной морфемы. Можемо повісти, же сігналом одлишного значіня є дерівачна морфема *-ик*, о котру є слово *ножик* богатше. То значіть, же слово *ніж* є **мотівантом**, слово *ножик* є ним **мотівоване**. Мотівачне одношіня мож міджі нима назначіти так: *ніж-Ø* → *нож-ик-Ø*, респ. лем *ніж* → *ножик*, бо єднака релачна морфема в обидвох словах не сігналізує нияку одлишность в значіню міджі нима, значіть є словотворно ірелевантна.

2. Семантичне правило

Семантичне правило говорить, же з двох морфематічно і семантично корешпондуючих слов є **мотівованим** тото слово, **котре є од другого холем о єден семантичний або функчний признак богатше**.

Наприклад: слово *ножик* є од слова *ніж* богатше о семантичний признак „малый“, то значіть, же є ним і семантично мотівоване. Слово *сій-ба* называть тоту істу дію як часослово *сїяти*, але навйше є носителём семантичного признаку „субстанчность“, зато є к часослову як „природному“ названю дії секундарне, то значіть, же є ним мотівоване. Мотівачне одношіня мож назначіти: *сїяти* → *сійба*. В обидвох прикладах богатше морфематічне зложіня мотівата в порівняню з мотівантом корешпондує з ёго бівшов семантичнов, респ. функчнов богатостёв.

3. Правило семантичної пріоріты

Правило семантичної пріоріты говорить, же в припадї незгоды морфематічної і семантичної богатости близких (корешпондуючих) слов (тотожна кількість словотворно релевантных морфем, або єдно слово є богатше морфематічно, друге функчно-семантично), пріоріты має семантичне правило; **мотівованим** є тот член мотівачной пары, **котрый є семантично богатший або функчно секундарный**, і хоць бы був другый член морфематічно богатший.

Наприклад: Часослово *з-мін-и-ти* має о морфему веце як діёвый назывник *з-мін-а*, але субстантів є функчно веце затяженный (порів.

сїяти – *сійба*), зато є часослово мотівантом а субстантів мотіватом: *змінити* → *зіміна*. Але в парї *жен-и-ти ся* – *жен-а* смер мотивації є опачный, затоже часослово є семантично комплексніше: *женити ся* „брати сі (дакого за) жену“. Мотівачне одношіня мож назначіти так: *жена* → *женити ся*.

4. Штілістічне правило

Штілістічне правило говорить, же з членів мотівачной пары є **штілістічно беспризнакова лексема мотівантом, лексема з будь-яким признаком** (експресівным, штілістічным, теріторіалным, темпоралным) – ёго **мотіватом**.

Наприклад: в парах *жена* – неутралне слово, *жінча*, експресівне, *тужыти* – неутралне, *туга* – поетічне – суть штілістічно неутралны лексеми мотівантами а слова з конкретныма признаками ся розумлять як нима мотівованы. Мотівачне одношіня мож назначіти: *жена* → *жінча*, *тужыти* → *туга*.

5. Правило взаємной мотивації

Правило взаємной мотивації говорить, же кідь дві слова семантично і морфематічно корешпондують, притім ани єдно не мож поважовати за богатше, респ. комплексніше як друге, предпкладаєме їх **взаємну мотівованость**.

Наприклад: субстантівы *сепарат-ізм-Ø* і *сепарат-іст-а* мають єднаку кількість словотворно релевантных морфем. Їх значіня мож высвітлити взаємнов мотиваціов: *сепаратізм* є „пересвідчіня сепаратістів“, *сепаратіста* є „сімпатізант сепаратізму“. Зато ту маєме пару звязану одношінём взаємной мотивації: *сепаратізм* ↔ *сепаратіста*.

Єднословны лексеми суть переважно залучены до одношінь словотворной мотивації: суть або мотівантами, або мотіватами, респ. мотіватами і мотівантами сучасно. Напр. в тройці лексем *образ* → *образок* → *образковый* є слово *образ* сіхронно немотівоване а є мотівантом слова *образок*; тото слово є ёго мотіватом, а сучасно є мотівантом адъєктиву *образковый*. То значіть, же мотівачна схема тых слов ся взаємно одлишує:

- Субстантив *образ* має мотівачну схему: *Л* →
- Слово *образок* має мотівачну схему: → *Л* →
- Слово *образковый* має мотівачну схему: → *Л*

• Але напр. слова *марабу* (сорта боцяна), *манна*, *манчафт* і ін. в русиньскім языку не суть словотворно мотівовані, ані самі не суть мотівантами других слів. Тот їх знак мож назначіти мотівачнов схем *Л*. Таких слів є в русиньскім языку барз мало, творять може 4% словной засоби, суть то переважно слова з периферії словной засоби, перевзяты або застарілы.²

2 ОСНОВНЫ ТИПЫ СЛОВОТВОРНОЙ МОТИВАЦІЇ

К основным типам словотворной мотивації належать:

а) Беспосредня (bezprostředná)/спосередкована (sprostředkováná) мотивація: в ряді слів *співати* – *співак* – *співачка* є між слів *співати* – *співак* і *співак* – *співачка* одношіня беспосередній мотивації, між слів *співати* і *співачка* є одношіня спосередкованої мотивації.

б) Выходна (východisková)/невыходна (nevýchodisková) мотивація: в тім істім ряді слів є між слів *співати* – *співак* одношіня выходной мотивації (словотворно немотівоване слово *учіти* є на зачатку словотворного ряду), між слів *співак* – *співачка* є одношіня невыходной мотивації (обидві слова мають своїх мотівантів, т. є. ані єдно з тых слів не стоїть на зачатку словотворного ряду).

в) Єдина/повторна (víacnásobná) мотивація: *співати* → *співак* є єдина мотивація – мотіват *співак* має єдного мотіванта *співати*, але мотіват *стражник* є повторно мотівованый слів *стражыти* і *страж*. Повторну мотивацію найдеме і в прикладах: *централізація*: *децентралізувати* → *децентралізація*, *мотивація*: *демотивувати* → *демотивація* і ін.

г) Регулярна (pravidelná)/нерегулярна (nepravidelná) мотивація: в мотівачных парах *співати* → *спів-а-к*, *нога* → *нож-ка*, *выстрелити* → *выстрел-О*, *ріка* → *річ-ный*, *смійный* → *зо-смійн-и-ти* є мотіват утворений регулярно, словотворны елементы ся навязують в згоді зо системов, фонічны зміны (альтернації) між мотівантом і мотіватом суть в згоді з правилами альтернації русиньского языка, зато ту говориме о **регулярній мотивації**. Але в таких прикладах, як: *мок-рый* → *мок-ну-ти*, *колід-ова-ти* → *коліз-ія* і др. суть розділы між мотівантом і мотіватом в даних парах шпеціфічны, одхыляють ся од правил споевання морфем або од правил альтернації, зато мають мотивацію **нерегулярну**.

Окрем словотворной мотивації в засобі слів фунгують і іншы типи мотивації. **парадігматична мотивація, звукова (імітативна), семантична, синтаксична, фразеологічна**. Правда, окремы типи мотивації суть предметом штудія розлічных лексікологічных дісціплін: парадігматичну, звукову а семантичну мотивацію штудує **лексична семантика**, синтаксичну і фразеологічну – **фразеологія**.

Словотворну мотивацію штудує **наука о творію слів**, т. є. **дериватологія**.

ЗАДАЧІ

1. Роздільте слова на мотівовані і немотівовані.

Ягода, мачка, око, сонце, сосновый, погарик, світлый, перстін, позавчера, вечур, крайній, закуртый, предобрый, телячий, медовник, солянка, пасчаний, музыкант, вчерашний, зозулька, кралёвна, стіл, столовати, царіця, косець, пец, дашок, крыло

2. Напиште мотіванта к мотівату.

Сердечный:

Квіткованый:

Болячий:

Перко:

Столик:

Образок:

Книжсковый:

Круглянка:

Нога:

Мама:

² Порівнай: Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 27.

3. Напиште мотиваты к мотиванту.

<i>Рука:</i>	<i>Папірь:</i>
<i>Ніс:</i>	<i>Сливка:</i>
<i>Мама:</i>	<i>Камінь:</i>
<i>Сестра:</i>	<i>Ворга:</i>
<i>Погар:</i>	<i>Пасха:</i>

4. Назначте мотивачне одношія (смер мотивації) міджі словами.

<i>Стромик</i>	<i>стром</i>
<i>Грушка</i>	<i>грушковый</i>
<i>Скляняный</i>	<i>скло</i>
<i>Сивый</i>	<i>сивак</i>
<i>Телефон</i>	<i>телефоновати</i>
<i>Хыжа</i>	<i>хыжка</i>
<i>Сіяти</i>	<i>сійба</i>
<i>Орьба</i>	<i>орати</i>
<i>Дівка</i>	<i>дівча</i>
<i>Хлопя</i>	<i>хлоп</i>
<i>Шовінізм</i>	<i>шовініста</i>
<i>Комуніста</i>	<i>комунізм</i>

5. Напиште мотивачну схему слов.

<i>Стіл:</i>	<i>Ручка:</i>
<i>Столик:</i>	<i>Квітка:</i>
<i>Столовый:</i>	<i>Квітковый:</i>
<i>Рука:</i>	<i>Квіткованый:</i>
<i>Ручный:</i>	

<i>Папірь:</i>	<i>Купе:</i>
<i>Папірик:</i>	<i>Какаду:</i>
<i>Папірєвый:</i>	<i>Манна:</i>
<i>Лев:</i>	

6. Становте тіп словотворной мотивації.

(Б/С, В/Н, Р/Н, Є/П)

<i>Доктор – докторка:</i>
<i>Грати – грач:</i>
<i>Грати – грачка:</i>
<i>Грач – грачка:</i>
<i>Католизація: декатолизація – декатолизовати:</i>
<i>Лев – левіця:</i>
<i>Стіл – столик:</i>

3 ДЕРІВАТОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВОТВОРНІЙ МОТИВАЦІЇ

Наука о творіню слов ся традично розумить як наука о взнику новых слов на основі інших, в данім языку уж ествуючих слов. Лемже така характеристика ся указує як неповна. Цілём лінгвістичной дисципліны, о котрій говориме, не є лем предписовати правила творіння **новых** слов, але і штудовати, **як суть слова створены**. Тым ся область ей інтересу практично росшырює на цілу словну засобу. Кідь інтерес той дисципліны ся має росшырити на словну засобу як цілок, потім ся мусить найти зьєдиняючий прінціп, платный про вшыткы єдиніці словной засобы. Тым зьєдиняючим прінціпом є уж споминаный **прінціп словотворной мотивації**. То значить же тзв. наука о творіню слов є **наукою о словотворній мотивації**. В лінгвістиці ся зве тыж як **деріватологія**,

бо центром словотворної системи є проблематика одводжованя слов, респ. деривації.

Также што штудує дериватологія? Предметом дериватології є **словотворно-мотівачна система языка**. В рамках економії языка будеме хосновати адъєктів *словотворна* система языка. Тота система є частёв лексічної ровины языка, т. з. і научна дісціпліна, котра ї штудує, є частёв лексікології як науки о лексічній засобі. Она має тісны контакти і з іншыма лінгвістичныма дісціплінами:

- з **морфологіов**, респ. з **морфематіков**, бо основныма конштитутивныма елементами творіння граматічных форм і словотворно мотівованых слов суть морфемы;
- з **фонологіов**, респ. **морфонологіов**, бо при комбінації морфем у граматічных формах і словотворно мотівованых словах ся реалізують фонічны зміны – алтернації;
- із **сінтаксісом**, респ. з ёго частёв **сінтагматіков**, бо міджі членами сінтагмы і міджі елементами словотворно мотівованого слова суть аналогічны одношіня детермінації (*určovania*) і координації (*priradovania*);
- із **штїлістіков**, бо при будованю тексту мають своє місто словотворны інштрументы, словотворно мотівованы слова, словотворны гнізда, словотворны тіпы і категорії.

Дериватологія своїма методами і знаннями помагають і другим лінгвістичным дісціплінам: **етімології**, **ономастіції**, **діалектології**, **конфронтаційній лінгвістіції**, **славїстіції**, **общій лінгвістіції**. Визначну задачу має дериватологія в одношіню к **термінології** (науці о одбронных термінах). Одборна термінологія є єднов з тых областей фунгованя языка, де ся найінтензівніше вивжывають активне словотворіння, респ. через словотворны елементы і поступы ся досягає адаптація перевзятых термінів до словной засобы перебераючого языка.

В **лексікографії** (науці о творіню словників) ся знаня з дериватології реалізують звичайно в єдноязычных **тлумачных** словниках при *гніздованю* слов, т. є при заряджованю слов подля продуктивных словотворных тіпів до гесла їх мотіванта.

Словотворны параметры слов суть счаси захоплены в **ретроградных** словниках (слова ушорованы алфавітно подля закінчіня) і в **морфематічных** словниках.

Основнов єдиніцёв словотворної системи, а то значіть основным обектом штудія дериватології є **словотворно мотівована єднословна лексема**, котра ся называють **деріватема**.

3.1 Морфематічна штрктура слова

При штудію языка нас беспосереднё інтересують не слова, але **формы слов** (*slovné tvary*). Наприклад, субстантів *pero* в языковім прояві розумиме нелем як назву конкретного предмета, але як слово, котре нам говорить, же маме перед собов назывник (*substantívum*) у номінатіві або акузатіві єднотного чїсла. Подобно форма слова *перам* нам говорить, же іде о датів плуралу. Вербум *пишу* розумиме нелем в ёго лексічнім значіню, але і в ёго **граматічных значінях**, т. є. як першу особу єднотного чїсла теперішнёго часу.

До слова так загорнюєме **вшыткы ёго формы**, котры стрічаєме в розлічных текстах. Мож тоды повісти, же **слово є комплексом** (*súhrnom*) **словных форм** (*slovných tvarov*). Формы єдного слова ся од себе формално одлишують лем своїм **закінчінём**. Посередництвом **закінчіня** ся властно **выражають одношіня міджі словами в языковім прояві і граматічны категорії даного слова**.

В новшій лінгвістіції є предметом штудія **цїла форма слова**, т. з. нелем дакотра ёй часть, і штудує – як ся ділять даны формы слов на **морфемы** і на **словотворны елементы**. На основі того ся розлишує **морфематічна і словотворна штрктура слова**.

Першым ступнём при штудію морфематічної штрктуры слова є становлїня (*určenie*, *vyčlenenie*) **граматічных (релачных) морфем**. Выділюють ся практично так, же ся становить можность **замінити конкретны звуковы ряды** (котры мають конкретны граматічны значіня) при єднакых основах слов. Напр. у субстантіва *образ* ся при **немінній** (єднакій) часті *образ-* находятя такы закінчіня:

Єдотне число	Множне число
--------------	--------------

Н. образ-Ø	образ- ы
Г. образ-а	образ- ів
Д. образ-у	образ- ам
А. образ-Ø	образ- ы
Л. образ-ї	образ- ах
І. образ-ом	образ- ами

Затоже звуковы ряды **-а, -у, -і, -ом** і т. д. виражають одношіня (респ. релациї) міджі формами слов у текстї, говориме їм **релачны морфемы**. Але частіше ся стрїтиме в лінгвістичній літературї з терміном **граматічны морфемы**, бо уведжены звуковы ряды суть носителями **граматічных значінь** – в нашім припадї: **паду, роду і числа**.

Подобным заміненіем частей словных форм, котры зістануть по одорваню граматічных морфем, мож визначіти далшы звуковы ряды, котры суть носителями значіня. Напр.:

крас-от-	(красота)
крас-к-	(краска)
крас-ав-	(красавець, красавіця)
краш-ан-к-	(крашанка)

Таков парадігматічнов аналізов (аналізов виділюючов вертікалны ряды), визначаєме главно **дерівачны морфемы** (т. є. елементи, котры указують на сполочный лексично-семантичний знак). Окремов групов міджі дерівачныма морфемами суть **префіксалны морфемы**, котры стоять **перед корінёвыма** морфемами. Напр.: **вы-летіти, на-ступи-ти, пере-скочіти, од-різати, під-бити, об-красити, при-крыти...** Поступным одділєванєм дерівачных морфем ся дістанеме ку **корінёвым морфемам**, т. є. таким частям слов, котры суть носителями лексичного значіня.

Міджі корінёвов і граматічнов морфемов можуть бути і такы звуковы ряды, котры не мають знакы дерівачных морфем. Напр. морфемы **-ов-** (*співати – выспівовати, купити – куповати*), **-ив-/ів-** (*гнити – загнивати, млїти – замлївати*), **-н-** (*гасити – згаснути*), **-в-** (*ожыти*

– ожывати, попити – попивати) **не указують на нове лексичне значіня** других часослов у порівнаню з уведженыма на першім місцю, але виражають лем даяку **модіфікацію** основных часослов (напр. повторєваня дії). Зато ся зовуть **модіфікачныма морфемами**. Подобно і суфікс **-ш-** в слові *крас-ш-ый, нов-ш-ый* указує на другый ступінь основної якости вираженой формов *красный* або *новый*.

В часословных формах (часословах і їх деріватах), як *кликати, робити, зеленїти* і под. не мають визначены части ани дерівачну, ани модіфікачну функцію, але лем заділюють часослова до окремых клас, тіпів. Зовуть ся **тематічныма морфемами**. **Находять ся міджі корінёвов і граматічнов морфемов**.

Наконець мож в дакотрых словах виділити і такы части, котрых функціов є лем споєвати (звязовати) дві морфемы. Кідь іде о споїня двох корінёвых морфем (в зложених словах, як напр. *кулѣмет, горїзнач, камінѣлом, босонїж*), говориме о **звязочній** (spojovacej) **морфемі**; кідь іде о елемент міджі корінёвов і дерівачнов морфемов (напр. *азі-й-ск-ый, кіз-л'-ач-ий, філолог-іч-н-ый*), респ. міджі тематічнов і граматічнов морфемов (напр. *верт-а-ј-уть, малю-ј-уть, кон-а-ј-уть*), говориме о **інтерфігованій морфемі**.

Порівнованєм окремых словных форм мож в них вычленити розлічны морфемы, і так становити їх **морфематічну структуру**. В таких структурах морфемы суть зоряджены лінеарно і про їх зоряджованя платить даяка система (закон), т. з. не можуть ся споєвати морфемы хаотічно. Наприклад, в єднім слові може бути **веще дерівачных морфем**, але лем **єдна модіфікачна і єдна граматічна морфема**. Далє, наприклад, мож становити, же перед дерівачныма морфемами (напр. *-тель, -ч*) мусить все стояти тематічна морфема (*учитель, будитель, орач, копач*).

Схематічно мож морфематічну структуру зназорнити, наприклад, так:

уч	–	і	–	тель	–	к	–	а
К		Т		Д		Д		Г

пере – пис – у – ј – уть
Д К Т І Ї

по – пи – в – а – ј – уть
Д К М Т І Ї

(Знаки морфем: К – корінєва, Д – дерівачна, М – модіфікачна, Т – тематічна, І – інтерфігована, Ї – граматічна.)

ЗАДАЧІ

1. Зробіть морфематичний розбор слів.

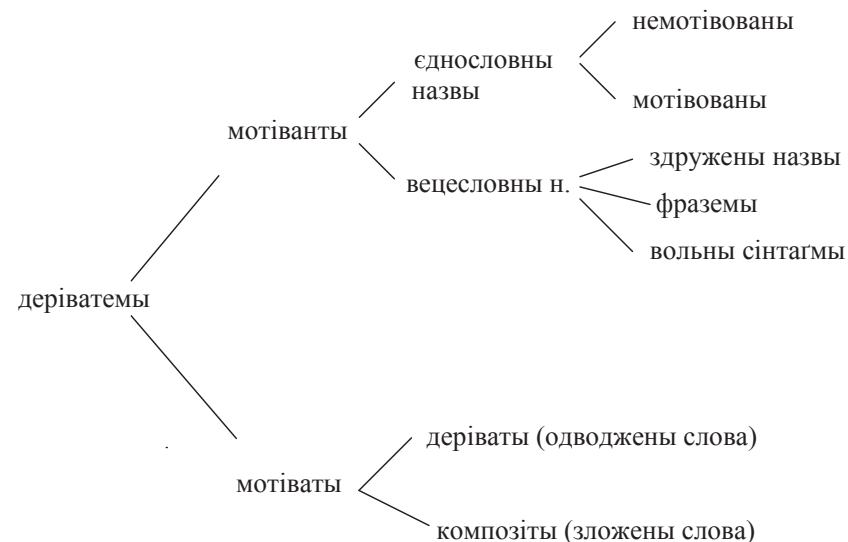
- Школярь, школярька, школити, школка, передшкольський
- Творити, створити, створитель, створителька, створений
- Копати, копач, перекопати, перекопавати, копають, копають, перекопаний
- Красный, красити, крашанка, красильный, красота, покрасити
- Будити, будитель, будительский, збудити, збуджений
- Новина, новота, выновити, вынуждены, вынужденный
- Теля, телячий, телёнок, телити ся, телёнок
- Страхонуд
- Босоніж
- Горізнач

4 ДЕРІВАТЕМА – ОСНОВНА ЄДИНИЦЯ СЛОВОТВОРІННЯ

Так як в других ровинах языковой системи ся виділяють їх основны єдиніці і завжывали ся притім їх терміны створены з помочов суфікса **-ема** (фонема, морфема, синтагма, лексема, фразема, шті-лема), такий самый поступ є приятый і в деріватології. Жебы ся до-тримав системный принцип термінології і паралельность назвы основной єдиніці з назвов даной дісціпліны, основна єдиніця **деріватології** ся зве **деріватема**.

Деріватема є лексична єдиніця, котра є інтегралнов частёв (súčasťou) словотворной мотивації.

Окремы тіпы деріватем назначує слідуєча схема:

Зо схеми видно, же деріватемами суть нелем одводжены і зложены слова, але і їх мотіванты без огляду на то, ці суть самы словотворно мотівованы або ні, і без огляду на то, ці суть то єднословны або веще-словны лексичны єдиніці.

Дерівателями можуть бути:

1. МОТИВАНТЫ, т. є. такы лексічны єдиніці, котры суть основов про взник словотворно мотивованых слов.

Мотивантами можуть бути:

1.1 Єднословны словотворно немотивованы лексемы, кідь суть мотивантами холем єдного мотивата: *стіл* → *столік, холодный* → *похолодніти, теперь* → *теперішній, зад* → *задній, ей* → *ейкати*.

1.2 Єднословны словотворно мотивованы лексемы, кідь суть мотивантами холем єдного мотивата: *робітник* → *робітнічка, догод-нути ся* → *догода, позавчера* → *позавчешній, довгодобый* → *довго-добо, сполупрацювати* → *сполупрацювник*.

1.3 Вещесловны лексемы – здружены назвы, котры суть основов про творіня універбізованих лексем: *мінерална вода* → *міне-ралка, асфальтыва путь* → *асфальтка, Русиньска оброда* → *Оброда*.

1.4 Вещесловны лексемы – фраземы, котрых компоненти суть основов єднословных мотиватів, причім мотиваты одражають їх значіня як цілок: *потити кров* → *кровопотно, тупа голова* → *ту-поголовый*.

1.5 Вольны сінтагматічны спойня, котры суть основов зло-жених слов: *чорный і білый* → *чорнобілый, босы ноги* → *босоногий, пряма лінія* → *прямолінійный, довгий ніс* → *довгоносый, широко лис-тя* → *широколистый*.

Мотиванты мож поважовати за дерівателями в шыршім розуміню слова. Суть предметом інтересу деріватології лем як базы на творіня мотиватів. Мотиванты групи 1.1 не мають внуторну форму, также зо словотворного боку ся аналізувати не дадут. Мотиванты групи 1.2 суть сучасно мотиватами, также як обекты словотворной аналізу належать до 2. групи. Мотиванты груп 1.3 і 1.4 як єдиніці зо сінтаксічних, респ. фразеологічних мотивациов не суть обектами словотворной аналізу, але належать до фразеології. Мотиванты з групи 1.5 суть предме-том главно сінтаксічного баданя.³

2. МОТИВАТЫ то суть єднословны лексемы, котрых внуторна форма і лексічне значіня суть детермінованы їх мотивантами. Мо-тиваты суть дерівателями в узшім значіню слова.

К мотиватам належать:

2.1 Одводжены слова – деріваты: їх внуторна форма є детерміно-вана лем єдным мотивантом. Складають ся з части формално (морфе-матічно) і семантічно сполочной з мотивантом – *словотворной основы* (slovotvorného základu), і з части, яка їх формално і семантічно (респ. функціонално) одлишує од мотиванта – *словотворного форманта* (slovotvorný formant):

мотивант: **СИЛ-А**

мотиват:	СИЛ	-АК-Ø
	словотворна	словотворный
	основа	формант

2.2 Зложених слова – композіты: їх внуторна форма є детермі-нована двома мотивантами, котры ся до них промітають як **дві сло-вотворны основы**, звичайно споєны **звязочнов (spájajúcou) морфе-мов**, респ. помічним словотворным формантом **-о-**:

мотивант 1: **РЫБ-А**

мотивант 2: **ЛОВ-И-ТИ**

мотиват:	РЫБ	-О-	ЛОВ-Ø
	1. словотворна	звязочна	2. словотворна
	основа	морфема	основа
			(поміч. словотв. формант)

Термін *деріватема* дале будеме вживати лем на означіня деріва-тем у вузшім значіню, т. є. **деріватів** (одводжених слов) і **композітів** (зложених слов).

3 Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

ЗАДАЧІ

1. Найдийте мотиванти – єднословны словотворно немотівованы лексемы к слідуєчїм мотиватам.

Столик:	Задній:
Ложча:	Пчолій:
Покрасніти:	Квасник:
Захолодити:	Пересолити:
Вчашній:	Вечурки:

2. Найдийте мотиванти – єднословны словотворно мотивованы лексемы к слідуєчїм мотиватам.

Малярчин:	Свяченина:
Обварений:	Повечеряти:
Пахнячка:	Служніця:
Носовча:	Похыжніця:

3. Найдийте мотиванти – вєцєсловны лексемы (здружены назвы), котры ся стали основов про створїня слідуєчїх універбізованих лексем.

Асфалтка:
Великдень:
Обчанка:
Вечурня:
Утрєня:
Потік:
Мобіл:
Діпломовка:
Главный:
Хрестный/хрестна/хрестня:
Стужкова:

4. Найдийте мотиванти – вєцєсловны лексемы (фраземы), котры ся стали основов про створїня слідуєчїх єднословных мотиватів. Вєсвітлийте їх значїня.

Острозракий:	Великодушный:
Быстроголовый:	Острозычный:
Черволицый:	Пятолизач:
Малодушный:	Довгорукый:

5. Створьте мотиваты з вольных сінтагматічных спойнь.

Першый май:	Довге волося:
Руський Потік:	Курты руки:
Пряма чара:	Червєный і білый:
Босы ноги:	Шырокры плєчї:

6. З помочов словотворных формантів створьте деріваты од словотворных основ слідуєчїх мотивантів.

Рыба:	Стіл:
Чорт:	Ніч:
Вода:	Рука:
Хыжа:	Віра:

7. Створьте композіты із словотворных основ слідуєчїх пар мотивантів.

Пішый – ходити:
Язык – знати:
Милый – звучати:
Кривый – присягати:
Рыба – ловити:
Красный – бруслєвати ся:
Шырокий – ніс:
Святый – Ян:
Великий – день:

5 СЛОВОТВОРНА ФОРМА ДЕРІВАТЕМЫ

Словотворне значіння є виражене **словотворнов формов** деріватеми. Выходить з ей морфематичной штрктуры, але не є з нѣв тожна. Морфематична штрктура є моделом „1 – n морфем розлічній сорты і розлічных функцій”.⁴ Можуть ю творити слідуочі морфемы:

● **Корінѣва морфема** – є выразителѣм **ядра** лексичного значіння. В єдноморфемных словах (*днесь, ты, од, кідь*) і в словотворно немотівованых флективных (ohybných) словах (*ніж-Ø, ног-а, сел-о, мал-ый, сид-’і-ти*) корінѣва морфема є выключным (výlučným) выразителѣм цілого лексичного значіння; є сполочным елементом вшиткых лексем, які належать до **єдного словотворного гнізда**.

● **Релачна, респ. граматічна морфема** (у часослов) – є облігаторным (повинным, nevyhnutným, závazným) выразителѣм граматічных значінь слов у вшиткых флективных частей речи (slovných druhov). В **немотівованых** словах **не має словотворну функцію** (*ніж-Ø, ног-а, сел-о, мал-ый, сид-’і-ти*), в словах **одводжєных** словотворным суфіксом є облігаторнов частѣв суфікса, але таксамо **не має** словотворну функцію (*учі-тель-Ø, шпацир-к-а, желіз-н-ый, сил-ов-а-ти*). Може але фунговати як словотворный формант у многих припадах, кідь ся мотиват одлишує од свого мотиванта якраз лем інакшов релачнов морфемов, напр. *гр-а-ти* → *гр-а*, *курт-ый* → *курт-о*, *злат-о* → *злат-ый*, *підл-ый* → *підл-’і-ти* (є то творіння трансфлексіов).

● **Дерівачна морфема** – є властным выразителѣм лексичных змін при творіню слов одводжованѣм. Припоює ся все к словотворній основі або справа, т. є. за словотворну основу – тогды говориме о **суфіксалній** дерівачній морфемі, або зліва, т. є. перед словотворну основу – тогды говориме о **префіксалній** дерівачній морфемі.

Суфіксална дерівачна морфема – в облігаторнім споїню з **релачнов, респ. граматічнов** морфемов фунгує як **словотворный формант**: *книга* → *книж-к-а*, *учіти* → *учі-тель-Ø*, *кінь* → *кін-ьск-ый*, *телефон* → *телефон-ов-а-ти*.

Префіксална дерівачна морфема – є сама словотворным формантом: *поручік* → *під-поручік*, *малый* → *за-малый*, *бити* → *при-бити*, *завтра* → *по-завтра*.

Окремым тіпом дерівачной морфемы є **вольна (самостатна)** дерівачна морфема **ся/сі/собі** (фунгує як словотворный формант при творіню рефлексивных часослов: *злостити* → *злостити ся*, *думати* → *думати сі/собі*) і **постфіксална** дерівачна морфема **-сь, -же, -не-будь, -то** (*шось, хтоже, хтонебудь, штото*) (фунгує як словотворный формант при творіню невызначєных містоназєвників). У далшых дерівачных кроках, т. є. кідь префіксалный або суфіксалный деріват є мотивантом далшого мотивата, **дерівачна морфема ся стає частѣв словотворной основы**: *уч-і-тель-Ø* → *учітель-к-а*, *вы-стріл-и-ти* → *выстріл-Ø*. Окремы дерівачны і релачны морфемы можуть доведна творити розлічны тіпы **комбінованых** словотворных формантів: *на-перст-ок(Ø)*, *під-шмар-и-ти*, *на-пити ся*.

Далшы тіпы морфем служать на „технічне“ дотворіння морфематичной і словотворной штрктуры мотивованых і немотівованых слов. З погляду деріватології є визначна **звязочна** (spájacia) морфема, функціов котрой є споїти (звязати) дві словотворны основы в зложєных словах: *вод-о-вод*, *газ-о-вод*, *рыб-о-лов*.

Интерфігована (вкладна) морфема (інтерфікс) – помагать рїшати дакотры сістємны барьєры споєваня морфем при творіню форм і слов: *іма-ј-уть*, *отц-’ов-ск-ый*.

Тематічны морфемы часослов – служать на припоїня **граматічных** (релачных або формовых) морфем к **формотворній основі** часослова. Перед дакотрыма словотворными суфіксами ся заховують як часть словотворной основы, напр. *(уч-і)-ти* → *(уч-і)-тель-Ø*, *(ор-а)-ти* → *(ор-а)-ч-Ø*, *(буд-и)-ти* → *(буд-и)-тель-Ø* і под., а перед іншыма ся „усїкають“, а так суфікс ся припоює к словотворній основі часослова без тематічной морфемы мотивуючого часослова: *(стріл-’а)-ти* → *(стріл-’)-б-а*, *(мал-’ов-а)-ти* → *(мал-’ов)-к-а*, *(при-кры-в-а)-ти* → *(при-кры-в)-к-а* і т. д.

Вшиткы тіпы морфем без прімарной словотворной функції ся в дакотрых позиціях можуть реалізовати в **нуловій формі**: *ріг-Ø*, *тем-Ø*,

4 Furdík, J.: *Slovenská slovtvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

крик-Ø (релачна морфема), вез-Ø-ти, дер-Ø-ти, кля-Ø-ти (тематічна морфема), пять-Ø-сто, горі-Ø-ніс (зв'язочна морфема). Нігда ся не реалізують як нуловы тоты тіпы морфем, на котрых лежить словотворна функція, т. з. коріньова і дерівачна морфема.

З повідженого видно, же словотворна штруктура деріватеми є основана на морфематичній штруктурі, але не є з нёв тотожна.

5.1 Морфематічна і словотворна штруктура слова

На основі уведженой характеристикі морфематичной і словотворной штруктуры слова можеме становити розділы міджі нима, котры мож згорнути до трёх параграфів:

1. Морфематічна штруктура слова є вещеступнёва, а словотворна штруктура деріватеми є двойчленна (бінарна) без огляду на то, кілько є в ній морфем. Напр. субстантів *вы-слобод-и-тель-к-а* має шість морфем: *вы-* (префіксална дерівачна), *-слобод-* (коріньова), *-и-* (тематічна), *-тель-* (дерівачна), *-к-* (дерівачна), *-а* (релачна). Але з погляду деріватології деріватема ся ділить лем на дві части: на **словотворну основу** *выслободитель-* (тотожну з мотивантом без ёго граматічних морфем), і на **словотворный формант** *-ка* (який творить суфіксална дерівачна морфема і з нёв облігаторно зв'язана релачна морфема).

2. Окремы морфемы в морфематичній штруктурі слова ся вычленюють порівнованём слов і їх форм і гляданём їх найменших сполочных і розділных визнамоносных, респ. функціональных елементів. Словотворна штруктура слова ся становлює (zist'uje) **семантічним і формальним порівнованём двох самостатных лексем**: мотиванта і мотивата. „Словотворна аналіза штудує – як є форма слова одводже-на, морфематічна аналіза штудує – з чого ся форма слова складать.”⁵

3. Морфематічно ся дадут членити многы слова, котры зо сінхронного погляду не мають словотворну штруктуру, бо ся демотівовали. Напр. в словах *с-пор-Ø*, *об-раз-Ø*, *на-род-Ø* і под. морфематічно-аналізів (порівнанём зо словами *за-пор-Ø*, *од-раз-Ø*, *з-род-Ø*) мож

бы было выділити префіксы *с-*, *об-*, *на-*, але в даных словах не мають словотворну функцію, бо тоты слова суть зо сінхронного погляду словотворно немотівованы. Подобно в словах *греб-и́нь-Ø*, *кырп-ат-ый*, *зірк-н-у-ти* і ін. Морфематічно-аналізів мож выділити суфіксалны морфемы *-и́нь-*, *-ат-*, *-н-* (порів. слова *перст-и́нь-Ø*, *волос-ат-ый*, *бух-н-у-ти*), але не мож їх поважовати за словотворны суфіксы, бо даны слова суть таксамо сінхронно немотівованы.

То значить, же морфематічна членимость слова не мусить быти знаком ёго словотворной мотивованости. Тым знаком є лем **приналежность слова к мотивачній парі**, т. з. **екзистенція ёго прямого мотиванта**. Порівнанём слова з ёго прямим мотивантом мож становити словотворны елементы, з котрых є створене. А як сьме уж споминали, основныма словотворныма елементами, яки мож становити в словотворно мотивованім слові, суть **словотворна основа і словотворный формант**.

ЗАДАЧІ

1. Роздільте слова на мотивованы і немотівованы.

Нога, рука, ніс, перо, стіл, перстінь, сонце, книжча, травка, палчік, доджаний, солений, посидіти, приробити, выдыхнути, надимарити, куря, кача, мача, стілча, склянча, ластівча, купе, манна, соаре, марабу, злостити ся, хтось, хтось, штото.

2. а) К мотивованым словам із задачі 1. напиште мотиванты.

б) Назначте мотивачну схему лексем.

3. Утворьте словотворны гнізда з такыма коріньовыма морфемами.

Сел-

Злат-

Ног-

Книг-

4. Вызначте словотворны елементы (словотворну основу і словотворный формант) в деріватемах.

5 Bosák, J. - Buzássyová, K.: Východiská morfémové analýzy. (Morfematika. Slovo- tvorba.) In: Jazykovedné štúdie XIX. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, с. 47.

- а) Учитель, учителька, учіня
- б) Братняк, братський, братство
- в) Писатель, писаня, писмо, писарь, писарька,
- г) Полежати, лежання, лежаниско
- г) Малярка, малярський, малярство
- д) Сіячка, сіяня, сійба
- е) Бандурчаний, бандурковий, бандурчанка, бандуря, бандурчіня

6 СЛОВОТВОРНА ОСНОВА

Словотворна основа є тота часть мотівата, котра є семантично і формално сполочна з **формотворнов основов** (т. є. частёв слова без граматичных морфем) мотіванта.

Під **сполочнов семантиков** ся розумить тото істе лексичне значіння в обидвох членів мотівачной пары: **школ**-а (виховно-освітня інституція) → **школ**-ярь (хто ходить до школы), **школ**-ник (робітник, котрый ся старать о будинок школы), **школ**-ьскый (зв'язаний зо школов), **школ**-ство (організація, система школьскої виховы).

Під **сполочнов формов** ся розумить:

а) **фонічна тотожність** даной части обидвох членів мотівачной пары: **дерев**-о → **дерев**-яный, **грушк**-а → **грушк**-овый, **ліс**-Ø → **ліс**-ник, **сигін**‘-Ø → **сигін**‘-ка;

б) **фонічна близькість**, при котрій одлишність фонем мож высвітлити функціонуванём правил вокалічных і консонантічных алтернацій: **стіл**-Ø → **стол**-ик, **смїх**-Ø → **смїш**-ный, **вояк**-Ø → **вояч**-ок.

Тип словотворной основы є детермінований базовым (východisko-vým) членом мотівачной пары, т. є. мотівантом. Залежить од **часті речі** мотіванта і од ступня мотівованости.

6.1 Словотворны основы залежны од части речі

В залежности од части речі мотіванта, розознаєме такы словотворны основы:

- **Вербалны (часословны)**: *сушыти* → *суш*-ня, *чітати* → *чіт*-а-тель, *косити* → *кос*-ець, *стріл’ати* → *стріл*’-ба. Слова мотівованы часословами ся звать **девербатівы**. Часослова ся указують як найвгоднішы мотіванти – аж приближно 45% одводжених і зложених слов мають часословны словотворны основы.

- **Субстантивны (назывниковы)**: *язык* → *языч*-ніця, *голос* → *на-голос*, *ніс* → *нос*-аль, *комин* → *комин*-арь, *свадьба* → *свадьб*-яный/*свадьб*-овый, *пиєніця* → *пиєніч*-ный. Слова мотівованы субстантивами ся звать **десубстантивы**. Штодо мотівачной активності, назывники ся скоро вирівнують часословам: приближно 40% словотворно мотівованих слов є десубстантивів.

- **Адъективны (придавниковы)**: *добрый* → *добр*-ота, *смутный* → *смут*-ок, *старый* → *по-стар*-і-ти, *квасный* → *квасн*-ик, *зрілый* → *до-зрі*-ти, *смільый* → *смїл*-ость. Слова мотівованы адъективами ся звать **деадъективы**. В порівнянню з часословами і субстантивами творіння деадъективних дериватів і композитів є менше продуктивне. Із вшитких мотіватів коло 10% є деадъективних.

- **Адвербіалны (присловниковы)**: *днес’* → *днеш*-ній, *вчера* → *по-за-вчера*, *вечур* → *вечур*-ня. Слова мотівованы присловниками ся звать **деадвербії**. Мотіватів з присловниковов словотворнов основов є коло 2,5%.

- **Нумералны (числовниковы)**: *три* → *трой*-ця, *десять’* → *десят*-ина. Слова мотівованы числовниками ся звать **денумералії**. В словній засобі слова мотівованы нумералныма словотворныма основами суть у меншій мірі.

- **Прономіналны (містоназывниковы)**: *вы* → *вы*-кати, *ты* → *ты*-кати, *свій* → *при-свой*-і-ти. Слова мотівованы містоназывниками ся звать **депрономіалії**.

- **Інтеръекціоналны (чутєсловны)**: *ей* → *ей*-кати, *кук* → *кук*-ати,

бух → бух-ати. Слова мотивовані чутесловами ся звать *деінтер'єкціоналії*.

• **Партікулярні (частковий):** *но* → *но-кати*, *так* → *при-так-ова-ти*, *што* → *што-кати*. Слова мотивовані частками ся звать *департікулатіви*.

• **Препозиції (приназивники) і кон'юнкції (злучники)** суть словотворно неактивні (інертні), зато ані мотиватів з приназивниковима і злучниковима основами нїт.

Наслідком історичного розвою первістний мотивант дакотрых мотиватів зникнув, але тоты мотиваты і днесь мож морфематічно росчленити і на перший погляд є ясно, же суть мотивовані. Напр. в словах *Япон-ець*, *Япон-ка*, *Япон-ьско*, *япон-ьскый* можеме визначіти словотворну основу *япон-*, яка але неекзістує як формотворна основа русинського (але подобно і словацького) слова (в русиньскім ані в словацькім языку нїт слова *япон*), лем в облігаторнім споїню з да-яким словотворным формантом. Часты суть такы припады при префіксалных часословах, котры не мають мотиванта: напр. нїт часослова *поїти/поївати*, але екзістують префіксалны мотиванты: *с-поїти/с-поївати*, *при-поїти/при-поївати*, *за-поїти/за-поївати*, *од-поїти/од-поївати* і под.; нїт часослова *ложыти*, але суть префіксалны часослова: *з-ложыти*, *на-ложыти*, *вы-ложыти*, *по-ложыти*, *од-ложыти* і ін. Мотиваты такого тіпу мають **вязану словотворну основу**; є у них будь-ясна часть речі (при префіксалных часословах) або неутралізована (при мотиватах тіпу *Японець*). Словотворну мотивованість слов з вязанов словотворнов основов мож доказати їх взаємным порівнюванєм в рамках словотворного гнізда.

6.2 Словотворны основы залежны од ступня мотивованости

В залежности од ступня мотивованости (т. є. подля того, ці мотивантом є немотивоване, одводжене або зложене слово), словотворна основа мотивата є рефлексом:

• **Немотивованого слова:** *книга* → *книж-ный*, *сіль* → *сол-и-ти*, *година* → *годин-арь*;

• **Одводженого слова:** *книжный* → *книжн-іця*, *солити* → *сол-е-ный*, *годинарь* → *годинарь-ство*;

• **Зложеного слова:** *водовод* → *водовод-ный*, *міномет* → *міномет-ный*, *тілоцвік* → *тілоцвіч-ня*;

• **Сінтагмы**, респ. сінтаксічно мотивованой назвы (в зложених словах): *мале місто* → *мал-о-місто*, (*дашто*) *само росте* → *сам-о-рост*, *загранічна політика* → *загранічн-о-політич-ный*.

При споєваню в словотворных основах настають алтернації, так vznikають фонологічно залежны (podmienené) **варіанти словотворной основы**, кідь словотворна основа мотивата ся одлишує од формотворной основы мотиванта (*вовк-Ø* → *вовч-ій*, *печ-і* → *пек-арь*), респ. мотиваты, які мають сполочного мотиванта, можуть ся од себе одлишовати дакотрыма звуками:

<i>потік</i> → <i>потоць-кый</i>	<i>бандурк-а</i> → <i>бандурч-аний</i>
→ <i>поточ-іна</i>	→ <i>бандур-я</i>

Гласкова подоба словотворных основ може быти детермінована (podmienená) і граматічно, формотворнов основов ся може стати єдна з релевантных форм основ слов, наприклад, при часословах – інфінітивна (*ор-а-ти* → *по-ор-а-ти*, *дати* → *при-дати*), основа теперішнього часу (*сїй-уть* → *сїй-ба*, *стої-ать* → *стої-ан*) або формотворна основа часопридавника (príčastia) (*пален-ый* → *пален-ка*, *сушен-ый* → *сушен-ка*). При нерегулярно ся ступнюючих ад'єктивах – основа позитіву (*добр-ый* → *добр-ї*) або компаратіву (*ліпш-ый* → *по-ліпш-ы-ти* ся).

В девербатівнім одводжованю настає морфематічна варіантність і таким способом, же в дакотрых словотворных тіпах ся тематічна морфема як часть словотворной основы заховать (*збер-а-ти* → *збер-а-тель*, *пис-а-ти* → *писа-тель*), в інших ся не заховать (*збер-а-ти* → *збір-к-а*, *твор-и-ти* → *твор-ба*).

При основах числовників виникають розширені варіанти о інтерфікс *-ој-*: *дв-а* → *двој-ка*, *двој-акый*, *тр-и* → *трој-ка*, *трој-(і)ця*, *трој-акый*.

ЗАДАЧІ

1. Становте словотворну основу слов і витворьте з нёв словотворны гнізда.

<i>сила</i>	<i>сливка</i>	<i>рука</i>	<i>кулёмет</i>	<i>печі</i>	<i>пекарь</i>
<i>пити</i>	<i>стіл</i>	<i>пышный</i>	<i>днесь</i>	<i>молодой</i>	<i>маломісто</i>
<i>старый</i>	<i>пияк</i>	<i>лупкати</i>	<i>такати</i>	<i>двойка</i>	<i>штокати</i>

2. Становте тіп словотворной основы дериватів із задачі 1. в залежности од частей речі.

3. Становте рефлексом якого слова (немотівованого, одводженого, зложеного, синтагмы) є словотворна основа мотиватів із задачі 1.

7 СЛОВОТВОРНЫЙ ФОРМАНТ

Словотворный формант є тота часть мотивата (деривата або одводженого композита), котра ся припоює к словотворній основі (за ню або перед ню) і модифікує ю з погляду значіння або функції. Словотворный формант характеризує слово, яке є з ним створене, з погляду части речі, граматичных категорій і словотворного тіпу.

В русиньскім языку словотворным формантом може быти:

- Словотворный суфікс,
- Словотворный префікс,
- Комплекс граматичных морфем,
- Самостатны (вольны) морфемы *ся/собі/сі*,
- Комбінація уведжених морфем.

7.1 Словотворный суфікс

Словотворный суфікс припоює ся к словотворній основі справа (за словотворну основу). Творить го **дерівачна морфема і граматічна морфема**, яку не мож одділити. Дерівачна морфема є носителём „словотворной інформації“, граматічна (релачна) морфема заділює мотиват до части речі і тіпу склонёваня або часованя і є формалным знаком ёго граматичных категорій. Русиньскый язык має богатый інвентарь словотворных суфіксів, кількість яких тяжко вирахувати, бо часто выступають в розлічных формах – **варіаціях і варіантах**.

7.1.1 Варіації словотворного суфікса

Варіації словотворного суфікса – то суть ёго розлічны подобы в рамках парадігмы (склонёваня або часованя) єдного і того самого слова і виникають внаслідку морфологічных алтернацій в данім тіпі склонёваня або часованя. Напр. субстантивный словотворный суфікс, котрый має в номінативі єднотного числа форму *-ец'-Ø* (*кос-ец'-Ø*, *копыл-ец'-Ø*, *горн-ец'-Ø*), у вшитких остатніх падовых формах даних субстантивів має подобу *-ц'-P* (*P* = релачна морфема): *копыл-ц'-а*, *кос-ц'-ови*, *горн-ц'-і*. Словотворны суфікси животных назывників мужского роду, котрых дерівачны морфемы ся в переважній части падів єднотного і множного числа кінчать фонемов */к/* (*вој-ак-Ø*, *наморн-ик-Ø*), мають в номінативі множного числа морфему закінчену фонемов */ц/* (*вој-ац-и*, *наморн-иц-и*). Словотворный суфікс назывників женського роду, котрый має в переважній части падовых форм подобу *-чк-P* (*давля-я-чк-а*, *кур-я-чк-а*, *гра-чк-а*), в генітиві множного числа мають подобу *-чок-Ø* (*давля-я-чок-Ø*, *кур-я-чок-Ø*, *гра-чок-Ø*).

7.1.2 Варіанти словотворного суфікса

Варіанти словотворного суфікса суть ёго розлічны подобы залежны од звуковых властностей словотворной основы, граматичных властностей мотиванта або од одношіня міджі деріватами в рамках словотворных гнізд. В залежности од того мож говорити о **фоноло-**

гічно, граматічно і словотворно залежних варіантах словотворного суфікса.

а) *Фонологічно (звуково) залежні варіанти* суфікса залежать од звукових властностей (звукової характерістики) словотворної основи. Звукові характерістики словотворної основи можуть впливати на подобу словотворного форманта тьма способами:

- Характером консонанта, на котрий ся кінчить словотворна основа: *перш-ак* – *трет-як*, *чек-арн-я* – *чист-ярн-я* (дістрібуція твердих і м'яких варіантів по твердих і м'яких консонантах словотворної основи).

- Звуково залежні суть і варіанти суфіксів на тзв. **морфематичних узлах**. Морфематичні узлы vznikajúть тогды, кідь при споєваню словотворних формантів ся стрічають подобні звуки, котрі ся асімілюють, жебы уникнути тяжкій висловности: *Чех* + *ьскый* → *чеськый*, *дружественник* + *ство* → *дружественництво*. Хоць узловы звуки (буквы) мож поважовати за часть основи і форманта, частіше суть **частёв основи** як визначнішого носителя лексичного значіння слова. В таких припадах ся рахує з алтернаціями на місті посліднього звука основи і з варіантним, о єден звук „худобнішым“ формантом: напр. *Русин* → *русин-’скый*, але *Сотак* → *сотац-’кый*, *Чех* → *чес-’кый*.

- При споєваню основи і форманта легшій висловности помагають інтерфігованы (вкладны) морфемы: так vznikajúть тзв. **росшырены варіанти** суфіксів о інтерфіксы: *брат-’скый* – *отц’-(ов)скый*, *дїт-(ин)’скый*, *калн’-(ан)’скый*. Форманти *-(ов)скый*, *-(ин)’скый*, *-(ан)’скый* ся поважують за росшырены варіанти суфікса *-’скый*.

б) *Грамматічно залежні варіанти* суть такы подобы словотворного суфікса, котрі залежать од граматічно-семантичного характеру мотивуючих слов:

- Присвойны ад’єктивы од назв звірят ся творять трансфлексно – граматічно морфемов *-ій*: *пчол-а* – *пчол-’ій*, *пштрос* – *пштрос-’ій*, *пес* – *пес-’ій*. Счасті залежним варіантом граматічного форманту *-ій* є

суфіксальный формант *-ачій/-ячій* (*жаба* – *жабячій*, *корова* – *коровячій*), котрый часом може быти алтернативним варіантом з *-ій*: *коз-’ій* і *коз-’ачій*, *пес-’ій* і *пес-’ачій*. Лем суфіксально, суфіксом *-ачій/-ячій*, ся ад’єктивы творять од назв малых звірят: *теля* – *телячій*, *ягня* – *ягнячій*, *кура* – *курачій*, *мача* – *мачачій*, *кача* – *качачій*, *гуся* – *гусячій*, *потя* – *потячій* (але *пав-а* – *пав-ій*, *пчол-а* – *пчол-’ій*, *пштрос* – *пштрос-’ій*...). В тім припадї є суфікс *-ачій/-ячій* залежним варіантом, бо **залежить од граматічних знаків мотиванта середнього роду**, який ся склонює подля тіпів *ягня*, респ. *гача*.

- Грамматічно залежними варіантами суть і суфіксы *-ів/-ин*, якими ся творять присвойны ад’єктивы (напр. *няньків*, *уйків*, *братів* / *мамин*, *тетин*, *сестрин*). То значить, же їх вживаня **залежить од граматічного роду мотивуючого субстантива**. Творять ся лем од назв живых творів (особ і звірят) мужского або женського роду (од середнього роду – ні).

в) **Словотворны варіанти** vznikajúть тогды, кідь ся спосередкована (sprostredkovaná) мотивація мінить на беспосередню (bezprostrednú). В таких припадах настає шпєціфічний морфематічно-словотворний яв – **перінтеграція**. Перінтеграція є пересунутя морфематічної границі міджі словотворнов основов і первістно „вузшым“ формантом, на основі чого vznikajúть росшырены варіанти суфіксів. Напр. в рамках словотворной штруктуры лексеми *кошикарство* може быти двояка інтерпретація: *кошикар’* → *кошикар-’ство* („засместнаня кошикаря“), *кошик* → *кошик-ар’ство* („выробляня кошиків“). Подобны способом vznikли форманти *-(ов)ство* (напр. *отец’* → *отц’овство* – „став отця“), *-(ниц)тво* (напр. *архів* → *архів-ництво* – „старостливість о архівы“), *-(овниц)тво* (напр. *сад-овництво* – „старостливість о окрасны сады“).⁶

Наслідком перінтеграції морфем внутрі слова, вдяка якій настає нове членіння слова і форманта, доходить і к вознику новых суфіксів. Напр. на основі суфікса *-ик* (*стол-ик*, *мур-ик*, *куфр-ик*), возникли новы суфіксы: *-ник* (*квіт-ник*, *злат-ник*, *свїч-ник*), *-овник* (*банан-овник*,

6 Bosák, J. – Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) In: *Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, с. 92-93.

коч-овник, плук-овник); на основі суфікса **-ан** виникнув суфікс **-чан** (*Кошиці – Кошич-ан, Пряшів – Пряшів-чан*). Найвще суфіксів мають називники, найменше часослова і присловники. Суфікси ся вживають при суфіксальнім словотворінню.

К шпєцифічним типам словотворних суфіксів належать **флектівізачний формант** і **редундантний формант**.

Флектівізачний формант. Нормальний словотворний суфікс служить на модифікацію одводженого слова в порівнянню з мотивуючим словом і на граматичне заряджіння даного слова. Переважна часть суфіксів повнить обидві тоты функції. Але суть і припады, кідь ся в словотворнім суфіксі реалізує лем една – граматична функція. К називникам *таксік, понік* мотивуючіма словами суть називники *таксі, поні*. Обидві суть перевзяты, перше ся несклонює, друге мож склонёвати лем в єднотнім числі. Значіть, суть то субстантывы, котры ся своєв формов вымыкають із типів склонёваня русиньскых, але подобно і словацькых субстантывів. В обидвох языках є выразна тенденція приспособлєвати чужді обці (і властны) назвы домашній деклінації, также і в уведжєных прикладах ся нашла „путь“ на таке приспособлєня. Тов „путєв“ ся став словотворний суфікс **-ік/-ик**, котрый не несе даяку нову словотворну інформацію в порівнянню з мотивантами *таксі, поні*, лем помагать прирядити тоты слова к даякому типу склонёваня в русиньскім языку, т. з. помагать рішати проблем граматичной формы. Подобно є то і в далшых подобных парах: іспан. *колібри* – *колібр-ик*, франц. *брєш* – *брєш-ка* і т. д. Так управєны слова хоць суть деріватами, але **не суть словотворно мотивованы** (не мають мотиванта в русиньскім языку). Подобным поступом – з помочов флектівізачного форманта – творять ся і адьєктивы з дакотрых несклонных чуждих адьєктивів: *бордо* – *бордовий*, *чача* – *чачаний*.

Редундантний (*nadbytočný*) **формант** подобно як і флектівізачний не несе нияку „словотворну інформацію“, але на розділ од нєго ани не служить на морфологічну адаптацію чуждого слова, яке не мож склонёвати або часовати. В слові з редундантним формантом хоць мож виділити словотворну основу і формант, але семантично тотя „внуторна форма“ є порожня, т. є. **слова з формантом навывше суть**

без словотворного значіння. То значіть, же редундантний формант мож формально виділити, але не має нияку функцію про значіння слова (*кый – кый-ак, теперь – теперь-ка, днесь – днесь-ка, гет – гет-ка, вон – вон-ка*).

Окремым типом суфікса є **постфікс** – морфематичний елемент з дерівачнов функціов, котрый в мотиванті стоїть аж по рєлачній (граматичній) морфемі. З помочов постфіксів ся творять невизначєны місто-називники (прономіна): *хто-сь, який-сь, хто-жє, хто-небудь*.

7.2 Словотворный префікс

Словотворний префікс ся припоює к словотворній основі зліва (т. з. єго місце є перед словотворнов основов). Розділ міджі суфіксом і префіксом не є лем в їх позиції в рамках слова, але і в якостных (*kvalitatívnych*) знаках:

- Споїня префікс + словотворна основа припоминають споїня двой-словных назв, є вольніше як споїня словотворной основы і правобічных формантів (суфікса або комплексу граматичных морфем).

- З фонічного аспекту **на префіксальній границі не настають алтернації**, може настати неутралізація подля звонкости (*znelostná neutralizácia*, напр. *підписати* [пітписати], *надкусити* [наткусити], *одсидіти* [отсид'іти]). То значіть, же морфематична границя (шев/швик) міджі префіксом і основов є дана яснїше, як границя міджі основов і суфіксом.

- Варіації гласок у префіксах ся тыкають яву **вокалізації** (т. з. вокалізаціов нам припоминають приназивники/предложкы): *безо-/безо-* (*без-зубый, безо-дний*), *над-/надо-* (*над-ставити, надо-рвати, надо-їсти*), *о-/об-/обо-* (*о-звучити, об-косити, обо-рвати*), *од-/одо-* (*од-скоцити, одо-гнати, одо-брати*), *під-/підо-* (*під-качати, піддо-гнути*), *перед-/передо-* (*перед-співовати, передо-грати*), *роз-/розо-* (*роз-бити, розо-рвати*), *в-/во-* (*в-нести, во-йти*), *с-/з-/зо-* (*с-худнути, з-мінити, зо-схнути*).

● З морфематичного аспекту **частів префікса не є релачна морфема**; слово одводжене префіксом належить до єдиної часті речі як і його мотивант; окремо виду часослова ся не міняють ані граматичні знаки мотивата.

● Дакотри префікси з боку значіння і функції ся подобають на приназивники (т. є. самостатні слова), суфікси не суть самостатними словами.

Префіксальне словотворіння є типічне главно про часослова (вербум): *писати* → *підписати*, *грати* → *дограти*, *йти* → *перейти*, *ходити* → *виходити*, *нести* → *знести*, *робити* → *поробити*, *позерати* → *одпозерати*.

Часословні префікси ся часто верьствлять (укладують) на себе; але в конкретнім деривачнім кроці як формант фунгує лем єден префікс: *ховати* → *ви-ховати* → *пере-виховати* → *перевиховлювати* → *по-перевиховлювати*; *дерти* → *з-дерти* → *роз-дерти* → *роздерати* → *по-роздерати*; *красти* → *рос-красти* → *роскрадати* → *по-роскрадати*. Інвентарь часословних префіксів не є аж такий великий (*в-/во-*, *ви-*, *за-*, *до-*, *на-*, *над-*, *о-*, *об-*, *од-*, *по-*, *під-*, *пере-*, *перед-*, *пре-*, *при-*, *роз-/рос-*, *с-/з-/зо-*, *у-*), але **префіксальне словотворіння є барз продуктивне**.

7.2.1 Функції часословних префіксів

Часословні префікси мають такы функції:

а) Перфективізацнну (змінна незавершеного виду на завершений) **видотворну функцію**, т. є. префіксом ся мінить вид часослова з незавершеного на завершений: *йти* → *при-йти*, *робити* → *з-робити*, *читати* → *перечитати*, *спати* → *до-спати*, *стояти* → *вистояти*, *говорити* → *договорити*, *читати* → *прочитати*, *скакати* → *перескочити*.

б) Лексично-перфективізацнну функцію, т. є. префіксом ся нелем мінить вид часослова, але сучасно ся і модифікує його лексичне значіння (змінна в ході (príbehu)/способі часословної дії), напр. *робити*: *зrobi-*

ти, *поробити*, *одробити*, *выробити*, *доробити*, *переробити*; *сидіти*: *посидіти*, *одсидіти*, *просидіти*, *высидіти*.

в) Лексичну функцію, т. є. префіксаціов мож творити часослова ай од часослов завершеного виду, в такім припаді ся не мінить вид, лем лексичне значіння: *скочити* → *перескочити*, *одскочити*, *наскочити*, *прискочити*.

Часословні префікси суть поліфункцні, зато ся функція того-котрого префікса не дасть прісно огранічити, напр. префікс **на-** може мати вшыткы три уведжены функції: **на-писати** (перфективізацна) – **на-варити** (лексично-перфективізацна) – **на-скочити** (лексична).

Префіксальне словотворіння субстантивів і ад'єктивів фунгує в меншій мірі. При субстантивах іде о суфікси з конкретным значінням місця, часу і міры: **над-вага**, **під-выжыва**, **анти-комуніста**, **перед-скокан**. В словотворінню ад'єктивів ся префікси хоснують при тзв. **слаці** (лексичнім ступнєванню) на выражіння великой або малой міры якості: **пре-мудрый** – **за-мудрый** – **при-мудрый**; **за-куртый** – **при-куртый**, **пре-куртый**; **за-малый** – **пре-малый** – **при-малый**; **пре-добрый** – **при-добрый** – **за-добрый**.

Інвентарь присловниковых префіксів є тыж малый: **перед-вчера**, **по-завтра**, **од-теперь**.

Префікси ся вжывають при творінню слов **префіксальным словотворным поступом**.

7.3 Граматична морфема

Граматична морфема фунгує як словотворный формант в тых припадах, кідь ся мотиват одлишує од свого мотиванта лем граматичнов або дакількома граматичными (респ. релачными) морфемами, напр.: *камін'-Ø* → *камін'-а*, *злат-о* → *злат-ый*, *товст-ый* → *товст-и-ти*, *гр-а-ти* → *гр-а*, *выбух-ну-ти* → *выбух-Ø*.

7.4 Самостатны морфемы

Самостатны морфемы *ся/сі/собі* ся вживають на творіння рефлексивних (zvratných) часослов. Даний словотворний поступ ся зве **рефлексивізація**, напр.: *жыти* → *жыти сі/собі*, *оддати* → *оддати ся*, *бити* → *бити ся*, *говорити* → *говорити сі/собі*.

7.5 Комбінований формант

Комбінований формант (конфікс) ся складать з двох (даколи і з трёх) формантів. Поняття комбінованого форманту не є в розпорі з тезов о бінарности словотворной штруктуры, бо конфікс із функчного аспекту ся розумить як єден словотворний формант. Комбіновати ся можуть:

- **префікс + суфікс:** *хмара* → *за-хмар-е-ний*, *горы* → *під-гор-’ський*, *море* → *при-мор-’ський*, *пец* → *при-пец-ок*;
- **префікс + граматічна морфема:** *ног-а* → *без-ног-ый*, *рук-а* → *без-рук-ый*, *довг-о* → *пре-довг-ый*, *добр-’і* → *за-добр-ый*;
- **префікс + самостатны дерівачны морфемы *ся/сі/собі*:** *їсти* → *на-їсти ся*, *сидіти* → *по-сидіти сі/собі*;
- **суфікс + морфема *ся/сі/собі*:** *санк-ы* → *санк-овати ся*, *лиж-ы* → *лиж-овати ся*, *біг-Ø* → *біг-а-ти сі/собі*, *плач-Ø* → *по-плак-а-ти сі/собі*;
- **граматічна морфема + морфемы *ся/сі/собі*:** *рівн-ый* → *рівн-а-ти ся*, *глух-ый* → *глух-ы-ти ся*, *добр-ый* → *добр-и-ти ся*;
- **префікс + суфікс + морфемы *ся/сі/собі*:** *жад-ати* → *до-жад-овати ся*, *прос-и-ти* → *до-прош-овати ся*, *їс-ти* → *пере-їд-а-ти ся*, *спів-ати* → *по-спів-овати сі/собі*;
- **префікс + граматічна морфема + морфемы *ся/сі/собі*:** *галуз-я* → *роз-галуз-и-ти ся*, *корін-я* → *за-корін-и-ти ся*, *дум-ы* → *при-дум-а-ти сі/собі*.

ЗАДАЧІ

1. **Найдийте мотивуючі слова к даним одводженим словам і визначте в них словотворну основу і словотворний формант.**
 - А) *Поштарь, прутя, шрубовак, старина, шатня*;
 - Б) *Фарбистый, загуба, бріхач, історік, родючий*;
 - В) *Златый, пропаганція, песій, слушность, породніця*;
 - Г) *Утерак, настінный, робітництво, дурачок, безрадний*.
2. **Найдийте мотивуючі слова к одводженим субстантівам, визначте в них словотворну основу і словотворний формант і повіджете яким словотворным поступом суть тоты слова утворены.**
 - А) *Некатолик, колегыня, сліпак, солянка, заголовок, трубка, обручка*;
 - Б) *Шпацірка, доброта, бородач, музикантка, чекарня, передчітовач, образова*;
 - В) *Стрільба, шаленство, мышка, штудентка, рідкость, піняженка, загуменка*;
 - Г) *Бухот, терня, вовчіця, мішачка, Підкарпатя, скорость, уламок*.
3. **Найдийте мотивуючі слова к одводженим ад’єктивам і адвербіям, визначте в них словотворну основу і словотворний формант і повіджете, яким словотворным поступом суть тоты слова утворены.**
 - А) *Завузкий, прималый, бесхарактерный, куртенький, літній, неточный, видимый*;
 - Б) *Безголовый, жовткастый, надмірний, деревяный, постарший, хробачный, розгласовый*;

В) Злегка, передвечером, надраном, намісті, замолода, оддавна, спершу;

Д) Одзавтра, боком, накурто, скоком, міжжічасом, неслідно, надовго.

4. Визначте в словах словотворні суфікси, респ. варіації або варіанти словотворних суфіксів. Повіджіть о які типи іде.

А) Столець, рубці, кісцёви, шмалцём, палців, горниця;

Б) Сердічко, сердічок, сонічко, сонічок, колеско, колесок;

В) Вертячка, молотячка, другачка, третячка;

Г) Руський, словацький, сполочництво, пыхоньський, чертіж-няньський;

Д) Пчолій, ягнячий, курячий, потячий, козій, псячий;

Е) Сестрин, стрыкова, дідів, дівчин, мамина, уйкова;

Є) Бавовнярство, столярство, обувництво, кочовник;

Ж) Столик, травник, Попрадчан, Камюнчан, Ублян, Пряшівчан.

8 СЛОВОТВОРНИЙ ВЗРЕЦЬ

Словотворний взорець є схема, котра зображує формалну шструктуру словотворно мотивованого слова. Зображує ся в ній тип словотворної основи (субстантивний, ад'єктивний...) і експліцитний словотворний формант. Обща форма словотворного взорця є: $O_x + -\Phi$. Мож ёй характеризувати так:

а) Індекс x (ікс) при **словотворній основі** – значить словотворну основу подля части речі:

- с – субстантивна (називникова),
- ад – ад'єктивна (придавнікова),

- в – вербална (часословна),
- адв – адвербіална (присловникова),
- прон – прономіална (містоназивникова),
- пп – партіціпална (пасівний часопридавнік),
- нум – нумерална (числовникова),
- парт – партікулярна (часткова),
- інт – інтер'єкціонална (чуттєсловна).

б) Словотворний формант:

• **Суфіксалний**: выпише ся цілый суфікс і з граматічними морфемами.

• **Префіксалний**: выпише ся цілый префікс (перед словотворнов основов).

• **Трансфлексний** (без дерівачной морфемы): зназорнить ся скорочінём P_{xn} (при субстантивах і ад'єктивах) або Γ_{xn} (при часословах і присловниках), де P є релачна морфема, Γ є граматічна морфема, индекс x значить часть речі а n є число, яке значить догоднутый порядок в рамках типу склонёваня або часованя.

Трансфлексны форманти окремых частей речі:

Субстантивны:

- P_{m1} – релачна морфема мужского роду, перше склонёваня,
- P_{m2} – релачна морфема мужского роду, друге склонёваня,
- $P_{ж1}$ – релачна морфема женского роду, перше склонёваня,
- $P_{ж3}$ – релачна морфема женского роду, третє склонёваня,
- $P_{с2}$ – релачна морфема середнёго роду, друге склонёваня,
- $P_{с4}$ – релачна морфема середнёго роду, четверте склонёваня,
- $P_{п1}$ – релачна морфема подвойного роду, перше склонёваня.

Адъсктiвы:

$P_{ад1}$ – релачны морфемы тiпу *новы́й*,

$P_{ад2}$ – релачны морфемы тiпу *синiй*.

Вербы:

$\Gamma_{в1}$ – часословны граматiчны морфемы, перше часованя (-е-часованя),

$\Gamma_{в2}$ – часословны граматiчны морфемы, друге часованя (-и-/-i-/-ы-часованя).

Адвербiй:

$\Gamma_{адв1}$ – адвербiальны морфемы, тiп *легко*,

$\Gamma_{адв2}$ – адвербiальны морфемы, тiп *добрi*,

$\Gamma_{адв3}$ – адвербiальны морфемы, тiп *помалы*.

● **Рефлексiвны́й:** выпiше ся цiлы́й без злучника, тым ся пiдкреслить, же є то самостатна морфема.

● **Конфiксалны́й:** префiксална часть ся выпiше перед оснований, суфiксална, трансфлексна, респ. рефлексiвна часть за оснований.

Словотворны взо́рець ко́позитiв є ко́мплiкованiшый, обягує двi словотворны оснований з ко́нкретным iндексом як при дерiватах, експлiцiтно выражену споючу морфему i формант за другов оснований, кiдь там є.

Приклады:

судця → судкыня ($O_c + -P_{ж1}$)

масть → мастити ($O_c + -\Gamma_{в2}$)

серьёзный → серьёзно ($O_{ад1} + -\Gamma_{адв1}$)

злато → златый ($O_c + -P_{ад1}$)

мокры́й → мокро ($O_{ад1} + -P_{адв1}$)

хворы́й → хворота ($O_{ад} + -ота$)

Русин → руси́нский ($O_c + ьск + -P_{ад1}$)

мороз → морозити ($O_c + -\Gamma_{в2}$)

кум → кума ($O_c + -P_{ж1}$)

ско́чiти → переско́чiти (пере- + O_v)

тяжкы́й → нетяжкы́й (не- + $O_{ад}$)

ох → охкати ($O_{iнт} + кати$)

вчера → позавчера (поза- + $O_{адв}$)

запа́дати → запа́д ($O_v + -P_{м2}$)

качка → качачи́й ($O_c + -P_{ад2}$)

пышны́й → спышнiти (с- + $O_{ад} + -\Gamma_{в2}$)

валальскы́й → по валальскы (по- + $O_{ад} + -\Gamma_{адв3}$)

чорна земля → чернозем ($O_{ад} + -о- + O_c$)

руси́нский i слова́кы́й → руси́нско-слова́кы́й ($O_{ад} + -о- + O_{ад}$)

тверда голова → твердоголовы́й ($O_{ад} + -о- + O_c + -P_{ад1}$)

ЗАДАЧI

1. Напиште мотiванта ку ко́ждому мотiвату i мотiваты запиште взо́рцём.

- → морозити
- → кума
- → переско́чiти
- → нетяжкы́й
- → охкати
- → позавчера
- → запа́д

- → *качачій*
- → *спышніти*
- → *по валальскы*
- → *чорнозем*
- → *русиньско-словацькый*
- → *твердоголовый*

9 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРІНЯ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

Слова в русиньскім языку, подобно як в словацькім, російськім і українськім ся творять двома способами: **морфологічним** і **неморфологічним**.

Подля участи словотворчих афіксів у процесах творіння слов, способы словотвору ся ділять на **афіксалны** і **безафіксалны**.

9.1 Типы морфологічного способу творіння слов

9.1.1 Афіксація

Основным способом словотворіння в русиньскім языку є **афіксація**, т. є. творіння нових слов помочов **суфіксів** і **префіксів**. Виділяме три способы афіксального творіння слов:

а) Творіння слов лем суфіксами – **суфіксальный способ** – додавання суфікса к словотвірній основі: *млин* – *млинарь*, *робота* – *робітник*, *фотбал* – *фотбаліста*.

б) Творіння слов лем префіксами – **префіксальный способ** – додавання префікса перед словотвірну основу мотіванта: *робити* – *переробити*, *автор* – *сполуавтор*, *мудрый* – *премудрый*.

в) Творіння слов сучасно префіксами і суфіксами є **префіксально-суфіксальный способ** – додавання к словотвірній основі префіксів і суфіксів нараз: *обдерати*, *підписати*, *сородинець*.

9.1.2 Безафіксалны словотвірны поступы

При **безафіксальных** словотвірних поступках ся вживають такы словотвірны компоненти, як: **основы слов**, **слова в цілім і споїня слов**. Подля способу їх словотвірного вивживання безафіксалне словотворіння евідуює такы способы:

а) **Усїчіня кінцевої части слова** або основы слова. Найпродуктивніше функціонує при словотворінню назывників од часослов, напр.: *бігати* – *біг*, *кричати* – *крик*, *плакати* – *плач*, *співати* – *спів*, *рычати* – *рык*.

б) **Складання основ слов** з помочов з'єднуючого гласного **-о-** або без нього, напр.: *літ-о-пис*, *кул-ё-мет*, *горізнач*;

в) **Абревіація** – **аббревіатуры частковы** – в русиньскім языку тот способ словотворіння є непродуктивний, перебирають ся до нього переважно аббревіатуры з інших языків, главно словацького, але під впливом традиції і подля потреби спорадично і з українського ці російського, напр.: *Пліноспол*, *Газпром*, *стінгазета*...

В писмовім прояві ся вживають скорочіння типу: *і т. д.*, *Инж.*, *доц.*, *ул.*, за котрыма ся пише точка. Окрему групу представляють значкы, напр.: *м*, *км*, *цм*, за якими точку не ставиме.

9.2 Неморфологічны способы творіння слов

В русиньскім языку новы слова ся можуть творити і неморфологічними способами:

1. Лексично-сінтаксичным способом – зростанєм словных споїнь до єдного слова, яке ся найчастіше односить к присловникам, числовникам ці придавникам, напр.: *засвітла*, *потемрі*, *нижепідписаний*,

пятьсто, оддавна. В рамках даного способу словотворіння часто стрічає слова, які виникли внаслідку скорочіння двословних або ве-
цесловних назв. Такий поступ ся зве **універбізація**, напр.: *мінерална вода – мінералка, асфальтова путь – асфалтка, школярь пятої класи – пятак*. Уведжені слова суть штілістично признаковы, найчастіше ся находять в говорівім штілі. Опаком універбізації є **мултівербізація**, коли єднословна назва ся заміняє вецесловнов, причім набыває інше, шпеціфічне значіння. Мултівербізація є частым явом главно в одборнім языку. Порів.: *Газда орав глубоко. Тракторіста провів (зробив) глубокоу орбу*.

2. Морфологічно-сінтаксичним способом – переходжінём слов з єдної часті речі до другої. Частыма суть **субстантівація** – переход інших частей речі к називникам, напр.: *молодой, хворый, ученый*, і **адвербіалізація** – переход інших частей речі к присловникам, напр.: *кроком, скоком, бігом, плачом*.

3. Лексично-семантичним способом – вивжыванём уж екзистуючих в языку слов на названя інших предметів, напр.: *сіль – мінерал*, який ся вжыває до страви, і *сіль – главна ідея* (напр. *В чім є сіль твого жывота?*), *правда* – філософічна категорія, і *Правда* – назва новинок, *Волга* – назва ріки, і *волга* – назва особного авта.

10 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРЕНИЯ ОКРЕМЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ

10.1 ТВОРЕНИЕ НАЗЫВНИКОВ

10.1.1 Творение назывников суффиксами

Суффиксальный способ в русиньскім языку, окрем назывників, є основным способом творіння слов і при трёх далшых повнозначных частях речі: **придавниках, часословах і присловниках**. Даний способ словотворіння ся визначає великов пестростёв словотворных суфіксів, з яких многы суть сполочны як про русиньскый, так про

український язык, і таких, з яких многы суть згодні про русиньскый і словацькый язык, што є дане шпеціфічним поставлїнём русиньского языка в переходній зоні міджі виходославянськов і западославянськов языковов групп. В якійсь мірі русиньске словотворіння є представлене в окремых лексично-семантичных группах і суфіксами властныма (напр.: *качка – кача, облак – облача, хустка – хустя*). Подобна характеристика платить і про словотворіння інших частей речі.

Назывники творять словотворно найрозвинутішу часть словной засобы. Система словотворных суфіксів є стабілізована, але поступно і в русиньскім языку здомашнюють дакотры суфіксы „европского“ характеру, напр.: **-ант** (*практикант, комедіант*), **-ент** (*дірігент, абстінент*). Словотворны суфіксы ся споюють до групп подля семантичных крітеріїв, зато і вшиткы одводжены назывники ся ділять подля семантичных крітеріїв на: **назвы особ, назвы предметів і настроїв, назвы міста, назвы властностей і назвы дії**. К тым групам належать і **назвы женьських особ, назвы з новым одтінком у значіню – здрібнілы (демініутівы) і збівшены (аугментатівы) назвы, громадны назвы**.

Назывники ся творять од часословных, придавниковых і назывниковых словотворных основ посередництвом таких суфіксів:

А. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы діючої особы або назвы особ подля їх властностей: **-арь** (-ярь): *писарь, коминарь, малярь, столярь*; **-ач** (-яч): *копач, орач, сїяч*; **-ак** (-як): *жобрак, вояк*; **-ець**: *шпортовець, стрілець*; **-ц-я**: *владця, заступця*; **-іц-я (-ніц-я)**: *царіця, служніця*; **-ник (-овник, -евник)**: *дражник, златник, плуковник, дружественник*; **-к-а**: *учителька, докторка*; **-ічк-а**: *хірургічка, філологічка* і ін.

Б. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы предметів і настроїв: **-ак** (-як): *держак, маяк*; **-анк-а** (-янк-а): *писанка, склянка, солянка*; **-ачк-а** (-ячк-а): *скушачка, вертячка*; **-енк-а**: *часенка, подобенка*; **-ив-о** (-ів-о): *паливо, печіво*; **-ин-а**: *свинина, кочанина*; **-інь**: *перстїнь, гребінь*; **-к-а**: *прикрывка, утерка*; **-ок**: *покладок, молоток*; **-л-о** (-дл-о): *шыло, мыдло, сідло*; **-нічк-а**: *леднічка, морознічка*; **-ник**: *чайник, квітник* і ін.

В. Суфікси, з помочов котрых ся творять зобшуючі і абстрактны назвы: **-б-а:** стрільба, сійба; **-ств-о:** братство, дїтинство; **-їзм:** патріотїзм, русинїзм; **-ин-а (-ін-а):** давнина, величина; **-об-а:** староба, довжоба; **-ость:** радість, старість; **-к-а:** шырїка, довжїка; **-н-я (-ін-я):** спаня, саджїня; **-т-я:** битя, пия; **-в-а:** женитва, молитва і ін.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы місця: **-анк-а (-янк-а):** кендерічанка, жытнянка; **-н-я (-арн-я):** пекарня, клеярня; **-їц-я (-нїц-я):** книжнїця, пивнїця; **-ник:** курник, голубник; **-иск-о (-їск-о, -ениск-о, -аниск-о/-яниск-о):** смітиско, боїско, парениско, бандурчаниско, конопляниско; **-я:** распутя, розопря і ін.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы властностей: **-об-а:** староба, гнилоба; **-от-а:** доброта, густина; **-ств-о:** шаленство, лїнївство; **-тв-о:** добрїцтво, силацтво; **-ость:** слабость, малость; **-їнь:** широчїнь, височїнь і ін.

Е. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы з новим одтїнком у значїню. Суть то суфікси субектївного оцїнїваня 1. ступня (напр. *дзвїн-ок*) і 2. ступня (*дзвїн-очок*), причїм основны значїня дерїватів з нима означують:

а) Зменшеность: **-ик (-їк):** братик, кочїк; **-ок (-очок):** листок, дзвїночок; **-к-а (-очк-а, -оньк-а):** хыжка, лампочка, головонька; **-енк-а:** студенка, зоренка; **-а (-я):** кача, кура; **-атк-о:** мачатко, мисятко і ін.

б) Збївшеность (з пейоратївнов конотаціов): **-аль:** носаль, горбаль; **-ач:** бородач, головац; **-иск-о:** бабиско, псиско; **-ищ-е:** домище, бородище; **-ош:** плаксош, чаптош; **-уг-а (-юг-а):** пиячуга, циганюга і ін.

Є. Суфікси, з помочов яких ся творять громадны назвы: **-ник:** березник, дубник; **-нич-а:** ягодничка, малиничка; **-ін-я:** бандурчїня, фасолїня; **-ївл-я:** копачївля, конарївля; **-ин-а (-овин-а):** звїрина, садовина; **-ств-о:** лодьство, школство; **-я:** прутя, скаля; **-анк-а (-янк-а):** кендерічанка, былянка, капустаянка і ін.⁷

7 Плішкова, А.: Найфреквентованїшы словотворны поступы субстантївних дерїватів. In: Бенькова, М. (ед.): *Лїтературна творчость М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской лїтературы* : Зборник рефератів з Мїджінародного лїтературного семїнара к недожытым 60-ым народенинам авторкы, 2. децембра 2011. Пряшїв: Пряшївска універзїта в Пряшїві - Інштїтут русиньского языка і културы, 2011, с. 68-80.

10.1.2 Творїня назывників префіксами

Назывники в русиньскім языку ся творять з помочов префіксів домашнїх і пожычених.

З домашнїх префіксів фреквентованыма суть: **над-, під-, при-, пре-, пред-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-,** напр.: *надвыроба, підроздїл, призвук, пречудо, предпис, безнадїй, доїсторія, загранича, покрик, выкрик, незгода, півправа* і ін.

В русиньскім языку функціонують слова утворены і з префіксами чужого походжїня: **ана-, антї-, архї-, де-, віце-, діс-, екто-, екс-, екстра-, ім-/ін-, інтер-, ко-/ком-, кон-, контра-, про-, прот-, ре-, суб-, супер-, ультра-,** напр.: *анабаза, антївірус, архїєпіскоп, денаціоналізація, віцепрезидент, дісгармонія, ектогенеза, експрезидент, екстремода, імміграція, інваріант, інтерлінгвістика, кооптація, компатріот, контекст, контрабанд, протектор, протоїгумен, реоптація, субконтінент, супергенератор, ультрамікроскоп* і ін.⁸

10.1.3 Творїня назывників сучасно префіксами і суфіксами

Чїсто префіксално-суфіксалне словотворїня назывників в русиньскім языку є малопродуктївне. Є ним утворена часть одназывниковых і одчасословных утворїнь, оформлєных **префіксално-суфіксалныма парами:** **пере-, об- ... -к-:** *перегрызка, обрїзки*; **роз - ... -к-:** *розвалка, розбушка*; **рос- ... -'а:** *роspутя, роspятя* і ін.

В основї бївшой части префіксално-суфіксалных назывників лежать приназывниково-назывниковы злуки, припоєны к назывниковым або часословным основам, які ся оформляють слїдуючіма парами: **за- ... -їчк-, -'а:** *заушнїчка, Закарпатя*; **під- ... -н-, -ин-, -'а:** *підбородник, підхвостина, Підкарпатя*; **при- ... -'а:** *присловя, Прикарпатя*; **за-,**

8 Ябур, В. - Плішкова, А. - Копорова, К.: *Русиньска лексїка на основї змін у правилах русиньского языка про основны і середні школы з навчалным русиньскым языком і з навчанєм русиньского языка. (Правописный і граматичный словник.)* Пряшїв: Русин і Народны новинки, 2007.

при- ... **-ок**: *запяток, припецок*; **при-** ... **-ник**: *приназывник, присловник*; **під-** ... **-ок**: *підпалок*; **по-** ... **-ц-**: *порадця* і ін.

10.2 ТВОРІНЯ ПРИДАВНИКІВ

10.2.1 Творіня придавників суфіксами

Суфіксальним способом ся творять **якостны, односны і присвойны придавники**.

Якостны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ав-** (-яв-): *жылавый, качурявый*; **-аст-** (-яст-): *теркастый, кривулястый*; **-ат-**: *головатый, бородатый*; **-ив-**: *лінивый, плаксивый*; **-ист-**: *конаристый, доджанистый*; **-н-**: *радостный, розумный*; **-ован-**: *квіткований, смужкований*; **-оват-**: *жыловатый, волёватый*; **-овит-**: *їдовитый, працюватый*; **-езн-**: *величезный, грубезный*; **-іцк-**: *добріцкый, маціцкый*; **-еньк-**: *сивенькый, чорненькый*; **-оньк-**: *крегонькый, тононькый*; **-лив-**: *бісідливый, ганьбливый*; **-уч-** (-юч-): *пишучій, літаючий* і ін.

Односны придавники ся творять помочов суфіксів: **-н-**: *народный, літній*; **-ак-** (-як): *четверакый, двоякый*; **-ан-** (-ян-): *бандурчаний, вовняный*; **-ов-** (-ёв-): *липовый, полёвый*; **-ьск-** (-ск-): *морьскый, прашівський*; **-ушн-**: *зимушній, літушній*; **-шн-**: *вчешній, вонкашній*; **-ч-**: *вонячий, пахнячий*; **-алн-**: *театральний, формальний*; **-арн-**: *дисциплінарний, легендарний*; **-івн-**: *інитінктивний, масівний*; **-ічн-**: *географічний, педагогічний* і ін.

Присвойны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ів-**: *братів, няньків, дідів*; **-ин-**: *мамин, бабин, сестрин*; **-ій** (**-ачій**, **-ячій**): *вовчий, качачій, рыбацій* і ін.

10.2.2 Творіня придавників префіксами

Подобно як називники, і придавники ся творять помочов домашніх і пожитченых префіксів, з яких бівша часть є приназывникового походжіня: **пра-**, **су-**, **пре-**, **пред-**, **без-/бес**, **небез-/небес-**, **до-**, **за-**, **з-**, **над-**, **не-**, **перед-**, **під-**, **по-**, **при-**, **поза-**, **общо-**, **поло-**, напр.: *прагуськый, сумірний, предобрий, предвічний, безногий, бесспорный, небез-*

духый, небесхыбный, довойновый, заграничний, задовгий, зъявный, надокенный, неконечный, передволебный, подводный, подорожный, прикладный, позавчешній, общоосвітній, полугрубый і ін.

Пожитчени придавниковы префікси ся збігають з називниковыма: **а-**, **анти-**, **архі-**, **діс-**, **квазі-**, **про-**, **сін-**, **супер-**, **ультра-**, напр.: *аморальный, антибактериальный, архієпископский, диспропорционный, квазінаучный, прорусиньский, сингенетический, суперсучасный, ультравысокий* і ін.

10.2.3 Творіня придавників сучасно префіксами і суфіксами

Чісто префіксально-суфіксальним способом придавники в русиньскім языку ся скоро не творять. В языку екзистує мало таких придавників, звычайно історічно утвореных од часословных основ помочов префіксально-суфіксальных пар: **о-**, **об-**, **су-** ... **-н-**, напр.: *обачный, обширный, сучасный* і ін.

В сучаснім русиньскім языку префіксально-суфіксальны придавники ся творять од приназывниково-називниковых злук, злук часослова з частков НЕ, а тыж од дакотрых називниковых і часословных словотворных основ. Споміджі придавниковых суфіксів найфреквентованішыма суть: **-н-**, **-ов-**, **-ан-** (-ян-), **-ьск-/ск-**, **-зьк-**, **-ічн-**, **-лив-**, **-лн-**, **-ови-**, **-аньск-** (-яньск-) і цілый ряд префіксів приназывникового походжіня, з яких про дакотры є характерістична словотворна синонімность: а) **повна**, або б) **часточна**, напр.: а) префікси **до-** і **перед-**, напр.: *доісторичный і передісторичный*; **над-** і **понад-**, напр.: *надоблачный і понадоблачный* і ін. Найчастіше ся вживають слідуючі: **без-/бес-**: *безафіксальный, бессмертный*; **од-**: *одчасословный, одвікий*; **до-**: *добуржоазный, дохристіанський*; **за-**: *заграничный, закарпатський*; **міджі-**: *міджіштатный, міжвійновий*; **на-**: *назорный, набоженський*; **над-**: *надгробный, наддунайський*; **перед-**: *передъярній, передмаёвый*; **під-**: *підземный, подводный*; **по-**: *пообідній, пореволучный*; **поза-**: *позавчешній, позазавтрашній*; **при-**: *приміський, прибережний*; **проти-**: *протиштатный, протитанковий*; **мімо-**: *мімошкольський, мімоштатный* і ін.

Частка-префікс НЕ ся споює переважно з префіксальними часословними основами завершеного виду, а рідше – з беспрефіксальними часословними основами незавершеного виду, напр. *незламний, незабутний, нерозумний* і ін.

10.3 ТВОРІНЯ ЧАСОСЛОВ

10.3.1 Творіння часослов суфіксами

Часослова в русиньському мові ся творять помочов суфіксів: **-і-** (*-ї-*): *дівчити, парібчити, клеїти, кроїти*; **-и-**: *квасити, веселити*; **-ова-** (*-ёва-*): *майстровати, кралёвати*; **-а-** (*-я-*): *слухати, вечеряти*; **-ну-**: *глухнути, сліпнути*; **-ка-**: *выкати, кувати* і ін.

10.3.2 Творіння часослов префіксами

В русиньському мові творіння часослов помочов префіксів є живе. Вивживають ся вшитки префікси, а то і такы, котры не функціонують як паралельны приназивники (*вы-, роз-/рос-*).

Префікси дають часословам значіння **току (смеру) дії** (*вийти, обійти, дойти*), **зачатку або кінця дії** (*донести, принести*), **потворёваня дії** (*побіговати, постуковати*) і ін. З єднов часословнов основов ся можуть споєвати два або і три префікси: *поодкрывати, понаповідати, понаприносити* і ін.

К основним префіксам в часословнім словотворі русиньского мові належать: **в-** (**во-**)/**у-** (**уво-**), **вы-**, **од-** (**одо-**), **до-** (**ді-**), **за-**, **з-** (**зо-**, **зі-**, **із-**)/**с-** (**іс-**, **со-**), **на-**, **над-** (**надо-**), **о-**, **об-** (**обо-**), **пере-**, **перед-**, **під-** (**підо-**), **по-/пі-**, **попо-**, **при-**, **про-**, **роз-** (**розо-**)/**рос-**, напр.: *ударити, войти/увойти, выбігнути, однести, одобрати, добити, дістати, заробити, зробити, зостричі, зістати, ізмыти, сфарбити, ісфалшувати, соединити, набрати, надвигнути, надогнати, обійти, оббити, обограти, перенести, передплатити, підпалити, підобрати, покрити, піти, попозерати, прибігнути, проповідати, розрізати, роззорвати, розкроїти* і ін.

Позичених часословних префіксів ся вживають порівняно менше, як називникових, суть то напр.: **де-** (**дез-**), **діс-**, **ре-**, напр.: *денаціоналізувати, дезорьєнтувати, дискваліфікувати, реорганізувати* і нима ся творять главно чужі слова.

10.3.3 Творіння часослов сучасно префіксами і суфіксами

Префіксально-суфіксальним способом часослова ся творять од менших (називникових, придавникових, містоназивникових і числовникових) і часословних основ.

10.3.3.1 Часослова утворены од мен

Найпродуктивніше є творіння часослов префіксально-суфіксальним способом од називникових і придавникових словотворних основ. В русиньському мові найширше можности творити словотворні пари з префіксами мають часословні суфікси **-і-** (**-ы-**, **-и-**). К найпродуктивнішим префіксам належать: **з-/с-**: *збогатити, спорожнити*; **у-/в-**: *удобрити (ся)/вдобрити (ся), уродити (ся)/вродити (ся)*; **вы-**: *выпорожнити, выкорініти*; **од-**: *оддовжыти, одважыти*; **за-**: *залюднити, заводнити*; **на-**: *надымити, насытити*; **о-/об-**: *обалити, обдарити*; **по-**: *полегыти, потурчіти* і ін.

10.3.3.2 Часослова утворены од часослов

Префіксально-суфіксальним способом од часословних основ є утворена порівняно невелика група часослов. Найпродуктивнішими словотворними тіпами суть префіксально-суфіксальні пари: **по-**, **вы-**, **під-**, **при-**, **пере-** ... **-ова-**: *поспіювати, вывіводати ся, підкреслювати, притакувати, перескакувати* і ін.

10.4 ТВОРІНЯ ПРИСЛОВНИКІВ

10.4.1 Творіння присловників суфіксами

Суфіксальним способом ся творять присловники од:

а) Основ якостных придавників з помочов суфіксів: **-о** (-ё): *красно, порожнё*; **-і** (-ї): *важні, добрі*; **-оньк-, -еньк-, -оніньк-, -іцк-** (здрібніло-пестливы форми): *тихонько, дрібненько, тихонінько, добріцко...*

б) Од назывників суфіксом **-ом**: *кроком, скоком, часом*.

10.4.2 Творіння присловників префіксами

Присловники ся творять од:

а) Придавників у непрямых падах в споїню з приназывниками-префіксами: **з- (с-), за-, до-, од-, на-, не-, пре-**, напр.: *здавна, справа, завидна, догола, оддавана, набіло, немило, пребогато...*

б) Назывників з приназывниками-префіксами: **в/в-, на/на-, по/по-, з/з-, од/од-**, напр.: *в зимі – взимі, на споді – насподі, по добрім – по добрім, з рана – зрана, од рана – одрана...*

в) Присловників з префіксами: **од-, до-, пре-, поза-, перед-, на-, за-**, напр.: *одднесь, дотеперь, позавтра, премного, позавчера, передвечур, наспак, завелё...*

г) Містоназывників в споїню з приназывниками або частками: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк і ін.*

10.4.3 Творіння присловників сучасно префіксами і суфіксами

Найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню присловників у русиньскім языку є споїня приназывників-префіксів **на-, в-/у-, по-** найчастіше із придавником, часопридавником, присловником із суфіксом **-к-**: *навыкручанкы, в/употемку, украдомкы, постоячкы і ін.*

Присловники ся творять і од **містоназывників** з помочов приназывника **по**: *по нашім, по твоім*; подобно і од **придавників**: *по приятельскы, по русиньскы*; **числовників**: *по перше, по двоє і ін.*

ЗАДАЧІ

1. Утворьте суфіксальным способом деріваты од слов.

Млин:

Рано:

Три:

2. Утворьте префіксальным способом деріваты од слов.

Сидіти:

Глупый:

Автор:

3. Утворьте префіксально-суфіксальным способом деріваты од слов.

Граніця:

Хрістіан:

Місто:

4. Утворьте присловники од назывників суфіксами.

Скок:

Плач:

Крок:

5. Утворьте якостны придавники од назывників суфіксами.

Розум:

Квітка:

Голова:

6. Од слов *борода, голова, ніс* утворьте суфіксами (по два приклади) на:

А) Демінутивы:

Б) Аугментативы

7. Утворьте деріваты (по єднім прикладї) з префіксално-суфіксалныма парами:

при- ... -ник:

роз- ... -к-:

ЛІТЕРАТУРА

Bosák, J. – Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovo tvorba.) In: *Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985.

Večerka, R.: *Základy slavistiky a rusistiky*. Brno, 1987.

Дзензелівський, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*, 3 томи. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958 – 1993.

Ганудель, З.: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини*, 3 томи. Братислава – Пряшів: СПВ ВУЛ, 1981 – 1989; Prešov: Exco, 2001.

Horálek, K.: *Úvod do studia slovanských jazyků*. 2. vyd. Praha, 1962.

Гумецька, Л. Л.: *Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.* Київ, 1958.

Dolník, J.: *Lexikológia*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003; 2. vyd. 2007.

Horecký, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 1989.

Жовтобрюх, М. А.: *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ, 1979.

Kopečný, F.: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

Латта, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів: СПВ ВУЛ, 1991.

Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык* Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007.

Мельничук, А. С., ред.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: Наукова думка, 1986.

Мельничук, О. С., ред.: *Вступ до порівняльно-історичного вивчення словянських мов*. Київ: Наукова думка, 1966.

Общекарпатский диалектологический атлас, 6 вип. Скопје-Кишинев-Москва-Warszawa-Bratislava-Budapest, 1989 – 2002.

Orgoňová, O. – Bohunická, A.: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. 2. vydanie. Praha: Columbus, 2012.

Панько, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

Панько, Ю.: *Русинсько-русько-українсько-словенський словник лінгвістичних термінів*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

Плішкова, А.: Найфреквентованіші словотворні поступы субстантивних дериватів. In: Бенькова, М. (ед.): *Літературна творчість М. Мальцовской в контексті сучасної русинської літератури : Збірник рефератів з Міжнародного літературного семінара к недожытым 60-ым народенинам авторкы, 2. децембра 2011*. Пряшів: Пряшівська універсіта в Пряшові – Інштітут русинського языка і културы, 2011, с. 68-80.

Плющ, М. Я.: *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа, 1994.

Современный русский язык. Часть 2. Словообразование. Морфонология. Морфология. Москва: Издательство: „Плопресс, Попурри“, 1998.

Супрун, А. Е. – Калюта, А. М.: *Введение в славянскую филологию*. Минск, 1981.

Фонтанський, Г. – Хомяк, М.: *Граматыка лемківського языка*. Катовіце, 2000.

Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. 1. vyd. Prešov: Náuka, 2004.

Ябур, В.: Дакотры знакы русинських діалектів Словеньска в порівнанню з руськыма і українськыма діалектами. In: *Народны новинкы*, IV, 32 – 33, 1994, с. 5-6.

Ябур, В. – Панько, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 1. класу середніх школ*. Пряшів: Русинська оброда, 2002.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 2. класу середніх школ*. Пряшів: Русинська оброда, 2003.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 3. класу середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2004.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 4. класу середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

Ябур, В. – Плішкова, А. – Копорова, К.: *Русинська лексіка на основі змін у правилах русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

Ябур, В. – Плішкова, А.: П. Літературный язык. Пряшівска Русь. In: Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык* Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з даякыма змінами 2007, с. 147-209.

Ябур, В.: *Русинський язык (выбраны капітолы)*. Пряшів: МПЦ, 2002.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Сучасный русинський списовный язык*. Prešov: ÚRJK, 2009.

Янко-Триницкая, Н. А.: *Словообразование в современном русском языке*. Москва: Издательство „Индрик“, 2001.

Anna Plišková

LEXIKOLÓGIA A SLOVOTVORBA RUSÍNSKEHO JAZYKA
Vysokoškolská učebnica

Recenzenti: prof. Dr. Mihály Káprály, CSc., doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Jazykový redaktor: doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila

Tlač: Grafotlač Prešov, s. r. o.

Počet strán: 194

Rok vydania: 2015

Vydanie prvé

ISBN 978-80-555-1299-0

